

Voorzitter: Moorman

Begrotingen Economische Zaken 2026 en Nationaal Groeifonds 2026

Begrotingen Economische Zaken 2026 en Nationaal Groeifonds 2026

Aan de orde is de behandeling van:

- **het wetsvoorstel Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Economische Zaken (XIII) voor het jaar 2026 (36800-XIII);**
- **het wetsvoorstel Vaststelling van de begrotingsstaat van het Nationaal Groeifonds voor het jaar 2026 (36800-L).**

De **voorzitter**:

Goedemorgen. Ik heropen de vergadering. Aan de orde is nu de behandeling van de begroting van Economische Zaken (36800-XIII). Een heel hartelijk welkom aan de minister van Economische Zaken. Ik heet ook alle woordvoerders welkom en de mensen die dit debat volgen op de tribune en via de digitale weg. Goedemorgen, allemaal.

Vandaag is aan de orde de eerste termijn van de zijde van de Kamer en ik ben voornemens — let u allemaal goed op — om geen maximum te zetten op het aantal interrupties. Ik geef u tegelijkertijd wel mee dat ik streng ben op de lengte van de interrupties: maximaal 30 seconden en steeds in drieën. Ik geef maar meteen mee: dit is de eerste keer dat ik hier zit, maar ik zal het wel streng doen.

De algemene beraadslaging wordt geopend.

De **voorzitter**:

Dan geef ik nu graag het woord aan ... Het is misschien wel goed om te zeggen dat we vandaag maar liefst twee maidenspeeches hebben. Dat is altijd een feestelijk moment. Het gaat om de maidenspeech van de heer Prickaert en de maidenspeech van de heer Schoonis.

Dan geef ik nu graag het woord aan mevrouw Oualhadj, die het woord zal voeren namens D66. O, sorry. Dat staat verkeerd in mijn ... Nou, daar gaan we al meteen. Ik geef het woord aan de heer Schoonis. Hij gaat dus gelijk zijn maidenspeech geven. Succes, ga uw gang.

De heer **Schoonis** (D66):

Dank u wel, voorzitter. Speciale aandacht gaat uit naar mijn gezin, ouders en broer op de tribune. Ik ben geboren en getogen in Sas van Gent in Zeeuws-Vlaanderen, dat rond deze tijd beter bekend staat als Betekoppenstad, de carnavalsnaam. Dankzij mijn ouders heb ik daar een fijne jeugd gehad, samen met mijn broer. Ik was vaak op straat te vinden, voetballend met mijn vrienden. Vanuit Sas van Gent liep je zo België in. Alleen aan de nummerplaten merkte je dat je de grens was overgestoken. Voor mijn opa, oma, vader en moeder was dat nog anders: zij moesten elke keer dat zij de grens overgingen hun paspoort laten zien. Het opheffen van die grenscontroles maakte

hieraan gelukkig een eind en bracht Nederland en België dichterbij elkaar. Dat heeft ons economisch ook geen windeieren gelegd.

Na mijn studie in Rotterdam trok ik verder zuidwaarts. Ik deed wat ik mijzelf als 15-jarig jochie al beloofd had: ik kocht een enkeltje Parijs. In Parijs wilde ik bruggen slaan tussen Frankrijk en Nederland. Zo gezegd, zo gedaan. Als kleine zelfstandige ging ik aan de slag om Nederlandse start- en scale-ups aan contracten te helpen bij grote Franse bedrijven. U hoort het: hier staat een Europese Zeeuw.

Maar 25 mei 2014 was voor mij een keerpunt. Op die dag won Marine Le Pen de Europese parlementsverkiezingen in Frankrijk. Dat voelde voor mij als een steek in de maag. Haar uitsluitingspolitiek is alles waar ik niet voor sta, maar Marine verleidde mij wel om politiek actief te worden. Ik dacht: dat moet anders; het is tijd om in actie te komen. Voor wie mij nog niet kent: ik breng mensen graag samen. Ik sta voor positieve actie. Vrienden noemen mij een federateur. Ik geloof dat we niet klein moeten calculeren, maar groot moeten denken. We moeten niet alleen het debat willen winnen, maar beweging creëren. We moeten niet alleen problemen benoemen, maar aan oplossingen bouwen.

De wereld om ons heen verandert sneller dan ooit. We zijn een handelsland, een kenniseconomie, een land van durf, innovatie en ondernemerschap. Dat betekent brutaal in de champions league van de economie spelen en samenwerken met onze Europese vrienden om gezamenlijk kansen te benutten. Want laten we eerlijk zijn: wat Nederland vaak kampioen heeft gemaakt, is het vermogen om samen te werken, te verbinden en te vernieuwen — Europa dus. Want deze verbindende Zeeuws-Vlaming, hartstochtelijke Nederlander en overtuigde Europeaan ziet de belangen van ons land en de Europese Unie als één. Als je de een versterkt, versterk je ook de ander.

Daarom stel ik voor dat we hier in deze Kamer een Europese stap zetten. Laat bij elke beslissing naast de Nederlandse vlag ook de Europese vlag zichtbaar zijn, als herinnering aan onze gezamenlijke kracht en als teken dat we met elke keuze die we maken, beide vlaggen sterker maken. Laten we de pagina omslaan naar een nieuwe wereldorde, waarin Nederland en Europa samen vooruitgaan. We hebben in Nederland en Europa een fundament van waarden dat sociaal en economisch slim is. Dat fundament combineert sociale zekerheid met innovatiekracht, ziet duurzaamheid als economische kans en laat zien dat technologische ontwikkeling en goed sociaal beleid hand in hand gaan.

Daarom moeten we economisch bloeien. Draghi en Wennink gaven al strakke voorzetten, die we in deze Kamer moeten inkoppen. De herontdekking van onze kracht in Nederland en Europa. Focussen op de interne markt. Bouwen aan ecosystemen en clusters, zoals in Eindhoven. Denk aan het techcluster bij Noordwijk, met hightechinnovatie voor ruimtevaart en defensie. Denk ook aan de industriële clusters in Zeeland bij North Sea Port, bij de havens van Vlissingen, Terneuzen en Gent. Dat doen we samen met onze Vlaamse vrienden.

Economische bloei biedt ook kansen voor klimaat en natuur, en maakt investeringen mogelijk in de leefbaarheid van dorpen en steden. Van grootbedrijf tot mkb, iedereen

doet mee. Een goede boterham voor iedereen, dat willen we toch allemaal? Tegelijkertijd houden we graag ook wat tijd over om te genieten van mooie natuur, en natuurlijk voor een terrasje met vrienden op z'n tijd. Zo behouden we voor de lange termijn onze European way of life. Sommigen zullen zeggen "dat kan niet", maar wij zeggen "dat kan wél".

Ik wil de minister dus vragen om extra aandacht te geven aan onze innovatiekracht en aan het mkb, de motor van onze economie en aanjager van de leefbaarheid in onze kernen en binnensteden. Ik heb voor de minister drie vragen. Hoe kunnen we snel de ambitie waarmaken — een ambitie die ik deel met de heer Karremans, namelijk onnodige regeldruk verminderen voor het mkb — zodat we voor de zomer 500 regels minder hebben? Hoe borgt de minister dat de mkb-focus niet verwatert, wanneer het Nederlands Comité voor Ondernemerschap zijn opdracht neerlegt en deze wordt ondergebracht bij de Productiviteitsraad? En mijn laatste vraag: is de minister bereid tot een verkenning van een renteplafond voor kleine ondernemers, dat voorkomt dat kleine ondernemers woekerrentes betalen bij non-bancaire financiers?

Voorzitter, tot slot. Wij zien de toekomst met vertrouwen tegemoet en komen sterker uit deze tijd — als we het samen doen, door niet te veel achterom te kijken maar energie te geven aan wat er komen gaat. In de woorden van wijlen Mathieu Segers: "De bakens moeten flink verzet gaan worden in Nederland en Europa". Voorzitter, daar nodig ik iedereen in deze Kamer toe uit.

(Geroffel op bankjes)

De voorzitter:

Heel hartelijk dank voor uw maidenspeech, Zeeuwse Europeaan! Aan mij als voorzitter de eer om u als eerste te feliciteren met uw maidenspeech, en het is hier in de Kamer de gewoonte dat uw fractie en alle andere leden u daarmee komen feliciteren. Ik wil u dus vragen om hier voor het rostrum te gaan staan om de felicitaties in ontvangst te nemen. Van harte!

De vergadering wordt enkele ogenblikken geschorst.

De voorzitter:

Nadat alle felicitaties in ontvangst zijn genomen, heropen ik de vergadering. We gaan door met de eerste termijn. Ik wil graag mevrouw Oualhadj uitnodigen om achter het spreekgestoelte plaats te nemen. Neem uw tijd, hoor.

Mevrouw **Oualhadj** (D66):

Dank u wel, voorzitter. We kunnen met twee perspectieven naar de Nederlandse economie kijken. Aan de ene kant zien we dan een economie die tot de wereldtop behoort, met krachtige internationale bedrijven, een sterk mkb en duizenden pionierende start-ups. Aan de andere kant zien we dat Nederland langzaam internationaal terrein verliest. De waarschuwingen van Draghi en Wennink zijn helder: onze Europese positie verzwakt, besluitvorming vertraagt en regels stapelen zich op. Juist nu we economisch onafhankelijker moeten worden, staat ons verdienvermogen, en daarmee de banen van de toekomst en de langetermijnbetaalbaarheid van onze sociale voorzieningen, onder druk, terwijl we zo ontzettend veel potentie hebben. We hebben het talent, de ideeën en

het ondernemerschap, maar we zullen de koers moeten verleggen: van het beschermen van de status quo naar het aanjagen van vernieuwing. Vrijblijvende deregulering is daarbij niet de juiste weg. Wie niet durft te kiezen voor het investeren in de economie van de toekomst, raakt de welvaart van vandaag onherroepelijk kwijt. Dat vraagt om drie dingen: investeren in innovatie, eerlijke spelregels die groei richting geven en een fundament dat zekerheid biedt zodat ondernemers durven.

Ik begin bij innovatie. Dat is dé structurele weg naar groei, een sterker vestigingsklimaat, hogere lonen en betere banen. Nederland kan daarin een veel actievere rol spelen. Allereerst kan het dat doen door meer te investeren in onderzoek en ontwikkeling, zodat we meer en beter opgeleid talent krijgen, nieuwe bedrijven aanboren en hier innovaties uitvinden en opschalen. Nederland heeft zich gecommitteerd aan het Lissabondoel om 3% van het bbp te investeren in R&D, waarvan ten minste 1% publiek geld is. Dat doel halen we nog steeds niet.

Dan kom ik bij financiering, een van de grootste uitdagingen voor start-ups en scale-ups. Er liggen allerlei goede voorstellen, van betere valorisatie tot opschalingsfinanciering. Ook op het vlak van fiscale regels moeten echte stappen gezet worden. In plaats van te faciliteren, werken we start- en scale-ups op sommige punten soms zelfs tegen, bijvoorbeeld door de regeling voor ondernemingen in moeilijkheden. In het debat voor het kerstreces stelde ik hier vragen over aan de minister. Ik hoor graag wat de voortgang is op dit dossier.

De heer **Dassen** (Volt):

Dank voor dit intro. Over de Lissabonnorm van 3% hebben we de afgelopen jaren vaak het debat gevoerd. Landen als België en Duitsland halen die norm inmiddels met gemak. Nederland loopt ver achter. Is D66 van mening dat dit dadelijk onherroepelijk in het regeerakkoord moet komen?

Mevrouw **Oualhadj** (D66):

Die analyse herkennen wij ook en daarom noemde ik die hier. Wij gaan ons er hard voor maken. Volgens mij heeft u dat ook kunnen lezen in de positieve agenda die wij samen met het CDA hebben gepresenteerd. Dat is dus wel onze inzet aan de onderhandelingstafel. Ik kan niet vooruitlopen op de uitkomst, maar dat is wel waar we op inzetten.

De **voorzitter**:

Meneer Dassen. Nee, toch niet? Ik zie de heer Van der Lee naar de interruptiemicrofoon komen.

De heer **Van der Lee** (GroenLinks-PvdA):

We hebben dat document allemaal gelezen, maar er stond weinig in over hoe we dat allemaal gaan betalen. Ik ben wel benieuwd naar de inzet van D66 bij de onderhandelingen. Hoeveel mag er vanuit de staatschuld de komende jaren extra worden geïnvesteerd op de terreinen die mijn en uw partij belangrijk vinden?

Mevrouw **Oualhadj** (D66):

Ik zou met plezier allerlei antwoorden willen geven op deze vraag, maar meneer Van der Lee, zeg ik via de voorzitter, snapt natuurlijk dat ik gewoon echt niet vooruit kan lopen op

deze zaken, ook niet op de inzet. Ik zit overigens niet aan de tafel waaraan ze momenteel in gesprek zijn. Ik sta hier omdat ik vragen heb over deze begroting. Laten we dus ook niet vooruitlopen op de zaak. Ik wil wel zeggen: heb vertrouwen. U weet namelijk wat onze inzet is. Dat betekent ook dat er aan die tafel gesproken wordt over eventuele dekking en op welke manier we dat willen doen.

De heer **Van der Lee** (GroenLinks-PvdA):

Ik weet niet wat de inzet is. Ik ken de doorrekening van het D66-verkiezingsprogramma. Daarin zijn bedragen opgenomen waar ook allerlei bezuinigingen tegenover staan. Mijn vraag gaat specifiek over hoeveel er vanuit de staatsschuld extra mag worden geïnvesteerd. Ik neem aan dat de fractie daar wel al echt over gesproken heeft. Daarom vraag ik naar de inzet, niet naar de uitkomst. U moet daarover echt helderheid kunnen geven vandaag.

De **voorzitter**:

Uw vraag is helder, meneer Van der Lee.

Mevrouw **Oualhadj** (D66):

Ik begrijp de vraag heel goed, maar ik blijf toch echt bij mijn antwoord. Ik kan daar niet op vooruitlopen en dat begrijpt de heer Van der Lee heel goed, denk ik.

De **voorzitter**:

Gaat u verder, mevrouw Oualhadj.

Mevrouw **Oualhadj** (D66):

Even kijken waar ik was gebleven. Als je iets wilt doen aan het verdienvermogen, heb je structureel inzicht nodig in de omvang van de problematiek. In aanloop naar deze begrotingsbehandeling bekeek ik de begroting van EZ, maar die biedt maar voor een beperkt deel inzicht in de investeringen in het verdienvermogen. Dat lijkt onder andere te komen doordat de financiering via steeds meer kanalen loopt, elk met weer een andere wijze van verantwoording. Ik vraag de minister dan ook om toe te zeggen dat hij op zoek gaat naar een wijze die wel een totaalbeeld geeft van de investeringen. Dat zou kunnen op de manier waarop bijvoorbeeld alle uitgaven voor het klimaatbeleid op dit moment worden weergegeven. Daarvoor is een tabel opgenomen in de begroting van het ministerie van KGG. Wat mij betreft geeft dat een helderder inzicht. Ik vraag de minister ook om dit totaalbeeld te appreciëren zodra dat er is.

Voorzitter. Naast innovatie is het aanjagen van economische groei cruciaal. Als wij niet sturen, wint het bestaande vaak van het vernieuwende. Groei is immers geen natuurkracht die vanzelf de juiste kant opgaat. Mijn fractie staat voor een economie die ons verdienvermogen vergroot, onze strategische onafhankelijkheid versterkt en bijdraagt aan brede welvaart, voor een economie waarin maatschappelijk verantwoord ondernemen loont en waarin we te grote marktmacht begrenzen zodat concurrentie weer een motor van groei wordt. Dat vraagt om sturing met heldere spelregels en randvoorwaarden, om true pricing, zodat bedrijven die investeren in de toekomst niet worden weggeconcentreerd door degenen die de rekening afwentelen, om minder regeldruk als die regels niets opleveren en om juist het overeind houden van standaarden die innovatie en verduurzaming versnellen. Zo geven we duidelijkheid en houvast aan iedereen: van student en onderzoeker tot start-up en onderneming. Juist nu

we economisch alle zeilen moeten bijzetten, moeten we alle potentie uit de economie halen. Het initiatief Code-V berekende dat vrouwen bijna 40% van de ondernemers in Nederland vormen, maar slechts 14% van het groeikapitaal ophalen. Hiermee laten we bijna 140 miljard aan economische waarde liggen. Laat dat bedrag even op u inwerken. We laten daarmee innovatie- en concurrentiekracht liggen, dus kom ik met een motie om dit initiatief te steunen en deze groep ondernemers daadwerkelijk te helpen hun groeipotentie te realiseren. Daar gaan we namelijk alleen maar van profiteren.

Voorzitter. Onze economie groeit niet in een vacuüm. Nederland zit vol ondernemers en talenten die willen investeren, maar te vaak niet durven door onzekerheid over stikstof, netcapaciteit, vergunningen, al dan niet beschikbare subsidies en beleid dat telkens verschuift. Daar kan de overheid wél het verschil maken door zekerheid te organiseren, knelpunten weg te nemen en groei te faciliteren. Juist hier liggen kansen om doorbraken te realiseren: investeren in onderwijs en scholing, toegang voor internationale kenniswerkers, extra investeren in energie-infrastructuur en verduurzaming, vastgelopen dossiers zoals stikstof doorbreken, ruimte bieden voor slimme experimenten via sandboxes en vooral stabiel en voorspelbaar fiscaal beleid op de lange termijn — ik ben ook blij met de motie van mijn collega vandaag — zodat investeren weer loont. Het ministerie van EZ is sterk afhankelijk van andere ministeries voor het op orde brengen van de randvoorwaarden. Kan de minister inzicht geven in de samenwerking met andere departementen op deze dossiers, zodat we ook weten waar het nu op vastloopt?

Het nieuws van afgelopen weekend herinnert ons eraan hoe snel de wereld verandert en hoe geopolitiek direct doorwerkt in onze economie. Wij kunnen niet bepalen hoe de wereld verloopt, maar wel hoe wij daarop reageren. Dat vraagt dat we scherper wegen wat beleid betekent voor onze strategische autonomie. Ook daarover zal ik een motie indienen.

De heer **Van der Lee** (GroenLinks-PvdA):

Ik kom even terug op een eerder stukje, over stabiel fiscaal beleid. We hebben heel veel gejojo gezien, bijvoorbeeld bij de energieprijzen en energiebelastingen in Nederland. Nu heeft D66 vorige week een amendement ingediend in reactie op een lobbybrief van banken om de bonussen los te laten. Er loopt een harde lobby om de energieprijzen in Europa gelijk te trekken. Daarom was ik even benieuwd of we nu van D66 kunnen verwachten dat al die heffingen, waar we samen voor hebben gestreden, van tafel gaan.

Mevrouw **Oualhadj** (D66):

Nee, dat lijkt me niet, zeg ik via de voorzitter.

De heer **Van der Lee** (GroenLinks-PvdA):

Dat is goed nieuws. Dan wacht ik natuurlijk de resultaten van de onderhandelingen af, maar we komen elkaar daarover nog wel te spreken bij de volgende behandeling van de Economische Zakenbegroting, of al eerder.

De **voorzitter**:

Mevrouw Oualhadj, u mag continueren.

Mevrouw **Oualhadj** (D66):

Ja, ik rond af. We kunnen sneller en slimmer groeien met investeringen in innovatie,

spelregels die vernieuwing belonen en een fundament dat zekerheid geeft, zodat ondernemers durven. Daarmee dragen we niet alleen bij aan onze brede welvaart, maar krijgen we ook het stuur steviger in eigen handen, juist in een wereld die steeds onrustiger wordt.

Dank u wel.

De voorzitter:

Mevrouw Oualhadj, voordat u afrondt: de heer Dijk heeft een interruptie.

De heer Jimmy Dijk (SP):

Ik hoorde mevrouw Oualhadj zeggen dat ze een voorstel namens D66 gaat indienen om overal rekening te houden met strategische autonomie, als ik het goed heb begrepen. Ze knikt, dus dat is mooi; dan heb ik het goed begrepen. Kan zij een kijkje in de keuken geven? Aan welke sectoren denkt D66 zoal? Ik denk namelijk dat we daarop moeten gaan sturen in plaats van dit te moeten vragen aan een demissionair kabinet. Volgens mij moeten we daar heel sterk op gaan sturen. Ik was zelf ook bezig met een voorstel hierop. Volgens mij ...

De voorzitter:

Meneer Dijk, ik denk dat ...

De heer Jimmy Dijk (SP):

... is dat zeer actueel. Eén korte interruptie, voorzitter. Ik ben benieuwd aan welke sectoren ik moet denken, zodat we misschien met meerdere partijen in deze Kamer zo'n voorstel kunnen doen.

De voorzitter:

Nog net binnen de 30 seconden.

Mevrouw Oualhadj (D66):

Super, graag zelfs, zeg ik via de voorzitter. Ik denk bijvoorbeeld aan de halfgeleiderindustrie. Als we naar het voorbeeld van Nexperia kijken, dan zien we dat we daar nog niet onafhankelijk genoeg opereren. Die sector zou ik dus als een voorbeeld noemen waar we volledig op kunnen inzetten om die autonomie te borgen. Maar het gaat erom, en daar gaat mijn motie eigenlijk over, dat we breder kijken, naar verschillende sectoren. We kunnen er vijf noemen, zodat de minister misschien iets gericht aan de slag kan. Daar sta ik ook voor open, hoor. Dat is voor mij niet onbegaanbaar.

De heer Jimmy Dijk (SP):

Dan heb ik toch een aanvullende vraag. U noemt nu het meest voor de hand liggende voorbeeld, omdat we daar eigenlijk van kunnen zeggen dat we laat, of misschien nét op tijd, waren. Ik wil daar eigenlijk even iets dieper op ingaan. We zijn namelijk ook afhankelijk van bijvoorbeeld openbaarvervoerbedrijven die niet in onze eigen handen zijn. Ik kan het heel breed trekken: de hele globalisering, het openen van markten en het privatiseren van diensten hebben er eigenlijk toe geleid dat we zeer afhankelijk zijn geworden van ...

De **voorzitter**:

Meneer Dijk, graag binnen de 30 seconden. Wat is uw vraag?

De heer **Jimmy Dijk** (SP):

Dat we zeer afhankelijk zijn geworden van veel grote bedrijven verderop. Kunt u een aantal nieuwe sectoren bedenken waarbij sommige partijen hier in het verleden te veel naar anderen hebben gekeken?

De **voorzitter**:

Dat is uw vraag. Dank u wel. Mevrouw Oualhadj.

Mevrouw **Oualhadj** (D66):

Ik vind de halfgeleiderindustrie eerlijk gezegd niet per se een oude sector. Ik weet niet of we te laat zijn. Het is volgens mij heel erg belangrijk — dat is mijn doel met deze motie — om te kijken naar strategische autonomie binnen de bestaande beleidsstructuren. Ik noem subsidieverleningen of andere manieren waarop we middelen toekennen. Dat kan bijvoorbeeld middels een toets, of door er überhaupt een blik op te werpen. Daar gaat die motie over. Nogmaals, ik sta ervoor open om eens te kijken welke sectoren we dan precies kunnen aanmerken, zodat we de minister iets meer sturing kunnen geven. Maar u vroeg mij om een voorbeeld en ik gaf een voorbeeld.

De heer **Van der Lee** (GroenLinks-PvdA):

Ik heb nog één vraag over het rapport van de AWTI. We waren bij de presentatie.

Mevrouw **Oualhadj** (D66):

Ja. Zeker.

De heer **Van der Lee** (GroenLinks-PvdA):

De AWTI pleit ook voor forse investeringen in R&D, maar plaatst die binnen maatschappelijke opgaven die breder zijn dan louter verdienvermogen. Dat is de focus van Wennink. Ik ben benieuwd waar D66 de nadruk op wil leggen.

Mevrouw **Oualhadj** (D66):

Ik heb het rapport van Wennink natuurlijk ook gelezen. Daar is al veel over gezegd. Om heel eerlijk te zijn was ik ook een beetje verrast dat er onvoldoende aandacht was voor de brede welvaart. Ik zou dus ook wel een focus op brede welvaart willen houden. Het hoeft voor mij niet alleen maar over radicale groei te gaan. Als we die nieuwe economie met elkaar willen bouwen, zoals D66 graag wil, dan zullen we ook zeker oog moeten blijven houden voor die brede welvaart.

De heer **Van der Lee** (GroenLinks-PvdA):

Vindt D66 dan ook dat onze weerbaarheid — ik doel op de uitwerking daarvan — echt breder moet zijn dan louter het beschermen van verdienvermogen, ook als het gaat om economische veiligheid?

Mevrouw **Oualhadj** (D66):

Ik denk dat ik hetzelfde antwoord kan herhalen dat ik net gaf, namelijk dat strategische autonomie en weerbaarheid zeker niet ten koste mogen gaan van die brede welvaart.

De **voorzitter**:

Dank u wel voor uw bijdrage, mevrouw Oualhadj. Dan wil ik graag de volgende spreker uitnodigen. Dat is mevrouw Martens-America namens de fractie van de VVD.

Mevrouw **Martens-America** (VVD):

Dank, voorzitter. Wat leuk om u hier opnieuw te treffen in een andere rol. We bespreken vandaag de begroting van Economische Zaken. Wat de VVD betreft is dit dossier de rode draad die loopt door alle grote maatschappelijke vraagstukken waar wij vandaag de dag voor aan de lat staan. Het geld zal immers verdiend moeten worden. Bedrijven vullen de schatkist, niet de overheid. Daar kunnen we tegenwoordig dossiers als strategische autonomie en onafhankelijkheid aan toevoegen. De wereld is onrustig. Economische groei is geen vanzelfsprekendheid. Tegelijkertijd staan we voor grote opgaven. Een sterk vestigings- en ondernemingsklimaat is voor de VVD dan ook de absolute prioriteit.

Het aantal onderwerpen dat ik vandaag zou willen bespreken is oneindig, maar gezien het feit dat we vanmorgen zijn gestart met het debat over start-ups en scale-ups en volgende week het debat over innovatie plaatsvindt, wil ik mij beperken tot ...

De **voorzitter**:

Ik hoor dat er bij het rostrum wordt gepraat. Zou het daar iets rustiger kunnen?

Mevrouw **Martens-America** (VVD):

Ik wil mij vandaag graag beperken tot vier onderwerpen: een stabiel en sterk vestigingsklimaat, AI, een ecosysteemaanpak en ruimte voor de fysieke maakindustrie. Ik zou u willen vragen om al het enthousiasme over het mkb even te bewaren voor mijn collega, de heer Kisteman.

Voorzitter. Een stabiel en sterk vestigingsklimaat is breder dan enkel het dossier dat helaas valt binnen de portefeuille van deze minister. Een recent naar de Kamer gestuurde brief over de industrie laat zien waar de kansen liggen, wat de uitdagingen zijn voor ons verdienmodel en dat we op een punt staan waarop we keuzes moeten gaan maken. Het is een ingewikkeld en complex dossier dat vraagt om vele debatten. Maar rapporten zoals dat van Draghi en Wennink laten zien dat een sterk vestigingsklimaat een fundament vormt voor alle grote maatschappelijke vraagstukken. Dat vraagt om keuzes op verschillende dossiers. Er zijn vele knoppen waar we aan zullen moeten draaien om ervoor te zorgen dat Nederland verder komt dan die ene procent economische groei per jaar. Sommigen van ons zullen daar wellicht genoeg mee nemen, maar de VVD niet. Dit moeten we ook doen om minder afhankelijk te worden van landen waar we eigenlijk niet afhankelijk van zouden willen zijn, en simpelweg omdat we onze maatschappij moeten blijven betalen, van zorg tot onderwijs.

Wat mij opvalt aan de reacties op rapporten als dat van Draghi en Wennink, is dat het onderdeel overheidsuitgaven er vaak direct wordt uitgepikt. De voorstellen met astronomische bedragen als dekking vliegen je in dit huis om de oren, terwijl diezelfde rapporten en de gesprekken die wij hopelijk allemaal met ondernemers voeren, laten zien dat het heel veel breder is dan dat. Er zijn fundamentele hervormingen nodig om mee te kunnen blijven doen op het wereldtoneel. Denk aan rust en stabiliteit in fiscale maatregelen, dingen die in dit huis nog steeds ver te zoeken zijn. Ik licht er ook iets uit

als de expatregeling. Ik heb mij bijvoorbeeld in de afgelopen jaren met mijn collega Wendy van Eijk hard gemaakt voor het aantrekkelijker maken van de medewerkersparticipatie. Denk ook aan de bizar lange loondoorbetaling in Nederland bij ziekte, die het start- en scale-ups praktisch onmogelijk maakt om mee te doen op het wereldtoneel en mkb'ers slapeloze nachten bezorgt. Denk aan de starre cao's, die nieuwe verdienmodellen blijven dwingen om in oude mallen te stappen. Ook dat is voor organisaties soms een verdienmodel op zich. Denk aan de reflex in politiek Den Haag, in dit huis, om innovaties — lees: AI — te zien als een bedreiging in plaats van een kans. Wij voeren hier een wedstrijd om extra wetten en regels in te dienen.

Voorzitter. Ik kan hier nog wel even mee doorgaan, maar ik hoop dat mijn punt duidelijk is. Een sterk vestigingsklimaat is essentieel voor ons vandaag, maar ook voor de volgende generatie. Dat vraagt om focus en discipline op alle dossiers. Ik wil dan ook een oproep doen aan mijn collega's: kijk met deze bril naar alle voorstellen, ook die die uw collega's op andere portefeuilles doen, want enkel in de debatten over de economie zullen wij ons vestigingsklimaat niet vooruithelpen. Ik ben ook heel erg benieuwd hoe de minister hiernaar kijkt. Welke pogingen zouden wij kunnen doen om de ontschotting tussen al die departementen te versnellen, om het maar zo te zeggen?

Voorzitter. AI is een onderwerp dat wij hier terecht vaak bespreken. Nederland en Europa dreigen de AI-boot te missen. We zullen een been moeten bijtrekken.

De heer **Van der Lee** (GroenLinks-PvdA):

Voordat we over AI gaan beginnen, heb ik een vraag over Draghi en Wennink. Die rapporten gaan ook over publieke investeringen. Draghi wil meer Europese financiering. De secretaris-generaal van het departement EZ vindt ook dat de Nederlandse positie moet veranderen als het bijvoorbeeld gaat om de Nederlandse afdracht. Bij Wennink gaat het ook om extra investeringen financieren uit de staatsschuld. Dat krijgt altijd een keihard njet van de VVD, al jarenlang. Gaat die positie veranderen?

Mevrouw **Martens-America** (VVD):

Dank voor deze vraag. U heeft die volgens mij ook gesteld aan de collega van D66. Het gaat bijvoorbeeld ook over de vraag in hoeverre je het begrotingstekort wilt laten oplopen. Ik wil de heer Van der Lee er wel op wijzen dat hij tegenwoordig bij de portefeuille Economische Zaken staat. Ik zou hier met liefde antwoord op geven, want ik denk dat het een fundamenteel debat is dat we met elkaar moeten voeren, en ook nog zullen voeren wanneer het rapport-Wennink op de politieke agenda komt te staan — dat is volgens mij heel binnenkort — maar vanwege de formatie ga ik daar nu niet op vooruitlopen.

De heer **Van der Lee** (GroenLinks-PvdA):

Ik constateer dat de VVD structureel wegloopt voor de vraag: ben je als partij bereid om extra te investeren en daarmee extra schulden aan te gaan? Zolang je die bereidheid niet hebt en alleen maar roept dat alles wat wij willen, moet komen uit bezuinigingen op andere terreinen, loop je vast; je loopt vast hier in Den Haag, je loopt vast in Brussel en je loopt vooral vast als het gaat om gezamenlijk weerbaarder zijn tegen de geopolitieke krachten uit China en de VS.

Mevrouw **Martens-America** (VVD):

Voorzitter, ik hoor geen vraag. Waarvan akte. Mijn partij loopt helemaal nergens voor weg. Ik probeer alleen aan te geven in mijn bijdrage dat het gewoon te simpel is om er één specifiek onderwerp uit te halen. Het is natuurlijk mooi dat ik begin over politieke partijen die hier heel snel klaarstaan met voorstellen met astronomische dekkingen als het gaat over overheidsuitgaven, want de partij van de heer Van der Lee is daar een van; mijn partij kijkt daar net iets anders naar. Volgens mij is het én én. Onze economie vraagt om een én én. Daarover gaan we met z'n allen in debat.

De heer **Vermeer** (BBB):

De heer Van der Lee brengt hier wel een interessant punt op richting mevrouw Martens, met name omdat zij net zelf in het debat zegt dat we moeten ontschotten en die andere onderdelen erbij moeten pakken. Bij de eerste de beste vraag die mevrouw Martens daarover krijgt, zegt ze opeens: ja, formatie, dus ik doe even niet mee. Dan heeft die oproep toch ook geen zin, vraag ik aan mevrouw Martens.

Mevrouw **Martens-America** (VVD):

Dank voor deze terechte vraag. Ik denk dat ik mij dan niet goed heb uitgedrukt. Op het moment dat mij hier vragen worden gesteld over bijvoorbeeld de uitgaven op begroting van Financiën, kan ik daar zelf geen uitspraken over doen. Ik hoop dat mijn collega dat begrijpt. Op de fundamentele vraag of de overheid moet gaan investeren om groei te investeren, zeg ik: uiteraard. Ik hoop ook dat er bij de onderhandelingen die nu plaatsvinden, goed wordt gekeken naar waar we het geld goed aan uit kunnen geven. Het fundamentele verschil tussen mijn partij en die van de heer Van der Lee is dat hij gelooft in een maakbare planeconomie en mijn partij niet. Maar u heeft helemaal gelijk, zeg ik via de voorzitter. Ik zal daar zelf ook op letten.

De heer **Vermeer** (BBB):

Extra geld investeren in bedrijfsleven, in economie en daarvoor tijdelijk de staatschuld op laten lopen omdat er in de toekomst ook extra verdienvermogen gecreëerd wordt, heeft niks met een maakbare planeconomie te maken. Dat is gewoon gezond verstand.

De **voorzitter**:

En uw vraag is?

De heer **Vermeer** (BBB):

Is mevrouw Martens dat met mij eens?

Mevrouw **Martens-America** (VVD):

Het ligt eraan waarin en op welke manier wordt geïnvesteerd. Mijn partij is natuurlijk altijd een groot voorstander van een gedeelte publiek en een gedeelte privaat. Als de heer Vermeer een heel concreet voorbeeld heeft waarin en hoe zou moeten worden geïnvesteerd, kan ik daar een oordeel over geven. Maar in de meest brede zin denk ik: ja, je moet uiteraard blijven investeren in zaken, zoals deze minister nu doet in bijvoorbeeld de AI-fabriek in Groningen. Ik denk dat er heel veel voorbeelden zijn waarin publiek en privaat samengaan om de economie te versnellen.

De **voorzitter**:

De heer Vermeer voor zijn laatste interruptie in dit blokje.

De heer **Vermeer** (BBB):

Mijn laatste vraag hierover gaat over de ontschotting. Een groot deel van de economische groei wordt ook nog beperkt door netcongestie, terwijl uw VVD-collega's in de andere debatten bij Klimaat en Groene Groei nog weer pleiten voor extra windenergie op zee, wat de druk op het net nog verder verhoogt.

De **voorzitter**:

En uw vraag is?

De heer **Vermeer** (BBB):

Hoe kijkt mevrouw Martens daartegen aan?

Mevrouw **Martens-America** (VVD):

Volgens mij is dit een van de grotere uitdagingen, net als bijvoorbeeld stikstof, waar onze economie nu tegen aanloopt. Ik denk dat fysieke economische groei nu daadwerkelijk wordt beperkt en dat daarom de ontschotting van essentieel belang is. Volgens mij moeten we al dat soort dossiers samenvakken en daarnaar kijken. Als blijkt dat dit een van de voorbeelden is waardoor het lastig wordt, zullen we het daar hier over moeten hebben.

De heer **Van der Lee** (GroenLinks-PvdA):

Ik word natuurlijk een beetje geprikkeld door kwalificaties die totaal nergens op slaan, bijvoorbeeld een planeconomie en dat soort dingen. Moet ik daar nu de conclusie uit trekken dat wat de VVD betreft het rapport-Wennink en de veel actievere, sturende rol die dat rapport bepleit voor de overheid, de prullenbak in moeten?

Mevrouw **Martens-America** (VVD):

Ik zou de woorden van de heer Van der Lee graag weer terug willen uitspreken. Ik hoor een aantal harde kwalificaties waar ik mezelf niet in herken. Ik denk dat het goed is om het hele rapport-Wennink in de meest brede zin — volgens mij komt bijvoorbeeld de minister van Financiën daar ook bij — hier te bespreken, omdat dit juist ontschotting vraagt. Ik gok dat wij elkaar nog wel zullen vinden, zeg ik via de voorzitter tegen de heer Van der Lee, bij dat debat.

De heer **Van der Lee** (GroenLinks-PvdA):

Nou, dat wordt misschien best moeilijk als ik zo luister naar het verhaal. Er zijn veel meer elementen die een investeringsklimaat bepalen; dat geef ik zonder meer toe. Er worden voorbeelden genoemd waar de VVD nu al vijftien jaar voor verantwoordelijk is. Neem de doorbetaling in het tweede ziektejaar. Dat had allang kunnen worden opgelost door het collectiviseren van dat jaar over het hele bedrijfsleven heen. Dat is niet gebeurd.

De **voorzitter**:

En uw vraag is, meneer Van der Lee?

De heer **Van der Lee** (GroenLinks-PvdA):

Mijn vraag is: waarom heeft u in die vijftien jaar deze punten niet aangepakt?

Mevrouw **Martens-America** (VVD):

Ik zou heel veel zaken willen aanpakken. Ik zit hier nu ongeveer twee jaar en ik denk ongeveer elke dag: waarom hebben we dit nog niet eerder aangepakt? Er bestaat ook zoiets als meerderheden. Tot voor kort, tot gister denk ik, hadden wij een links-economische meerderheid in deze Kamer. Ik zie nieuwe kansen. Je weet het nooit. We zullen zien, maar we zullen de voorstellen blijven indienen. Dat kan ik de heer Van der Lee wel beloven, hoor. Als het nog niet gelukt is de afgelopen jaren, betekent dit niet dat ik de handdoek in de ring gooi.

De heer **Van der Lee** (GroenLinks-PvdA):

Is het dan niet zo dat aan de rapporten die u zelf noemt, de Europese rapporten, Draghi, Letta, Wennink, vijftien jaar VVD-economisch beleid vooraf is gegaan? Op al die dingen waarvan u zegt dat die niet deugen, moet u toch op z'n minst reflecteren en zeggen "daar zijn we mede schuldig aan"? Geen woord hoor ik daarover. Geef eens wat reflectie daarop.

Mevrouw **Martens-America** (VVD):

De heer Van der Lee maakt het een interessant debat; dat wil ik hem wel nageven. Ik loop nooit weg voor reflectie. Het is voor elke politicus frustrerend wanneer bepaalde zaken niet lukken terwijl je de mogelijkheid hebt om aan de knoppen te draaien. Ja, het zou toch wel heel gek zijn als je naar huis gaat aan het einde van een lang debat en denkt "yes, het is niet gelukt". Volgens mij komen wij hier omdat we geloven in een aantal zaken. De heer Van der Lee en ik kijken, denk ik, fundamenteel anders naar het dossier economie of de noodzaak van groei. Dus ja, ik kan de heer Van der Lee via de voorzitter wel vertellen dat ik baal als ik een voorstel indien waar vervolgens geen meerderheid voor blijkt te zijn. Nogmaals, dat betekent dat ik het waarschijnlijk volgende week opnieuw ga indienen. Je moet toch altijd op zoek naar meerderheden in dit huis. Zoals ik al eerder heb gezegd: tot gister was er een links-economische meerderheid. Dus ik heb hoop.

De heer **Dassen** (Volt):

Volgens mij was de afgelopen jaren een meerderheid ervoor om juist meer te investeren in het toekomstig verdienvermogen van Nederland en heeft het vorige kabinet, met daarin de VVD, er bewust voor gekozen om dat niet te doen. Dat leidde tot kritiek van heel veel experts en planbureaus, die allemaal zeiden: dit gaat juist lijnrecht in tegen hetgeen Draghi aangaf. Daar heb ik mevrouw Martens-America ook vaak over horen spreken. Is zij nou van mening dat het beleid dat de afgelopen jaren is gevoerd, goed beleid was dat doorgezet moet worden door een toekomstige coalitie of moeten we daarmee breken en moeten we juist gaan zorgen dat we daadwerkelijk gaan investeren in het toekomstig verdienvermogen?

Mevrouw **Martens-America** (VVD):

De partij van de heer Dassen is, ondanks, moet ik ook zeggen, dat we op een aantal dossiers heel prettig samenwerken, zeker ook als het gaat om start- en scale-ups, een van die partijen waarvan ik eigenlijk indirect heb proberen aan te geven dat ik het toch altijd lastig vind dat er direct wordt gekeken naar overheidsinvesteringen en in mindere mate naar welke andere randzaken van belang zijn voor economische groei. De heer Dassen en ik spreken volgens mij voor een groot gedeelte dezelfde bedrijven. Wat zij als eerste aangeven is niet: wij hebben een extra overheidsinvestering nodig om te zorgen

dat we groeien. Zij komen met een hele trits aan maatregelen. Met stip op één staat het instabiele fiscale klimaat, waar de partij van de heer Dassen groot onderdeel van heeft uitgemaakt. Ik noem bijvoorbeeld de belastingbespreking van twee, drie jaar geleden. De hoofdrolspeler van toen zit tegenwoordig ook in deze zaal. Dat zorgt voor instabiliteit als het gaat over langetermijninvesteringen. De heer Dassen heeft ook ervaring in het bedrijfsleven en weet dat vandaag de besluiten voor over tien jaar worden genomen. Als wij hier de expatregeling afschaffen of de faciliteit voor de inkoop van eigen aandelen weer onder druk zetten, dan heeft dat impact op het stabiele vestigingsklimaat. Daarnaast zullen we moeten investeren in de economie van de toekomst. De heer Dassen vraagt mij: wat nemen we mee van de afgelopen jaren? Ik wil de heer Vermeer wel één ding meegeven: wij hebben altijd heel strak opgelet dat we niet automatisch de rekening neerleggen bij het bedrijfsleven. Die reflex moet eruit in dit huis. Dat wil ik meenemen.

De heer **Dassen** (Volt):

Ik ben natuurlijk een beetje gewend dat er in debat met mevrouw Martens-America toch altijd ook een hoop terugkomt. Dat is prima. Maar veel van de kritiek is natuurlijk geweest dat we juist de investeringen die noodzakelijk waren, niet gedaan hebben. Mevrouw Martens-America spreekt nu veel over de randvoorwaarden. Een van die randvoorwaarden is het stikstofdossier, dat niet opgelost is. Dat heeft de VVD ook jarenlang vertraagd. Het gaat ook om de energienetten, die niet ...

De **voorzitter**:

Meneer Dassen, kunt u tot uw vraag komen?

De heer **Dassen** (Volt):

Ja, maar ik wil er wel even wat langer bij stilstaan ...

De **voorzitter**:

Ik heb gezegd: 30 seconden voor elke interruptie. In principe heeft een interruptie geen inleiding.

De heer **Dassen** (Volt):

Dan zal ik tot de vraag komen. Ik vraag misschien toch nog iets meer reflectie. Mevrouw Martens-America heeft het over de bredere randvoorwaarden. Hoe kijkt zij naar de randvoorwaarden die nog steeds niet op orde zijn?

Mevrouw **Martens-America** (VVD):

We bespreken hier natuurlijk wel de begroting van Economische Zaken. Ik snap dat de heren op zoek zijn naar een vorm van zelfreflectie van de VVD. Ik heb deels al geprobeerd daaraan te doen. Ik heb namelijk gezegd: nee, het is nooit goed genoeg. Ik kom hier naar mijn werk om te zorgen dat het beter wordt, dat het vestigingsklimaat morgen beter is. De heer Dassen heeft gelijk, want we hebben onvoldoende geleverd op de punten die hij aanhaalt. Volgens mij hebben alle partijen die op dit moment aan tafel zitten bij de onderhandelingen die zaken ook heel hoog op de politieke agenda staan. De heer Dassen en ik vinden elkaar dus daarin. We moeten meters gaan maken op de randvoorwaarden. We kunnen het nu hebben over fiscaliteit. We kunnen het nu hebben over investeren in verschillende economieën en sectoren. Maar als de randvoorwaarden

niet heel snel op orde komen, hebben we een ander probleem. De heer Dassen en ik zijn het dus helemaal met elkaar eens.

De **voorzitter**:

De heer Dassen voor de laatste vraag in dit blokje.

De heer **Dassen** (Vlt):

Laatste vraag. Is de VVD van mening dat het volgende kabinet ervoor moet zorgen dat we de Lissabonnorm van 3% gaan halen, waarbij we 1% publiek doen en 2% privaat? Uiteindelijk heb je publieke middelen nodig om ook private partijen te mobiliseren.

De **voorzitter**:

Heldere, korte vraag.

Mevrouw **Martens-America** (VVD):

Dat is ook een van de dingen waar de heer Dassen en ik elkaar absoluut in vinden. We zullen die 3% moeten gaan halen. Zowel de publieke als de private investeringen blijven achter. Laten we het nu dus niet alleen hebben over de publieke investeringen. Deze minister is volgens mij ook hard aan de slag gegaan om te zorgen dat de private investeringen loskomen. We zullen heel gericht moeten gaan kijken waar je als overheid in moet investeren om dat percentage te halen. Maar zeker, maximale inzet.

De heer **Van der Lee** (GroenLinks-PvdA):

De VVD begint zelf over fiscale stabiliteit. Ik hoor heel de tijd maar jij-bakken over één amendement, maar wie was er verantwoordelijk voor het gejojo rondom de CO₂-heffing? De VVD. Wiebes heeft die heffing geïntroduceerd. Wie heeft het Groeifonds om zeep geholpen? De VVD. In ruil voor een of andere tolvrije tunnel en een jaar lang geen hogere benzineaccijns ging het hele Groeifonds naar de maan. Neem eens verantwoordelijkheid voor die slechte keuzes, in plaats van te jij-bakken naar de oppositie.

De **voorzitter**:

Wat is uw vraag, meneer Van der Lee? Nou, geen vraag. Mevrouw Martens-America ...

De heer **Van der Lee** (GroenLinks-PvdA):

Nee, ik zei: neem verantwoordelijkheid voor de slechte keuzes.

Mevrouw **Martens-America** (VVD):

Ik ben blij dat de heer Van der Lee zich wel thuis voelt in deze commissie, dus wat dat betreft kijk ik uit naar alle komende debatten. Volgens mij heb ik in elke interruptie die ik tot nu toe heb gekregen, een spiegel voorgehouden en gezegd dat als ik hiernaartoe ga, ik baal als ik zaken niet aangenomen krijg, baal als er geen meerderheden zijn, en heb gezegd dat er een aantal randvoorwaarden hoger op de politieke agenda moeten, zoals stikstof. Via de voorzitter: ik loop helemaal nergens voor weg. Volgens mij concluderen we hier met z'n allen dat het op elk vlak beter moet, en daar is ook mijn partij onderdeel van.

De heer **Van der Lee** (GroenLinks-PvdA):

Ja, dat klopt, en dan ben ik benieuwd hoe dat in de toekomst beter zal gaan. Hoe gaat

de VVD waarmaken wat ze nu zegt? Hoe gaat ze die fiscale stabiliteit waarmaken? Hoe gaat ze waarmaken dat als er geld wordt vrijgemaakt voor innovatie, voor R&D, voor wetenschap, dat ook bestendig gebeurt en dat dat niet weer een jaar later, omdat er een ander ding in de mode is, van tafel gaat?

Mevrouw **Martens-America** (VVD):

Ik weet eigenlijk niet meer zo goed wat ik moet antwoorden. Ik ga hard mijn best doen. Mijn partij gaat hard haar best doen. Ik heb heel veel vertrouwen in de bewindspersonen die we op dit moment leveren. Mochten we die straks weer gaan leveren, dan zullen daar vast heel veel mensen bij zitten met verstand van zaken. Ik heb vertrouwen in de mogelijke nieuwe coalitie, in dat de juiste dingen hoog op de politieke agenda zullen staan. Daar kunt u mij straks opnieuw op aanspreken, afrekenen et cetera, et cetera. Volgens mij kan ik niet meer doen dan dat.

De **voorzitter**:

De laatste vraag van de heer Van der Lee.

De heer **Van der Lee** (GroenLinks-PvdA):

Nou, ik denk niet dat dat gaat gebeuren, want het valt me op dat u nu de inhoudelijke discussie niet aangaat. Dat vind ik jammer. Als er geen lessen worden getrokken uit het verleden, wordt het heel moeilijk om het in de toekomst beter te doen.

De **voorzitter**:

Waarvan akte. Mevrouw Martens-America, gaat u verder.

Mevrouw **Martens-America** (VVD):

Ja, voorzitter. Al. Ik heb inderdaad al een inleiding gedaan over dat ik bang ben dat we de AI-boot missen. Dan heel snel naar mijn vragen. We zijn begonnen met investeren in een AI-fabriek. Ik ben ook blij dat het de minister is gelukt om daar de investeringen voor rond te krijgen, maar er zijn natuurlijk belangrijke initiatieven als Station F in Frankrijk en de AI-gigafabriek. Hoe staat dat ervoor, waar staan we op de planning et cetera?

Ecosystemen. Het is een begrip waarvan ik me goed kan voorstellen dat de mensen thuis denken: wat is dat, wat moet ik daarmee? Maar Project Beethoven was een van mijn eerste grote debatten. Het laat zien dat juist die triplehelixaanpak zorgt voor investeringen en de juiste randvoorwaarden. Wat je ook ziet, is dat een gebrek aan ownership er ondanks alle beste intenties voor zorgt dat onderwerpen soms tussen wal en schip vallen. Kan de minister wellicht specifiek Beethoven maar ook mijn aangenomen voorstellen als blauwdruk gebruiken voor het laten groeien van andere ecosystemen, zoals de techscene in Amsterdam?

Voorzitter, tot slot. De ruimte voor de fysieke maakindustrie is wat mijn fractie betreft een ondergeschoven kindje. De heer Flach en ik trekken hier samen in op. Ik zou er toch nog een keer een lans voor willen breken. Waar start- en scale-ups vaak — en terecht — op veel enthousiasme kunnen rekenen, is het enthousiasme voor bijvoorbeeld de chemische industrie of de fysieke maakindustrie toch echt wat minder groot. Maar als wij in dit huis constateren dat we minder afhankelijk willen zijn van andere landen en vinden dat er ruimte moet blijven voor ambachten, maar ook voor iets ogenschijnlijk kleins als een fietsenmaker in de stad, en willen voorkomen dat een stad straks enkel bestaat voor

mensen die met een laptop werken, zoals in Amsterdam, dan zullen we hier serieus mee aan de slag moeten. Mijn fractie is blij met de Nota Ruimte en met het groeiende besef dat, waar die enorme woningbouwopgave wellicht belangrijk is, dorpen zonder ruimte voor ondernemers leeglopen. Ik ben benieuwd of de minister iets kan zeggen over de voortgang en ook de mogelijke regierol als het gaat over gebieden van strategisch belang.

De voorzitter:

Voordat u afrondt: ik zie de heer Dijk bij de interruptiemicrofoon.

De heer Jimmy Dijk (SP):

Dank u wel, voorzitter. Ik wou een interruptie doen over AI, maar die gaat nu, in verband met uw laatste woorden, ook over de maakindustrie. AI en robotisering kunnen gigantische gevolgen hebben voor al die mensen die jarenlang keihard werken in fabrieken, in de productie. Op dit moment zien we met name in de Verenigde Staten dat door het argument "de ontwikkelingen gaan zo ontzettend snel; we kunnen niet achterblijven" fors veel banen verloren raken. Mijn vraag is dus: op welke manier vindt de VVD dat we democratische controle moeten hebben over AI, zodat die ook echt de vooruitgang van mensen dient in plaats van die van een aantal techondernemers?

Mevrouw Martens-America (VVD):

Volgens mij heeft de heer Dijk daar een heel terecht punt. We staan op een moment dat AI een enorme vlucht neemt en we onvoldoende grip hebben op wat dat brengt. Laten we eerlijk zijn: juist die fabrieken en die maakindustrie hebben enorme tekorten aan handen. Steeds minder mensen kiezen voor een beroep waarin ze met hun handen werken. Dus wat de VVD-fractie betreft moet het uiteindelijk een win-win worden. Ik heb een rondetafel aangevraagd met experts, vandaag over twee weken, om met z'n allen in dit huis verder van gedachten te wisselen over hoe we die balans ook daadwerkelijk gaan bewaren. Dus ja, ik hoop dat we daarin samen kunnen optrekken, want volgens mij hebben wij dezelfde doelen en ambities hierin.

De heer Jimmy Dijk (SP):

Is de VVD het met de SP-fractie eens dat we niet achterlopen in AI-ontwikkeling, maar dat we vooral achterlopen in zeggenschap daarover, waardoor de banen van fors veel mensen bedreigd kunnen worden? Is de VVD het ermee eens dat we dit moeten voorkomen en wel degelijk moeten ingrijpen voordat we weer achter de feiten aanlopen? De ontwikkelingen gaan zó snel en dan worden we weer voorbijgestreefd. We zien bijvoorbeeld al bij datacenters die veel data en veel energie gebruiken ...

De voorzitter:

Meneer Dijk, we hadden afgesproken dat we interrupties van maximaal 30 seconden doen. Mevrouw Martens-America.

Mevrouw Martens-America (VVD):

Ik snap de zorgen van de heer Dijk heel goed. Het is heel terecht dat hij dit punt hier maakt, maar we zijn het niet eens over de grondslag. Nederland en Europa missen de AI-boot. Alle nieuwe technologische ontwikkelingen, ook ontwikkelingen die de enorme krapte op de arbeidsmarkt zouden kunnen oplossen, worden gelanceerd in het buitenland. De AI Act die in Europa is gelanceerd, is bijvoorbeeld een van de remmende

factoren die ervoor zorgen dat er hier niet of minimaal wordt geïnvesteerd in R&D ten aanzien van AI. Daar maakt mijn fractie zich zorgen over. Ik ontving net ook een vraag over de investering in R&D. Het is en-en. Volgens mij moeten we het niet tegenover elkaar zetten. Hoe kunnen we ervoor zorgen dat onze samenleving er profijt van heeft en dat we grip houden op wat het doet met de arbeidsmarkt? Dat vraagt nog om heel veel debatten in dit huis, volgens mij.

De voorzitter:

Meneer Dijk, voor de laatste vraag.

De heer Jimmy Dijk (SP):

Ik wilde eigenlijk mijn interruptie beginnen met zeggen dat technologische vooruitgang niet iets positiefs of negatiefs is, maar dat het cruciaal is wie erover gaat en wie het bepaalt. Techmiljardairs zeggen: het gaat allemaal zo snel; het is allemaal niet bij te houden. Ik heb dat bij de bankencrisis ook meegemaakt. Niemand zou het begrijpen en vervolgens gingen topeconomen uitleggen hoe het allemaal in elkaar stak.

De voorzitter:

Meneer Dijk, uw vraag?

De heer Jimmy Dijk (SP):

Aan de ene kant hoor ik de VVD zeggen dat we moeten opschieten met de ontwikkeling. Ik ben ervoor dat we het zelf doen, in eigen hand en in eigen land.

De voorzitter:

Meneer Dijk, uw vraag?

De heer Jimmy Dijk (SP):

Maar ik ben er ook voor dat we beschermende maatregelen nemen voor werkgevers die nu bedreigd worden door techmiljardairs die daar de winst pakken, terwijl gewone mensen hun banen kunnen verliezen.

De voorzitter:

Oké. We hebben afgesproken dat het aantal interrupties onbeperkt is, maar ik wijs de Kamer er toch nog een keer op dat die dan binnen de 30 seconden moeten blijven.

Mevrouw Martens-America (VVD):

"In eigen hand" lijkt me niet zo verstandig. Ondernemers moet je laten ondernemen. Die zijn daar vele malen beter in dan de overheid. Maar de zorg die de heer Dijk hier uitspreekt, is heel terecht. Volgens mij hebben we hier de komende tijd nog heel veel debatten over. Laten we deze zorgen ook bespreken en ons laten bijpraten door experts, niet alleen door bedrijven maar ook door hoogleraren et cetera, et cetera. De zorg van de heer Dijk is terecht. Laten we dat hier op die manier met z'n allen bespreken.

De heer Frederik Jansen (FVD):

Ik hoor dit met veel verbazing. Is de mevrouw van de VVD het met me eens dat hier eigenlijk sprake is van neo-Malthusiaans denken? Dus: het gaat op en we kunnen daar niks aan doen. Kijk naar de ontwikkelingen op het gebied van programmeren, het eerste

vakgebied dat nu volledig geautomatiseerd lijkt te worden. Dat betekent niet dat de programmeurs verdwijnen, maar het betekent dat iedereen programmeur kan worden. Volgens mij biedt artificial intelligence enorm veel kansen voor iedereen. Ik vraag me af hoe de VVD daarnaar kijkt, vooral ten aanzien van het optimaliseren en efficiënter maken van de overheid.

De voorzitter:

De vraag van meneer Jansen: is mevrouw Martens-America het eens met de vraag of hier sprake is van neo-Malthusiaans denken?

Mevrouw Martens-America (VVD):

Die kwalificatie laat ik bij mijn collega, zeg ik via de voorzitter. Ik ben verbaasd dat u zo verbaasd bent, want ik probeer te schetsen dat het en-en is. Volgens mij moeten we goed nadenken over de ethische gevolgen voor onze samenleving, bijvoorbeeld in de zorg, maar daarnaast is dit dé oplossing voor de schaarste in het bedrijfsleven en bijvoorbeeld ook om ervoor te zorgen dat de overheid veel kleiner kan worden. Dus ik zet in op en-en.

De voorzitter:

Dat was voldoende. Daarmee heeft u uw bijdrage afgerond. We gaan door naar de heer Kisteman namens de VVD-fractie. Ik wijs hem erop dat hij vijf minuten heeft in de eerste termijn.

De heer Kisteman (VVD):

Voorzitter. Vanochtend begon ik in een kleuterklas op een basisschool in Den Haag met het voorlezen van het boek De kleine aap. Het is vandaag de Nationale Voorleesdag. Mocht je kinderen hebben, pak thuis dan even die tien minuten. Het is heel veel waard en kinderen hebben er heel veel aan. Nu staan we hier weer om op te komen voor het bedrijfsleven en het mkb. Wat hebben we toch een prachtig werk.

Dan ga ik dus door naar het mkb, de grootste werkgever van Nederland. De bakker op de hoek, de installateur, de schilder, de metaalbewerker, de kledingwinkel en ga zo maar door: stuk voor stuk dragen ze bij aan onze economie, zorgen ze voor werkgelegenheid, zijn ze goed voor hun mensen, sponsoren ze de lokale sportvereniging of organiseren ze evenementen die zorgen voor gezelligheid en levendigheid in de buurt. Mkb'ers zijn onmisbaar voor de lokale economie. Wat zij doen, is niet altijd in geld uit te drukken: het sociale praatje, even kijken hoe het met die oudere is, zorgen dat de straten weer leuk versierd zijn.

Voorzitter. Daarom moeten we het voor onze ondernemers niet te moeilijk maken. Talloze regels maken het ondernemen onmogelijk. Gelukkig is deze minister hard op weg om de eerste 500 regels te schrappen of te vereenvoudigen. Mijn fractie kijkt hoopvol uit naar de volgende serie onnodige regels die de minister nog voor de zomer gaat schrappen. Ondernemers zijn toe aan ruimte om te ondernemen, om te doen waar ze goed in zijn en om bezig te zijn met hun vak of product. Zij hebben geen behoefte aan al die onnodige rapportageverplichtingen, die voornamelijk worden ingegeven door wantrouwen tegen ondernemers.

Vandaag wil mijn fractie een volgende stap zetten in de strijd tegen de regeldruk.

Regionaal bestaan er namelijk ook ontzettend veel regels. Het bekendste voorbeeld daarvan is misschien wel de zero-emissiezone. Elke gemeente heeft haar eigen regels en voorwaarden daaraan gekoppeld. Dat maakt het voor ondernemers ontzettend lastig om te kunnen ondernemen. Bij elke gemeente moet je de voorwaarden kennen, de uitzonderingen opzoeken en verschillende ontheffingen aanvragen. Denk ook eens aan geluidsnormen, laad- en lostijden, terras- en reclamebeleid, handhaving en toezicht en ga zo maar door.

Voorzitter. Ondernemers worden daar gewoon helemaal gek van. Ik heb hierover dan ook een aantal vragen aan de minister. Ziet hij mogelijkheden om de regeldruk vanuit de gemeentes te verminderen, zonder dat daarbij hun autonomie wordt aangetast? Misschien nog wel belangrijker: is het mogelijk ervoor te zorgen dat alle regionale regels dezelfde uitwerking hebben, zodat een ondernemer die het in de ene stad op orde heeft, het in de andere stad automatisch ook op orde heeft? Voor de armoederegelingen geldt dat er inmiddels stappen worden gezet om een lappendeken tussen de gemeentes tegen te gaan. Welke mogelijkheden ziet de minister hiervoor?

Voorzitter. Dan de impulswinkelgebieden. Het is velen wel bekend dat dat punt hier zo ongeveer mijn hobby is. Toen de minister recent bekendmaakte dat Groningen, Land van Cuijk en Zwolle alsnog de stimulering voor de impulswinkelgebieden ontvingen, kreeg ik ontzettend veel berichten van andere gemeenten met de vraag of zij niet ook in aanmerking konden komen voor deze subsidie. Met deze impuls worden projecten ondersteund die zich richten op herstructurering met elementen als het toevoegen van woningen, meer groen, het verbeteren van de openbare ruimte en het verbeteren van de aantrekkelijkheid voor de bewoners. Uit onderzoek blijkt dat deze regeling ontzettend doelmatig is. Dit komt ook doordat er privaat geld tegenover gezet wordt. Overheid en bedrijfsleven trekken hierin samen op. Dat is een ontzettend goede combinatie. Mijn fractie wil daar graag een vervolg aan geven. Daarom ga ik een amendement indienen dat ervoor kan zorgen dat twee gemeenten alsnog weer in aanmerking komen voor deze aantrekkelijke subsidie om het winkelgebied in binnensteden en dorpskernen interessanter en aantrekkelijker te maken.

Voorzitter. Ik wil afronden met een compliment aan de minister. Ondanks dat het mkb het zwaar heeft en klaagt, hoor ik toch ontzettend veel positieve reacties van veel mkb'ers over de betrokkenheid van de minister. Ga zo door, zou ik dus zeggen.

De voorzitter:

Voordat u afrondt, is er een interruptie voor u van de heer Grinwis.

De heer Grinwis (ChristenUnie):

Collega Kisteman riep ertoe op om recht te doen aan de gemeentelijke autonomie, maar als ik dat vertaal naar de motie die hij heeft ingediend over de vervroegde evaluatie van de Winkeltijdenwet, merk ik niets van de geest dat je recht moet doen aan de autonomie van gemeenten. Dan zie ik drammerige, liberale etalagepolitiek om koste wat kost de Winkeltijdenwet zo aan te passen dat iedereen open moet op zondag.

De voorzitter:

Wat is uw vraag?

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Hoe verhoudt dat zich tot elkaar?

De heer **Kisteman** (VVD):

Het wordt natuurlijk een beetje uit zijn context getrokken. Wij hebben gevraagd om de evaluatie van de Winkeltijdenwet naar voren te halen. Dat wordt gedaan, dus de evaluatie komt voor de zomer. Vorige week is er een brief gekomen met een aantal opties, vier stuks, waar de minister over nadenkt: dit zou eventueel kunnen, wat er ook uit de evaluatie komt. Wij hebben gevraagd om dat eens in beeld te brengen. Wij zeggen niet dat ondernemers open moeten op zondag. Wij zeggen dat ondernemers die op zondag open willen, die ruimte moeten hebben, net zoals consumenten die op zondag naar de winkel willen, dat op zondag kunnen doen en anderen dat op maandag kunnen doen. Prima. Het is raar dat gemeentes kunnen zeggen: als ondernemer mag je niet open, maar als consument mag je wel lekker je boodschappen doen.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):

Het betoog van de heer Kisteman is inconsistent, als ik het vergelijk met deze motie. De opties gaan allemaal ten koste van de kleine winkelier die niet op zondag open wil en het gaat afleggen tegen de grote supermarkt. Het gaat ten koste van de autonomie van gemeenten, die het heel goed zelf kunnen regelen. Hij zoekt een probleem met een loep, terwijl in de brief staat dat er geen problemen bekend zijn.

De **voorzitter**:
En uw vraag is?

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):

Ik begrijp dus werkelijk niet wat de heer Kisteman hier enerzijds staat te vertellen en anderzijds betoogt in de motie. Mijn vraag is: moeten we, als we die evaluatie toch gaan doen, niet ook heel goed kijken naar de sociale gevolgen voor winkeliers en de maatschappij?

De heer **Kisteman** (VVD):

Volgens mij heeft de heer Flach, onze collega, een toezegging gehad van de minister dat ook die kant werd meegenomen in de evaluatie. Als christelijke ondernemers bijvoorbeeld niet open willen op zondag, staan wij er ook zeker voor open dat het sociale aspect daarvan wordt meegenomen. Maar we vinden het ook belangrijk dat ondernemers zelf de ruimte hebben om te bepalen of ze open willen op zondag of niet. Het is gewoon raar dat het bijna in heel Nederland is geregeld. Overal is die lijn bijna gelijk. Er zijn echter een aantal gemeentes, ik geloof 20, waar helemaal niks mag en een stuk of 50 waar het één keer per maand is, of deels op zondag. Wil je het dus echt gelijktrekken, dan zou je moeten zeggen dat die ondernemers zelf die ruimte kunnen krijgen.

De **voorzitter**:

Meneer Grinwis, voor uw laatste interruptie geef ik u nu het woord.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):

Hier valt de heer Kisteman weer in zijn eigen zwaard. Gemeentelijke autonomie is dus leuk bij de VVD, zolang het in het straatje van de VVD past. Dat is toch drammerige

etalagepolitiek van onze liberale vrienden? Dat is koste wat kost doorzetten, terwijl de verkenner Wouter Koolmees heeft gezegd dat er vijf grote opgaven zijn waar ons land mee aan de slag moet. Ga je dan niet verliezen in zaken die eigenlijk helemaal geen probleem zijn en die prima geregeld zijn in verschillende gemeenten. De heer Kisteman zegt het zelf: het gaat om twintig gemeenten. Dus wat is het probleem?

De voorzitter:

Meneer Kisteman, bent u het daarmee eens?

De heer Kisteman (VVD):

Nee, dat lijkt mij niet. Trek het gewoon overal in Nederland gelijk. Het is raar dat er een aantal uitzonderingen zijn. Wij willen een gelijk speelveld voor alle ondernemers in Nederland. Het is raar dat daar een aantal uitzonderingen op zijn. We willen de autonomie niet overal aanpakken, maar zorg dan in ieder geval voor een gelijk speelveld. Het blijft gewoon raar dat je in Elburg op zondag niet open mag, terwijl je daar ondernemers hebt die heel graag open willen. De lokale politiek zegt: we willen het wel, maar het komt er gewoon niet door. Wij zeggen daarnaast: kijk goed naar onderzoek en neem dat hier ook in mee. Daarna kunnen wij daar conclusies uit trekken.

De voorzitter:

De heer Dijk. Niet? O, ik dacht dat u eerder was dan de heer Van der Lee. Heel hoffelijk, meneer Dijk. De heer Van der Lee.

De heer Van der Lee (GroenLinks-PvdA):

Mijn vraag sluit hierop aan, want die gaat ook over gemeentelijke autonomie. Ik hoor de heer Kisteman eigenlijk ook afgeven op gemeenten. De zero-emissiezones zijn een gevolg van het feit dat het landelijk beleid faalt als het gaat om het aanpakken van de concentratie van emissies in onze binnensteden. Erkent de VVD dat?

De heer Kisteman (VVD):

Meneer Van der Lee, dit is ons eerste debat samen. Ik denk dat wij nog even moeten wennen aan onze manier van communiceren. Ik heb niet gezegd dat ik afgeef op gemeenten. Dat geef ik niet aan. Ik heb aangegeven dat er niet één overzichtelijke regel is waar ondernemers zich aan kunnen houden. Ik gebruik de zero-emissiezones als voorbeeld daarbij. Of die er nu wel of niet zijn, het was handiger geweest als dit bij alle gemeentes gelijk was. Het kan niet zo zijn dat je in Apeldoorn met je marktkraam niet naar binnen kan, andere regels hebt of meer geld moet betalen voor een uitzondering, terwijl dat in Zwolle heel anders gaat. Daar gaat het me om. Wij geven niet af op de autonomie van de gemeentes; daar heb ik het niet over.

De heer Van der Lee (GroenLinks-PvdA):

Daar hoort vervolgens bij dat daar een landelijke regel voor moet komen. Het doel van die zones is namelijk om emissie te reduceren waar de concentratie het hoogst is: in onze binnensteden. Is dat ook de positie van de VVD?

De heer Kisteman (VVD):

Wij hebben het niet over het doel, maar over de ongelijkheid in het aantal regels. Ik gebruik de zero-emissiezones als voorbeeld daarbij. Ondernemers lopen er enorm tegen aan dat dit overal verschillend is en dat er al uitzonderingen en verschillen zijn. In

Amsterdam moet je bijvoorbeeld veel meer betalen voor het aanvragen van een uitzondering dan in andere delen van het land. Het moet niet heel moeilijk zijn om dit in heel Nederland gelijk te trekken. Ik gebruik dit als voorbeeld. Ik geef nog tal van andere voorbeelden. We moeten eens kijken hoe we dit kunnen doen.

De **voorzitter**:

De laatste interruptie van de heer Van der Lee.

De heer **Van der Lee** (GroenLinks-PvdA):

Maar als je dingen wil oplossen, moet je wel nadenken over wat je doel is. Waarom gebeurt dit? Wat is het doel daarachter? Waar, op welk niveau, kun je dit het beste regelen, als je een gelijk speelveld wil? Maar als je dat niet op nationaal niveau wil — dat heeft de VVD namelijk jarenlang geblokkeerd — dan krijg je dit soort gevolgen. Dan moet je niet gaan zeuren over de gevolgen, want je hebt ze zelf veroorzaakt.

De **voorzitter**:

En uw vraag is?

De heer **Van der Lee** (GroenLinks-PvdA):

Dat was een conclusie.

De heer **Kisteman** (VVD):

De manier van debatteren van de heer Van der Lee, het hebben over "zeuren" en dat soort dingen, is niet mijn manier van debatteren. Ik geef een voorbeeld van iets waar ondernemers tegenaan lopen. Ik geef tal van voorbeelden, zoals geluidsnormen. In elke stad zijn die verschillend. Dat heeft niks met zeuren te maken, meneer Van der Lee, zeg ik via de voorzitter. Dat heet opkomen voor onze ondernemers. Misschien ligt mij dat iets meer aan het hart dan de heer Van der Lee.

De heer **Jimmy Dijk** (SP):

Ondertussen is het tienenhalf jaar geleden dat een van mijn voorgangers, de heer Roemer, een voorstel deed om het tweede jaar loondoorbetaling bij ziekte voor kleine bedrijven collectief te organiseren, zonder afbreuk van werknemersrechten. Onlangs, in september, heb ik dat samen met de VVD weer gedaan. Dat voorstel is weer aangenomen. We zijn tienenhalf jaar verder en we hebben geen reactie gehad van het kabinet.

De **voorzitter**:

Ik wil u toch vragen om inleidingen achterwege te laten. Het gaat hier om het stellen van vragen.

De heer **Jimmy Dijk** (SP):

Bent u het met mij eens dat er heel snel een reactie van het kabinet moet komen die in lijn ligt met de motie, dus zonder afbreuk van werknemersrechten?

De heer **Kisteman** (VVD):

Dank voor die hele goede motie van de SP. Wij zijn daar namelijk heel blij mee. Het is belangrijk dat we iets gaan doen aan het tweede jaar loondoorbetaling bij ziekte. We moeten dat gaan oppakken. Dat zou aan een nieuw kabinet kunnen zijn. Als er van dit

kabinet nog een reactie moet komen — ik weet niet of dat zo is — dan kijk ik even naar links en vraag ik mijn collega Karremans om dat alsnog te doen. Ik ben het daar zeker mee eens. Dit is namelijk een heel belangrijk onderwerp. Ondernemers lopen hier al heel lang tegenaan.

De heer **Jimmy Dijk** (SP):

Dank daarvoor. Mijn vraag is ook specifiek. In dat voorstel staat heel nadrukkelijk "het tweede jaar niet schrappen, maar collectief organiseren" en "met behoud van werknemersrechten". Die mogen niet geschaad worden. Staat de VVD ook nog pal voor het laatste deel van die motie?

De **voorzitter**:

Een keurige korte vraag.

De heer **Kisteman** (VVD):

Daar zal ik ook keurig kort antwoord op geven: daar staan wij zeker nog pal voor.

De heer **Vermeer** (BBB):

De heer Kisteman had net een interruptiedebat met de heer Grinwis. Het ging over de winkelopstelling op zondag. Wat ons betreft mogen ze gewoon open, maar wel op vrijwillige basis. Er moet ook goed gekeken worden of kleine ondernemers beschermd moeten worden door niet altijd open te gaan. Dat moet ook samen geregeld worden.

De **voorzitter**:

Meneer Vermeer, wat is uw vraag?

De heer **Vermeer** (BBB):

De heer Kisteman verwijst naar Elburg en zegt vervolgens: de politiek wil het, maar het komt er niet. Is de heer Kisteman zich ervan bewust dat er gewoon geen politieke meerderheid is in die plaats?

De heer **Kisteman** (VVD):

Dan heb ik het misschien verkeerd gezegd. Ik gaf aan dat een deel van de politiek het graag wil. Er lopen onderzoeken en gesprekken, maar er is daar nog geen meerderheid. Daar ben ik me dus van bewust.

De heer **Vermeer** (BBB):

Onderkent de heer Kisteman dat dit een gevolg is van democratie en dat hij dat dan eigenlijk niet als voorbeeld moet gebruiken, omdat de democratie daar perfect werkt?

De heer **Kisteman** (VVD):

De vraag is hoe de ondernemers in die democratie worden meegenomen. Ik lees brieven en krijg berichten waaruit blijkt dat onder andere in Elburg — maar het gebeurt in meerdere gemeentes — hetgeen ondernemers willen om te kunnen doen waar zij goed in zijn, niet altijd even goed wordt meegenomen.

De **voorzitter**:

Meneer Vermeer voor zijn laatste vraag.

De heer **Vermeer** (BBB):

Suggereert de heer Kisteman hier dat als een minderheid iets wil, wat door de meerderheid niet gehonoreerd wordt, wat hem betreft de democratie overruled moet worden?

De heer **Kisteman** (VVD):

Nee. Wij suggereren dat we graag een gelijk speelveld willen voor ondernemers. Wij vinden het raar dat je in de ene gemeente niet mag ondernemen, maar inwoners wel naar een ander dorp of een andere stad kunnen gaan om hun boodschappen te doen. Wij vinden dat raar. We vinden dat gek voor de lokale economie. Wij zeggen: geef die ondernemers nou eens die ruimte. Ik denk dat de heer Vermeer het met mij eens is dat de stem van de ondernemers in Nederland iets kleiner is dan stemmen met andere geluiden. Neem die geluiden en signalen nou serieus en onderzoek ze eens. Geef de ondernemers die ruimte.

De **voorzitter**:

Meneer Kisteman, u bent klaar met uw betoog?

De heer **Kisteman** (VVD):

Ja hoor. Had ik de minister al een compliment gegeven? Nee?

De **voorzitter**:

Ik geloof dat u dat al had gedaan. Dan gaan we door met de bijdrage van de heer Van der Lee namens de fractie van GroenLinks-Partij van de Arbeid. Gaat uw gang.

De heer **Van der Lee** (GroenLinks-PvdA):

Dank u wel. Afgelopen zomer opende het nieuwsplatform POLITICO met de kop "Is Europa's eeuw van vernedering aanstaande?" Men trok een parallel met China's vernedering door Europese mogendheden van twee eeuwen geleden. Door technologische en militaire overmacht wist Europa toen zware economische concessies af te dwingen. De vraag die POLITICO opwerpt, is of dat nu met Europa gaat gebeuren. Is het China of de VS, of zijn ze het allebei, die ons gaan vernederen op economisch terrein? Ik ben wel benieuwd hoe de minister daarnaar kijkt. Recente gebeurtenissen rond Groenland, maar ook het Chinese record, met een exportoverschot van 1.200 miljard dollar, stemmen somber. In Nederland leggen de zaken over Nexperia en Solvinity de vinger op de zere plek. Technologisch en economisch zijn we geweldig kwetsbaar. Dat geeft grote risico's voor onze veiligheid.

In een wereld die geopolitiek gezien in korte tijd onherkenbaar is veranderd, kunnen we het ons niet veroorloven om "industriepolitiek" nog langer als vies woord te zien. Als we de VS en China van repliek willen dienen, zullen we onszelf weer strategisch relevant moeten maken. Of, zoals Sandor Gaastra, de sg van EZ, deze week schreef: geo-economische macht moet een veel grotere rol spelen bij beleid. Ik ben benieuwd of de minister dat ook zo ziet. Is hij het eens met de sg dat dit ook op Europees niveau meer middelen en bevoegdheden betekent? Dat is niet de lijn van dit kabinet. Heroverweegt dit kabinet de lijn of moeten we weer wachten op de uitkomst van de formatie?

Nederland en Europa hebben niets aan fatalisme. We hebben nog steeds een maakindustrie van wereldklasse en een hoogopgeleide beroepsbevolking. We zijn de

Gateway to Europe. We hebben als Europa de grootste consumentenmarkt en een geweldige kennisinfrastructuur. Als Mario Draghi en het onlangs gepresenteerde Wennink-rapport iets laten zien, dan is het: het is niet te laat, maar er is werk aan de winkel. Laat ik dan toch beginnen met een compliment aan, in dit geval, de heer Wennink. We sluiten ons aan — of hij sluit zich bij ons aan — bij de noodzaak om als overheid veel meer in de economie te investeren. Alleen zo kunnen we maatschappelijke opgaven als duurzaamheid, veiligheid en weerbaarheid het hoofd bieden.

Mevrouw **Martens-America** (VVD):

Ik ben blij. Ik hoor allemaal bemoedigende, optimistische woorden van de GroenLinks-PvdA-fractie over dat onze economie daadwerkelijk van essentieel belang is. De heer Van der Lee en ik hebben een stukje zelfreflectie achter de rug net; daar heeft iedereen van mogen meegenieten. Ik heb een vraag terug. Betekent dit ook dat uw fractie nu afscheid neemt van de lijn dat we bedrijven uitzwaaien wanneer ze vertrekken, juist omdat die geopolitieke situatie zo veranderd is?

De heer **Van der Lee** (GroenLinks-PvdA):

Dat is nooit een lijn geweest van mijn fractie, dus daar hoef ik helemaal geen afstand van te doen. Over dat uitzwaaien van bedrijven: er zijn bekende bedrijven geweest die om voor hen moverende redenen — ik wijs op de dubbele aandelenstructuur — hebben gekozen om hun hoofdkantoor te verplaatsen naar Londen. Er is een bedrijf dat een ander bedrijf heeft overgenomen, DSM, en in die onderhandelingen zelf heeft gekozen om het hoofdkantoor te verplaatsen naar Zwitserland. Dat heeft niets te maken met overheidsbeleid. Dat wordt de hele tijd ten onrechte gesuggereerd. Want ons vestigingsklimaat gaat, zoals u zelf al benadrukte, om veel en veel meer dan alleen fiscaliteit. Dat is alleen wel elke keer het knopje waar de VVD op drukt. Als we zo met elkaar blijven discussiëren, komen we niet verder, terwijl we wel voor een gemeenschappelijke opgave staan.

Mevrouw **Martens-America** (VVD):

Meneer Van der Lee, u maakt er echt een heel zwaar ...

De **voorzitter**:

Via de voorzitter, mevrouw Martens.

Mevrouw **Martens-America** (VVD):

Via de voorzitter. Meneer Van der Lee maakt er echt een heel zwaar debat van. Ik ben helemaal niet bezig met een jij-bak. Ik ben op zoek naar een manier waarop we samen op kunnen trekken, omdat ik de conclusie van uw fractie hoor dat een sterke economie ook van strategisch belang is. Ik vraag de heer Van der Lee via de voorzitter: als een bedrijf aankondigt dat ze gaan vertrekken, zullen wij daar dan samen naartoe gaan om te vragen waarom ze vertrekken? Want het gaat natuurlijk ook om belastinginkomsten voor de Staat. Zullen we dan samen kijken wat ze nodig hebben om hier te blijven, ook wanneer dat ingewikkelde fiscale maatregelen zijn?

De **voorzitter**:

Ja, uw vraag is duidelijk.

De heer **Van der Lee** (GroenLinks-PvdA):

Die handschoen pak ik samen met u op, maar hier zit de veronderstelling achter dat ik geen gesprekken voer met die bedrijven, terwijl ik dat voortdurend doe. Dat doe ik ook met hele grote bedrijven, zoals ASML. Aanstaaende vrijdag ga ik op werkbezoek bij Rijk Zwaan. Ik ga graag op werkbezoek bij bedrijven. Echter, ik zit ook al heel lang in de politiek en het dreigement om uit Nederland te vertrekken, heb ik al vier decennia gehoord. Wat constateer ik uit de cijfers? De winstquote is nog nooit zo hoog geweest ten opzichte van de werknemersinkomsten. Ik ben bereid, gelet op de geopolitieke situatie, om forse stappen te zetten, om te investeren, om een aantal zaken aan te pakken. Ik noem bijvoorbeeld het stikstofprobleem. Kijk naar al die randvoorwaarden die genoemd worden. Als er eerder naar ons was geluisterd, waren we verder geweest in de energietransitie. Dat gesprek ga ik dus graag aan. Maar ons aanwrijven dat we niet weten wat er leeft bij bedrijven, gaat mij veel te ver.

Ik kom weer even terug bij waar ik gebleven was in het verhaal, en dat was Wennink. Het belangrijkste verschil tussen dat rapport en het tot nog toe gevoerde beleid is de nadruk op meer publieke investeringen en vooral ook het financieren uit de staatsschuld en niet alleen uit bezuinigingen. Ik moet zeggen dat ik ook een beetje geschrokken ben van de manier waarop er omgegaan is met cijfers in dat rapport. Er wordt een doembeeld geschetst van een oplopende staatsschuld, door verschillende scenario's van het CPB op te tellen. Dat is echt heel onhandig. Ik hoop dat de minister daarop in de reactie van het kabinet op het rapport nog ingaat. Maar de noodzaak om meer investeringen te financieren uit de staatsschuld wordt in het rapport helder aangetoond. Ik wil graag van de minister horen hoe hij daartegen aankijkt.

Er zitten eerlijk gezegd ook wel tekortkomingen in het rapport-Wennink, en dan vooral op het sociale domein. Want wil je een weerbare economie hebben, dan moet je investeren in mensen. Ons grootste kapitaal zijn onze inwoners. De samenleving moet niet voor de economie werken; de economie moet voor de samenleving werken. Als ik dan zie dat weer de traditionele riedel wordt afgedraaid over het afbouwen van onze verzorgingsstaat, zonder enige reflectie op het feit dat jaren van loonmatiging hebben geleid tot een economie waarin laagproductieve sectoren te groot zijn, ook omdat ze arbeidsmigranten uitbuiten, dan denk ik dat we op dat punt ook een inhaalslag te maken hebben. Waarom staat dat niet in Wennink? Er wordt wel gerefereerd aan sectoren als slachterijen, de tuinbouw en dat we daar iets mee moeten. Maar wat? En welke consequentie trek je daaruit? Een van de belangrijke manieren om innovatie te stimuleren, is hogere lonen. Dat drijft bedrijven tot innovatie! Ook die reflectie mis ik in het rapport, maar daar gaan we op een later moment nog apart over spreken.

Ik vraag ook aan de minister of hij erkent dat zijn begroting geen Wenninkbegroting is en dat dit kabinet ervoor gekozen heeft om in plaats van te investeren, het Groiefonds te schrappen — we noemden het al — en te bezuinigen op de wetenschap.

Wat onze inzet betreft wil ik dat we echt snel stappen zetten om onze economie toekomstbestendiger te maken. Allereerst betekent dat heldere doelen. In de Kamerbrief Industriebeleid met focus wordt enkel gesproken over 3% van het bbp investeren in R&D. Dat doel onderschrijven wij. Ik hoor nu ook partijen zeggen: dat willen we halen. We gaan het zien. Maar er is veel meer dan dat nodig om onze economie

toekomstbestendig te maken en daar ook concrete doelen op te formuleren. Werkt de minister daaraan? En hoe kunnen we daar vervolgens als Kamer op monitoren om elkaar scherp te houden?

Ten tweede moet de overheid haar marktmacht meer inzetten voor groene, sociale en strategische doelen en ook voor onze weerbaarheid. De overheid is geen toeschouwer, maar creëert zelf ook een markt. Jaarlijks worden voor tussen de 110 en 120 miljard euro aan diensten en producten ingekocht. Dat is 13% van het bbp en gaat nog fors stijgen door de extra investeringen die voor ons liggen, bijvoorbeeld alleen al op het terrein van defensie. Is de minister bereid om werk te maken van eenvoudiger maar doelgerichter aanbesteden, waarbij strategische doelen, bijvoorbeeld "koop Europees", groene en ook sociale doelen moeten worden geformuleerd?

De overheid moet ook assertiever optreden in strategische sectoren. De casus-Nexperia maar ook de overname van Solvinity laten zien dat het Nederlandse afwegingskader, de Wet vifo, misschien nog niet voldoende is ontwikkeld. Ik ben wel benieuwd of de minister kan aangeven of dit instrument nog verder versterkt moet worden en in hoeverre hij dat op Europees niveau wil. Er wordt aan een aantal zaken gewerkt. Graag krijgen wij inzicht in waar wij staan en waar de minister naartoe wil.

Meer specifiek over Nexperia: we gaan daar nog over spreken. Ik ben heel benieuwd naar de uitspraak waar wij op wachten. Ik constateer trouwens wel dat de reconstructie van het FD eindigde met iets wat ik aan het eind van het debat zei, namelijk "had nou even twee dagen gewacht". Ik ben benieuwd of de minister nog gereflecteerd heeft in het kerstreces en of hij daar anders over is gaan denken.

De voorzitter:

Dat leidt tot een interruptie van de heer Grinwis.

De heer Grinwis (ChristenUnie):

Ik wil even dit laatste punt relateren aan waar de heer Van der Lee mee begon. Hij haalde namelijk de secretaris-generaal van Economische Zaken aan, die ook in dit kader een pleidooi hield voor control points, dus dat we moeten zorgen en borgen dat andere machtsblokken in de wereld afhankelijk blijven van Europa. Nu zijn de casus-Nexperia en het assertieve optreden van deze minister misschien wel een schoolvoorbeeld van hoe je ervoor zorgt dat wij control points blijven, opdat andere machtsblokken afhankelijk blijven. Hoe verhouden die twee zich tot elkaar?

De voorzitter:

Het kwam nog net binnen de 30 seconden tot een vraag. Dank u wel, meneer Grinwis.

De heer Van der Lee (GroenLinks-PvdA):

Kijk, over die control points ben ik het volledig eens. Het gaat om de wederkerigheid. Strategische autonomie in de zin van autarkie gaat niemand bereiken. Dat moeten we ook niet willen. Het gaat erom dat je wederzijds afhankelijk bent, zoals de Chinezen afhankelijk zijn van ASML. De vraag is of we dat gaan uitspelen. Dat is een hele andere discussie. In deze specifieke casus is het de vraag of de stap die gezet is niet een grotere escalatie heeft veroorzaakt dan nodig was geweest. Wat als het in eerste instantie was gebleven bij de gang naar de Ondernemingskamer en de ingrepen die die

heeft gepleegd? Ik snap dat dat een afweging is, maar in dit geval vraag ik me af of we onszelf niet iets te veel in de vingers hebben gesneden. Dat doet niets af aan de noodzaak van control points. Ik erken ook volmondig dat we de Wet vifo nog niet hadden toen Nexperia destijds werd overgenomen door Chinese partijen. Achteraf gezien denk ik dat we dat anders hadden moeten doen, maar dat kon toen niet. Ik zet echter nog steeds vraagtekens bij deze afweging en ik constateer dat ik niet de enige ben. In een uitgebreide reconstructie in het FD van dit weekend werd precies hetzelfde punt gemaakt.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):

Dit is mijn laatste vraag. Over die specifieke casus gaan we vast nog wel weer een keer het debat voeren, maar breder gezien wil ik het volgende weten. Welke consequentie trekt GroenLinks-PvdA uit de benadering dat we, in deze onrustige wereld, met strategische autonomie ervoor moeten zorgen dat andere blokken afhankelijk blijven van Europa? Wat betekent dat dan voor de omgang — dat gaat niet alleen om de omgang met ASML, want dat is heel voor de hand liggend, het is een ongelooflijk belangrijk bedrijf — met bijvoorbeeld onze weg- en waterbouw, met bedrijven zoals Boskalis en onze ingenieursbureaus?

De **voorzitter**:

Meneer Grinwis, uw vraag is: wat betekent dat?

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):

Wat betekent het op dat vlak?

De **voorzitter**:

Helder.

De heer **Van der Lee** (GroenLinks-PvdA):

Ik denk dat het twee dingen betekent. Aan de ene kant betekent dat zelfbewuster omgaan met de economische kracht die we al hebben. We hebben bedrijven die toonaangevend zijn in specifieke sectoren met specifieke technologieën. Er hoort dan ook de bereidheid te zijn om daar op een gegeven moment op in te zetten, zoals andere geopolitieke blokken ook doen. Andersom gaat het erom dat je dat soort excellentie probeert opnieuw op te bouwen, of, meer defensief, probeert te diversifiëren door productie die nu buiten Europa plaatsvindt, voor een deel in Nederland te laten plaatsvinden, bijvoorbeeld in de halfgeleiderindustrie.

Daar gaat precies mijn volgende punt over. Ik zou het heel goed vinden als er wat betreft de backendproductie van ook de wat minder complexe chips, zoals de chips die Nexperia produceert, een productiecapaciteit in Europa tot stand komt en we daar met andere Europese lidstaten aan werken. Ook hierin zit een vorm van wederkerigheid. We gaan als overheid namelijk fors investeren in defensie en breder gezien in de weerbaarheid. Dat betekent wel dat bedrijven daar ook aan zullen moeten bijdragen. Dat moeten ze niet alleen doen door privaat te investeren, maar ook door bereid te zijn om een iets hogere prijs te betalen voor hun leveringszekerheid. Waarschijnlijk zal het immers ietsje duurder zijn om dat soort producten in Europa af te nemen, zeker in de eerste jaren, omdat er fors moet worden geïnvesteerd en we niet de lagere arbeidskosten zoals in andere landen hebben. Er zal dus met de industrie gesproken

moeten worden. Wij als overheid zullen deze stappen zetten, maar de industrie moet als consequentie daarvan accepteren dat het voor een deel van de inkoop misschien iets duurder uit is. Als de industrie daartoe niet bereid is, dan hebben we wel een probleem met elkaar. Als het niet vrijwillig gebeurt, dan zul je misschien toch met wetgeving moeten afdwingen dat er wat meer nationaal of Europees wordt ingekocht.

De voorzitter:

Gaat u verder met uw betoog.

De heer Van der Lee (GroenLinks-PvdA):

Dank. Dat scheelde mij een stukje van mijn inbreng. Ik heb dat stukje bij dezen via de interruptie geplaatst. Ik vraag aan de minister welke stappen, specifiek wat betreft de halfgeleiderindustrie, hij wil zetten om ons als Europa en als Nederland, en de bedrijven daarbinnen, minder afhankelijk te maken van productie in Zuidoost-Azië. Hoe ver wil hij daarin gaan? Wat gebeurt er al op Europees niveau? Welke stappen kunnen we extra zetten? Ik denk dat hij, ook gelet op de Nexperiacase, extra gemotiveerd is om daar werk van te maken. Ik denk ook dat dit past binnen de bredere ambitie die in de Kamer en in het rapport-Wennink leeft om meer strategisch te investeren en onze weerbaarheid te vergroten. Daar hoor ik de minister graag over. Daar kunnen we morgen, geloof ik, antwoord op krijgen.

Voor dit moment laat ik het hierbij. Ik krijg nog een interruptie, zie ik.

De heer Chris Jansen (PVV):

Ik heb met veel interesse zitten luisteren naar de heer Van der Lee. Ik kan me best goed vinden in een aantal overwegingen. De wereld verandert, de geopolitieke situatie verandert heel sterk en we willen ons als Nederland daartoe verhouden. De kosten voor ondernemingen, voor alle ondernemingen, betreffen voor het grootste deel personeel, energie, huisvesting en belastingen. Juist op die punten zijn we ons heel erg op achterstand aan het zetten, met name als het gaat om klimaatmaatregelen. Ik vroeg me af of meneer Van der Lee hierop kan reflecteren. Moeten zijn ambities op klimaat misschien worden bijgesteld, gelet op de veranderende wereld?

De heer Van der Lee (GroenLinks-PvdA):

Nou ja, een paar dingen. Ik refereerde er al even aan: in de afgelopen jaren is de winstquote ten opzichte van de arbeidsinkomensquote enorm toegenomen in Nederland. Van iedere verdiende euro gaat er steeds meer naar de winst in plaats van naar de werknemers. Die kloof is groter geworden, gedurende al een langere periode. Als ik kijk naar wat er wordt omgezet en welke winsten er worden gemaakt door Nederlandse bedrijven, dan zie ik dat het nog best goed gaat, zeker Europees vergeleken. Nederland heeft het de afgelopen jaren, ook na corona, veel beter gedaan dan bijna alle andere buurlanden. Dus zo slecht staan we er niet voor.

Specifiek over het klimaatbeleid. Het onderdeel energiekosten is voor heel veel bedrijven maar een beperkt onderdeel van hun totale productiekosten, met uitzondering van zeer energie-intensieve bedrijven. Die zitten natuurlijk in de industrie, specifiek in de chemische industrie. Daar is de concurrentie lastig, maar daar komt wel bij dat Nederland een zeer fossiele economie had en nog steeds heeft. Dat kwam vanwege onze eigen gasvoorraden. We hebben ook altijd heel veel olie geïmporteerd. We hebben

een forse opgave te maken op dat terrein. Daarmee zijn we begonnen; die uitdaging zijn we aangegaan. We verschillen er misschien van mening over, maar wij vinden dat doel belangrijk. Wij willen dus niet zomaar meegaan in: we moeten we weer terug naar af, we moeten ons nationale energie- en klimaatbeleid opgeven en alleen nog maar sturen op wat er Europees wordt afgesproken. Dan breken we af wat we hebben opgebouwd. Dan gaan we jobebeleid voortzetten, juist op klimaat en energie. Daar balen bedrijven ook enorm van, bijvoorbeeld van de nationale CO₂-heffing. Elk jaar, of elk halfjaar, is het weer anders hier in Den Haag. Daar worden ze knettergek van. Ze willen weten waar ze aan toe zijn. Bij ons weten ze dat.

De voorzitter:

Ik wil vragen om de beantwoording van de interrupties iets korter te houden.

De heer Frederik Jansen (FVD):

Wat ons betreft gaat die hele CO₂-heffing er natuurlijk af, dus dan weten ze ook waar ze aan toe zijn. Maar als je kijkt naar sectoren zoals AI dan zie je dat die industrie een enorme hoge elektriciteitsvraag heeft. Nederland is uniek gepositioneerd in de wereld om hier een grote rol in te spelen. We hebben ontzettend veel kennis, maar we hebben ook een hele interessante geologische positie, ten opzichte van de Atlantische Oceaan en de kabel, om hier een hele grote rol in te spelen. Als je dan kijkt naar die datacenters ...

De voorzitter:

Meneer Jansen, interrupties zijn niet voor colleges, maar voor vragen.

De heer Frederik Jansen (FVD):

Oké, maar dan nog één vraag. Die datacenters vragen dus heel veel stroom. De stroom hier is heel erg duur, terwijl dat in Amerika en China veel minder het geval is. Dan kom je toch weer op dat punt terecht.

De voorzitter:

En uw vraag is?

De heer Frederik Jansen (FVD):

Kan de heer Van der Lee daarop bespiegelen?

De heer Van der Lee (GroenLinks-PvdA):

Een van de krachten van Nederland is dat we een van de meest interconnected landen zijn in de wereld en zeker in Europa. Wij hebben relatief al heel veel datacenters, die heel veel energie trekken. Het mooie van die transitie is dat elektriciteit in de toekomst heel goedkoop wordt als we vooral veel wind en zon gaan gebruiken. U moet daar dus vooral in investeren. Dan krijgt u ook uw zin op die AI-fabriek, die trouwens in omvang ... De cijfers over wat er nou echt nodig is, lopen wat uiteen. Maar als u dat zou willen, investeer dan vooral in die transitie. Je hebt namelijk niet alleen het opwekken nodig, maar ook alle kabels om die elektriciteit door te geleiden. Ook dat betekent fors investeren in de transitie. Dat zou JA21 juist moeten aanspreken.

De voorzitter:

Meneer Jansen voor de laatste interruptie.

De heer **Frederik Jansen** (FVD):

Ik ben niet van JA21, maar van Forum voor Democratie.

De heer **Van der Lee** (GroenLinks-PvdA):

Ja, sorry, mijn fout. Ik kan al die rechtse partijen niet meer uit elkaar houden.

De heer **Frederik Jansen** (FVD):

Je ziet nu juist dat datacenters, met name in Amerika, letterlijk kerosinemotoren kopen om die om te bouwen tot mini-elektriciteitscentrales. Het is toch veel goedkoper om dat fossiel te doen? Je kunt toch gewoon een kolencentrale openen? Dan kun je een heel datacenter gewoon oneindig laten draaien. Dat is toch duidelijk?

De heer **Van der Lee** (GroenLinks-PvdA):

Als er iets technologie uit het verleden is, dan zijn het kolen. Daar zijn ze in de negentiende eeuw mee begonnen. Ja, "goedkoop" ... Goedkoop is duurkoop. Hoe langer je wacht met ingrijpen op onze energietransitie, hoe duurder je uitkomt. Alle onderzoeken tonen dat aan. Forum keert zich met de rug naar de geschiedenis. Maar misschien moet ik het anders formuleren, want heel veel van de inbrengen van Forum doen mij altijd denken dat er een onderhuids verlangen is bij Forum om terug te keren naar de negentiende eeuw. Dat mag en dat is een mooie wens, maar die sluit totaal niet aan bij de uitdagingen van vandaag en wat de overgrote meerderheid van deze Kamer, van Nederland, van Europa en van de wereld wil.

De **voorzitter**:

Meneer Jansen, we hadden drie interrupties per blokje afgesproken, dus daar laten we het bij. De heer Van der Lee heeft zijn bijdrage geleverd. Wij gaan door met de heer Vermeer van BBB. Gaat uw gang.

De heer **Vermeer** (BBB):

Dank u wel, voorzitter. We hebben in Nederland grote economische ambities op het gebied van innovatie, productiviteit en verdienvermogen, maar buiten deze zaal ziet het er vaak anders uit. Het mkb wil vooruit, maar staat stil als we niet oppassen, niet omdat ondernemers niet willen, maar omdat systemen vastlopen. Als we eerlijk zijn, gaat deze begroting dus over een simpele vraag: maken we het ondernemers makkelijker om te investeren of moeilijker? BBB kiest natuurlijk voor het eerste. Wat BBB betreft gaat deze begrotingsbehandeling niet over abstracte groeicijfers of mooie strategieën, maar over de vraag of Nederlanders en Nederlandse ondernemers nog gewoon kunnen ondernemen. Dan gaat het niet alleen over grote multinationals in de Randstad of de regio Eindhoven, maar ook over het brede mkb in onze regio's, over familiebedrijven, de maakindustrie, de logistiek, de agrarische keten en de dienstverleners die het grootste deel van onze economie dragen.

De begroting zet zwaar in op sleuteltechnologieën, innovatie en internationale concurrentiekracht. Dat is belangrijk, maar wat BBB betreft niet compleet genoeg. Het rapport-Wennink stelt dat economische groei de komende jaren niet voortkomt uit arbeid, maar uit hogere productiviteit. Die productiviteitsgroei ontstaat niet vanzelf in beleidsnota's, maar op de werkvloer, bij bedrijven die mensen opleiden, processen verbeteren en investeren in nieuwe technieken.

We investeren fors in topsectoren, AI, halfgeleiders en hightechecosystemen, maar de vertaalslag naar brede mkb-productie en primaire productie blijft wat ons betreft te vaag. We hebben vanmorgen een interessante sessie gehad over R&D en de agrofoodsector, waarbij meerdere Kamerleden aanwezig waren. Daar is nogmaals benadrukt dat je zonder primaire sector ook geen innovatie hebt en houdt. R&D verplaatst zich dan namelijk naar het buitenland. Dat is een waarschuwing, en niet alleen voor de agrarische sector. We hebben ook bij de chiptechnologie en in de Nexperiacecase gezien dat je een groot probleem hebt als je hier alleen de machines maakt en de technologieën ontwikkelt, maar voor de productie vervolgens afhankelijk bent van landen waar je misschien liever geen zaken mee doet. Als de koppeling met de regionale werkgelegenheid en de primaire sector ontbreekt, dan versterken we maar een paar sterke clusters en laten we grote delen van Nederland achter. De verschraving in de regio zal dan blijven doorzetten.

In de praktijk zien we dat ondernemerschap juist in winkelgebieden en binnensteden onder druk staat. De heer Kisteman had het ook al over de Impulsaanpak winkelgebieden. Concepten als Streetwise laten zien dat het versterken van de ondernemersdynamiek, marktwerking én lokale economische logica vaak veel effectiever is dan alleen het stapelen van subsidies en fysieke ingrepen die gericht zijn op panden en straten. Het gaat om de ondernemers zelf en om concepten die daar uitgerold moeten worden. Ik wil daarom toch nog iets van de minister weten. Ik hoor nu weer geluiden dat bijvoorbeeld de aanpak van Streetwise in de hoek van staatssteun wordt geplaatst, terwijl het in feite hetzelfde type steun is als de steun die via de Impulsaanpak winkelgebieden uit wordt gerold. Provincies en gemeenten staan te trappelen om dit soort concepten uit te rollen, maar komen maar niet verder. Ik ben hier nou al tweeënhalf jaar mee bezig en mijn geduld begint echt op te raken. We komen geen steek verder zo.

De voorzitter:

Meneer Vermeer, u had vier minuten spreektijd aangevraagd. Ik wil u erop wijzen dat u daar nu doorheen bent.

De heer Vermeer (BBB):

Ja. Het gaan zes minuten worden, vrees ik. Daar gaat mijn saldo. Zo gaat het in een onderneming soms ook.

Een mkb'er kan niet elk jaar inspelen op een nieuw programma of tijdelijke regeling. Die wil duidelijkheid, voorspelbaarheid en toegang tot ondersteuning in de eigen regio. Daarom vindt BBB het cruciaal dat economische beleidsmiddelen niet los worden ingezet. Ze moeten structureel worden verbonden aan de arbeidsmarktregio's en bestaande regionale samenwerking in plaats van dat er weer nieuwe loketten en structuren op worden getuigd.

Dan ten slotte het vestigingsklimaat.

De voorzitter:

Ik zie dat mevrouw Oualhadj naar de interruptiemicrofoon is gekomen. Gaat uw gang.

Mevrouw **Oualhadj** (D66):

Mijn vraag aan de heer Vermeer gaat over het eerste deel van zijn inbreng. Ik lees in het verkiezingsprogramma van de BBB dat klimaat ingebed mag worden in het ministerie van EZ. Dat vind ik prima, maar u noemt daarbij ook: waarbij economische belangen en brede welvaart leidend zijn. U bent daarnaast, net als ik, ook voor vermindering van regelgeving. Ik vroeg me af of de heer Vermeer het met me eens is dat we de verminderde regeldruk niet ten koste mogen laten gaan van bijvoorbeeld klimaatrapportages die brede welvaart bevorderen. Dan bedoel ik ook echt de regels die niet effectief blijken te zijn.

De heer **Vermeer** (BBB):

Naar mijn mening bevorderen rapportages brede welvaart helemaal niet. Die bevorderen alleen de regeldruk en de administratieve druk. Wij hebben er meermaals voor gepleit om al die rapportageverplichtingen alleen maar voor grote bedrijven te laten gelden. Daar zit al beweging in. Maar de praktijk is helaas — dat is niet "helaas"; zo werkt het nou eenmaal — dat er in ketens gewerkt wordt. Als een groot bedrijf een rapportageverplichting heeft, zal het diezelfde rapportageverplichtingen ook doorgeven en opleggen aan onderliggende toeleverende en dienstverlenende bedrijven. Dat zijn vaak de kleinere bedrijven. Dus in theorie lijkt het voor een groot bedrijf een verplichting te zijn, maar in de praktijk is het voor alle bedrijven een verplichting.

Mevrouw **Oualhadj** (D66):

Begrijp ik dan goed dat de heer Vermeer zegt dat brede welvaart op geen enkele manier bijgestuurd kan worden met regels?

De heer **Vermeer** (BBB):

Dat heb ik niet gezegd. Mevrouw Oualhadj probeert mij iets in de mond te leggen. Ik heb gezegd dat rapportages daar niet aan bijdragen.

Mevrouw **Oualhadj** (D66):

Tot slot. Die rapportages kunnen natuurlijk alleen maar fungeren op basis van de regels die we daarvoor met elkaar vastleggen. Daarom stelde ik die vraag. Ik probeerde u absoluut geen woorden in de mond te leggen, zeg ik via de voorzitter. Nog een keer, verhelderend, vanuit mijn kant: ik doel op de rapportages, in dit geval.

De heer **Vermeer** (BBB):

Wat mij betreft geven rapportages inzichten en kunnen die bedrijven helpen om de juiste beslissingen te nemen om bepaalde doelen te halen. Maar een rapportage an sich lost niets op en is alleen maar een middel in de informatievoorziening. Regeldruk an sich lost misschien wel iets op om bepaalde doelen te bereiken, maar kan er ook voor zorgen dat andere doelen juist niet bereikt worden of dat die doelen niet meer haalbaar zijn omdat ze niet betaalbaar zijn.

De **voorzitter**:

Gaat u verder. Ik wil u er wel op wijzen dat u nog anderhalve minuut hebt.

De heer **Vermeer** (BBB):

Ja. Ondernemers in de regio lopen steeds vaker vast door ruimtegebrek, netcongestie, regeldruk en aanbestedingsregels die zijn geschreven voor grote projecten en

multinationals. Het wetsvoorstel Rechtsbescherming bij aanbesteden dreigt grote projecten en maatschappelijke opgaven juist te vertragen en duurder te maken, terwijl het mkb verder op achterstand wordt gezet. Ik wil graag van de minister weten hoe hij daar tegen aankijkt.

Voorzitter. BBB gelooft dat economisch beleid alleen werkt als het uitvoerbaar is. Minder Haagse eenheidsworst, meer regionale slagkracht; minder papieren ambities, meer praktische ruimte voor ondernemers. Dat is geen afzwakking van beleid, dat is beleid dat werkt.

Dank u wel.

De voorzitter:

Dank u wel, meneer Vermeer. Dan wil ik graag de heer Prickaertz uitnodigen voor zijn maidenspeech namens de fractie van de PVV. Zoals we wij gewoon zijn, zijn er dan geen interrupties. Na de bijdrage van de heer Prickaertz zullen wij natuurlijk schorsen voor de felicitaties. Ik wil aan de Kamer voorstellen om daarna meteen een lunch te doen van drie kwartier. Ja? Dat betekent wel dat u zich daarna allemaal goed aan de orde moet houden. Meneer Prickaertz, van harte welkom en gaat uw gang. We gaan met z'n allen luisteren naar uw maidenspeech.

De heer Prickaertz (PVV):

Dank u wel, voorzitter. Na 25 jaar ondernemerschap kwam er voor mij een moment van keuze. Het was een keuze die voor sommigen logisch leek, maar voor anderen verrassend was: de politiek. De reacties in mijn omgeving waren uiteenlopend, maar echt verbaasd was niemand. Ik was immers mijn hele leven al politiek geïnteresseerd. In die 25 jaar als ondernemer heb ik de wereld om mij heen zien veranderen. Het landschap waarin ik ooit met enthousiasme mijn bedrijf begon, is drastisch veranderd. Waar vroeger ruimte was om te ondernemen, werden de regels steeds strikter, werden belastingen steeds zwaarder en voelde de vrijheid om te ondernemen steeds beperkter. Het vrije ondernemerschap, dat ooit werd gekoesterd in dit land, kent steeds meer beperkingen.

Terwijl het ondernemersklimaat werd gesloopt, veranderde ook Nederland zelf in rap tempo. Soms herken ik ons land niet meer. Wie vandaag de dag door de grote steden loopt, ziet hoe onze cultuur, identiteit en sociale samenhang onder druk staan. Dat is geen onderbuikgevoel, dat is de realiteit op straat. Toch heb ik altijd één les voor ogen gehouden: als je het ergens niet mee eens bent, heb je twee keuzes. Je kunt klagen en blijven klagen vanaf de zijlijn of je kunt instappen en proberen het verschil te maken. Ik ben hier om mijn ervaring, mijn kennis en mijn passie voor ons land in te zetten. Ik ben hier om te zorgen voor een Nederland waarin ondernemers weer kansen krijgen, waarin onze cultuur behouden blijft en waarin we samen, als samenleving, de uitdagingen van de toekomst kunnen aangaan. Daar wil ik graag mijn steentje aan bijdragen.

Voorzitter. Dan kom ik op hetgeen waarvoor we hier vandaag zijn: de begroting van Economische Zaken. Het mkb staat al jaren structureel onder druk. Ondernemers zijn het zat. Ze verliezen hun vertrouwen, hun plezier en steeds vaker ook hun toekomst in Nederland. Steeds meer ondernemers overwegen serieus om te vertrekken of te

stoppen, niet omdat zij niet willen ondernemen, maar omdat de overheid het hun onmogelijk maakt. Het ondernemersvertrouwen daalt jaar op jaar. Dat is geen toeval. Dat is het directe gevolg van beleid dat zegt er voor ondernemers te zijn, maar hen in werkelijkheid opzadelt met steeds meer regeldruk, steeds hogere lasten en steeds minder zekerheid. Laten we het gewoon benoemen: dit is het resultaat van jarenlang slecht ondernemersbeleid, van niet ondersteunen maar structureel de lasten verhogen. Elke keer weer is de boodschap dat de ondernemers het maar moeten opvangen.

Dat beleid jaagt de ruggengraat van onze economie het land uit. Een schoolvoorbeeld daarvan is de btw-verhoging op logies. Dat is een keiharde lastenverzwaring voor hoteliers en ondernemers in de verblijfsector. Bepaalde politieke partijen schreeuwden tijdens commissiedebatten moord en brand over de btw-verhoging, maar toen het erop aankwam, trok men zich terug van de motie-Beckerman om het lage btw-tarief te behouden, en liet men de verblijfsector keihard vallen. Opnieuw komt de rekening bij de ondernemers terecht. Een ander voorbeeld is het algemeen landelijk vuurwerkverbod. Een complete branche is letterlijk om zeep geholpen en de kosten voor compensatie van de vuurwerkbranche bedragen minimaal 150 miljoen euro. Wij denken dat niet vuurwerk het probleem is, maar een gezagscrisis.

Nog een mooi voorbeeld was een item op televisie vorige week, ik geloof bij RTL. Een Nederlandse ondernemer die sportvoeding en supplementen op de markt brengt, werd geconfronteerd met de Douane, die van mening is dat de proteïnepoeders die hij op de markt brengt, omdat ze een smaakje bevatten en met water vermengd worden, onder de verbruiksbelasting, oftewel de frisdrankenbelasting, vallen, en dat met terugwerkende kracht. Deze ondernemer verwijst terecht naar zijn buitenlandse concurrenten, die daar niets mee te maken hebben en hun producten rechtstreeks versturen naar Nederland. De betreffende ondernemer overweegt nu zijn bedrijf te verhuizen naar Duitsland. Weer een ondernemer minder.

Wie deze begroting leest, ziet direct waar de focus níét ligt: niet bij de bakker, bij de aannemer of bij de circa 300.000 familiebedrijven, die al generaties lang werk bieden in de regio. De focus ligt vrijwel uitsluitend op de grote hightech- en halfgeleiderbedrijven. Dat is veelzeggend. Het woord "familiebedrijven" komt in de hele begroting niet één keer voor, absoluut geen enkele keer. Dit kabinet kiest voor een kleine groep bedrijven aan de top en laat het brede midden van ondernemend Nederland bungelen. Dat lijkt een bewuste keuze. Kan de minister dit beeld bevestigen?

Voorzitter. Dan een andere verkeerde keuze, waar vandaag al veel over is gesproken: de zogenaamde groene transitie. Die transitie bestaat in de praktijk vooral uit extra regels, extra kosten en extra verboden. In Nederland stapelen we regel op regel, leggen we onze industrie aan banden en maken we ondernemen onder het mom van duurzaamheid steeds duurder en ingewikkelder. Het gevolg is voorspelbaar: bedrijven vertrekken, niet omdat ze dat willen, maar omdat ze hier geen toekomst meer zien. Ondertussen produceren diezelfde bedrijven straks in het buitenland gewoon door, met uitstoot en al, alleen dan zonder Nederlandse banen en zonder Nederlandse belastinginkomsten. Toch blijft hier de naïeve gedachte leven dat Nederland als voorloper de wereld wel zal overtuigen. Dat is pure zelfoverschatting. De rest van de wereld lacht ons uit en profiteert van de bedrijven die wij weggagen. Mijn advies in dezen

zou dan ook zijn: gooi al die klimaatafspraken door de shredder. Mijn vraag aan de minister is daarom ook helder: waarom blijft Nederland vasthouden aan verplichtingen die onze economie schaden? Is de minister bereid om te stoppen met beleid dat onze industrie, banen en ondernemers kapotmaakt?

Voorzitter. Dan de toenemende overlast. Steeds meer ondernemers worden dagelijks geconfronteerd met vernielingen, intimidatie en geweld. Rellend tuig maakt winkelstraten onveilig, terwijl ondernemers zelf mogen opdraaien voor schade en beveiligingskosten. Tijdens een rondetafelgesprek hierover met vertegenwoordigers van de publieke recreatievoorzieningen viel één ding pijnlijk duidelijk op: geen politieke belangstelling. Ondanks de uitnodiging was, in alle eerlijkheid, naast woordvoerders van de PVV, alleen de VVD aanwezig. Voor alle andere partijen een gemiste kans, maar het was opnieuw toch een bevestiging dat de echte problemen van ondernemers weinig tot geen prioriteit krijgen. Ondernemers zijn de dupe van een groeiende gezagscrisis. Ze zijn genooddaakt zelf op te treden als handhaver, omdat de overheid faalt. Dat is onacceptabel, om over de kosten die dat met zich meebrengt voor deze ondernemers nog maar te zwijgen. Heeft de minister kennisgenomen van dit rondetafelgesprek, herkent hij deze signalen en beseft hij wat dit betekent voor ondernemers, die al gebukt gaan onder torenhoge lasten, extreme regeldruk en nu ook nog de angst voor hun eigen veiligheid?

Voorzitter. Het aantal faillissementen in Nederland blijft stijgen. In 2024 gingen 4.100 bedrijven failliet. Dat is een stijging van 30% ten opzichte van het jaar ervoor, boven op de al forse stijging van 53% in 2023. Een groot deel hiervan is direct terug te voeren op coronaschulden. De verwachting is dat nog eens 30.000 tot 40.000 bedrijven zullen gaan omvallen vanwege die schulden. De verwachte schade, alleen al voor de fiscus, wordt beraamd op circa 2 miljard euro.

Voorzitter. Nederlandse ondernemers hebben in totaal nog een coronaschuld openstaan van circa 4,7 miljard euro. Gisteren werd bekendgemaakt dat onderzoek heeft uitgewezen dat een op de tien ondernemers gebukt gaat onder zware schulden. Veel van die ondernemers durven vaak uit schaamte geen hulp te vragen. En als ze dat al willen, is de vraag vaak: waar? Toch ontbreekt in deze begroting vrijwel elke concrete aanpak. Geen perspectief, geen plan, geen verantwoordelijkheid. Waarom laten we deze ondernemers vallen? Beseft de minister dat niets doen leidt tot massaal banenverlies en miljarden aan maatschappelijke schade? Beseft hij dat deze kosten uiteindelijk vele malen hoger zullen zijn dan wat de fiscus nu misloopt? Is de minister bereid, even als voorbeeld, naar de terugbetalingsperiode te kijken en deze eventueel te verlengen, waardoor de maandelijkse lasten voor deze ondernemers verlaagd worden?

Tot slot, voorzitter. Als dit kabinet miljarden uitgeeft aan defensie, moet dat geld maximaal ten goede komen aan onze eigen economie. Een duidelijke kanttekening van onze partij, de PVV, die hierbij gemaakt moet worden, is dat hogere defensiebudgetten nooit mogen worden afgewenteld op de burger. Dus niet via bezuinigingen op de zorg, niet via een aanval op de koopkracht en ook niet via belastingverhogingen voor de burger. Dat geldt natuurlijk ook absoluut voor ons bedrijfsleven.

De PVV ziet hier een uitgelezen kans voor de Nederlandse maritieme sector. Dat is een sector van strategisch belang, met unieke kennis, vakmanschap en innovatiekracht. Ik

noem bijvoorbeeld de regio Drechtsteden. Dat is de regio waar ikzelf woon, waar vakmanschap, kennis en innovatie samenkomen in de maritieme sector. De hele wereld kijkt naar Nederland op vanwege deze enorme maritieme expertise. Dat is een strategisch voordeel waarvan wij denken dat we het maximaal moeten benutten. Hou de investeringen dus zo veel mogelijk in eigen land. Daarom vraag ik ook aan de minister hoe hij zich in EU-verband gaat inzetten voor de Nederlandse industrie. Erkent hij ook dat de maritieme sector strategisch cruciaal is voor onze economische weerbaarheid?

Dan ben ik er. Dank u wel.

De **voorzitter**:

Dank u wel, meneer Prickaertz.

(Geroffel op bankjes)

De **voorzitter**:

Aan mij de eer om u zo meteen als eerste te feliciteren. U staat al netjes voor het rostrum klaar om zo meteen ook de felicitaties van uw collega's in ontvangst te nemen.

De algemene beraadslaging wordt geschorst.

De **voorzitter**:

Ik schors de vergadering tot na de lunch, tot 13.10 uur.

De vergadering wordt van 12.25 uur tot 13.13 uur geschorst.

Begrotingen Economische Zaken 2026 en Nationaal Groeifonds 2026

Begrotingen Economische Zaken 2026 en Nationaal Groeifonds 2026

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van:

- **het wetsvoorstel Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Economische Zaken (XIII) voor het jaar 2026 (36800-XIII);**
- **het wetsvoorstel Vaststelling van de begrotingsstaat van het Nationaal Groeifonds voor het jaar 2026 (36800-L).**

De **voorzitter**:

Goed. Dan gaan we nu verder met de behandeling van de begroting van Economische Zaken.

De algemene beraadslaging wordt hervat.

De **voorzitter**:

Ik geef het woord aan de heer Van Lanschot, namens de fractie van het CDA. Meneer Van Lanschot, ga uw gang.

De heer **Van Lanschot** (CDA):

Dank, voorzitter. Vandaag gaat het over onze economie, over hoe wij die in de komende jaren willen vormgeven en waar we prioriteit aan willen geven. Een goed draaiende, productieve economie, die zorgt voor brede welvaart, ontstaat niet uit zichzelf. Het CDA kiest voor veerkrachtige, creatieve bedrijven die onze economie dragen; familiebedrijven — de heer Prickaertz noemde ze al — die zich op de lange termijn richten en betrokken zijn bij hun regio; slimme ondernemers die mooie producten en innovatieve diensten bedenken; bedrijven die zich medeverantwoordelijk voelen voor de toekomst van Nederland, voor onze aarde en onze samenleving, die meebouwen aan sociale cohesie. De afgelopen jaren echter is het ondernemersklimaat in Nederland er niet beter op geworden. Dat moet en dat kan anders. Het CDA wil rust, reinheid en regelmaat in regelgeving, minder regels en minder ad-hocbeleid, zodat ondernemen weer leuk wordt en ondernemers durven investeren.

Voorzitter. Ik wil het vandaag hebben over drie belangrijke randvoorwaarden die ook in het rapport-Wennink genoemd werden, talent, kapitaal en regelgeving. Allereerst kapitaal. Het is goed dat er werk wordt gemaakt van een nationale investeringsbank die met slagkracht en kapitaal marktfalen kan adresseren. De mijlpalenplanning die we hierover hebben ontvangen, houdt echter niet over. Daarom vragen we in goed Nederlands om een "one-pager roadmap" van de minister, met per werkstroom — dan denken we aan: wetgeving, financiering en staatssteun — de belangrijke mijlpalen op kwartaalbasis. Dan stellen we ook graag de vraag hoe het kabinet reflecteert op de reguliere prestatie-indicatoren en -doelen van Invest-NL en Invest International op het gebied van het uitboeken van financieringen.

Het CDA is blij met de verhoging van het ruimtevaartbudget met 109 miljoen voor ESA-ESTEC, maar heeft wel een aantal vragen. Vallen er gaten, en zo ja welke, in de Faciliteiten Toegepast Onderzoek, waarin 85 miljoen naar voren is gehaald? Het is positief dat Defensie 24 miljoen heeft bijgedragen. Kan de minister toezeggen, gezien het belang van dual-use en deze financiële bijdrage van Defensie, om een medeopdrachtgeverschap van Defensie te verkennen voor ESA-ESTEC?

Naast de overheid en particulieren zie ik ook kansen voor onze pensioenfondsen om meer te investeren in onze economie. Kan de minister daarom met zijn collega's van Financiën en SZW onderzoeken hoe onze pensioenfondsen, naast de lopende fund-of-fundsinitiatieven en bij de ETCI, ook binnen de kaders van het pensioenakkoord meer kunnen investeren in Nederland en in Europa, juist in het kader van onze langetermijnkoopkracht?

Dan over regelgeving. We kiezen voor minder regels en minder vertrouwen, als het aan het CDA ligt. Een aantal punten daarover. De inzet van de minister om het aantal regels en de regeldruk te verminderen is lovenswaardig. We begrijpen natuurlijk allemaal dat je naar de netto-impact van regels moet kijken, maar toch ondersteunen wij de doelstelling om kwantitatief minimaal 500 regels te schrappen. De teller staat nu op 218, dus onze CDA-fractie zal bij de verschillende begrotingsbehandelingen aan collega's van de minister vragen wat hun ambitie is om regeldruk terug te dringen en voor hoeveel regels we hen aan de lat kunnen schrijven. Daarom de vraag: op hoeveel extra regels op de lijst van te schrappen regels kunnen we rekenen van het ministerie van EZ?

Mevrouw **Martens-America** (VVD):

Ik denk dat iedereen in dit huis een hele wensenlijst heeft met regels die hij zou willen schrappen. Zou de heer Van Lanschot misschien zelf een of twee extra regels kunnen noemen waar we per direct mee zouden moeten stoppen? Dan kan de minister dat meenemen in zijn plannen.

De heer **Van Lanschot** (CDA):

Dank voor deze suggestie. Ik kan nu een aantal regels noemen, maar het liefst zou ik alle regels waarbij wij nationale koppen plaatsen op internationale afspraken, zoals van de EU, willen schrappen. Ik kan een lijst sturen naar de minister van regels die ondernemers hinderen om effectief te ondernemen. Dat doe ik met plezier. Maar nu één of twee noemen zou denk ik potsierlijk zijn.

De **voorzitter**:

Mevrouw Martens-America kan uit de voeten met uw antwoord, zie ik. Dan verzoek ik u om verder te gaan.

De heer **Van Lanschot** (CDA):

Voorzitter, ik ga verder. Het CDA snapt — misschien is dit meteen een eerste mooie voorzet — dat de overheid veilig zaken moet doen.

De **voorzitter**:

Dat leidt weer tot een nieuwe interruptie, van de heer Van der Lee.

De heer **Van der Lee** (GroenLinks-PvdA):

Misschien toch een vraag over het schrappen van nationale koppen. Dat klinkt mooi, maar het is ook heel gemakkelijk om dat te zeggen. In de praktijk zit daar een wereld achter van problematiek, van de vraag of mens en milieu voldoende worden beschermd en van regels die in belangrijke mate ook door bedrijven zelf zijn aangejaagd, omdat zij met lobby's altijd een goede ingang hebben in de politiek. Hoe denkt het CDA dat nu echt waar te gaan maken?

De heer **Van Lanschot** (CDA):

Ik denk dat het belangrijk is om in Europees verband op te trekken en om daar ambitieuze regels en wetten te maken, juist om groene energie en klimaattechnologie aan te jagen. Maar het helpt niet om daar zelf als land een kop op te zetten, want daarmee jaag je onder andere de industrie naar het buitenland.

De heer **Van der Lee** (GroenLinks-PvdA):

Die koppen ontstaan nou juist omdat we vinden dat de Europese regels niet sterk genoeg zijn en niet adequaat de problemen adresseren die wij in Nederland ondervinden. Daar komen ze vandaan. Betekent dit dat het CDA nu alles wil schrappen en de Europese lijn voortaan als ondergrens gaat hanteren?

De heer **Van Lanschot** (CDA):

Ik denk dat de heer Van der Lee terecht benoemt dat dit soort nationale koppen altijd een ontstaansgeschiedenis hebben. De vraag is: hebben wij ons bij het invoeren van die koppen voldoende afgevraagd wat het effect daarvan zou zijn? Blind zomaar alles afschaffen is natuurlijk altijd een verkeerd idee, maar je moet die koppen allemaal

kritisch tegen het licht houden en kijken naar wat destijds de argumentatie voor die kop was. In de basis zijn wij er als CDA voor om die weg te halen.

De **voorzitter**:

Van der Lee, voor de laatste interruptie op dit punt.

De heer **Van der Lee** (GroenLinks-PvdA):

Het gaat over regels en regelingen. Waarom lukt het dan bijvoorbeeld niet ... Ik kijk nu even alleen maar naar de fiscale regelingen, maakt niet uit waarover. Heel veel van die regelingen worden negatief geëvalueerd. Toch durft de politiek het niet aan om ze te schrappen. Gaat hetzelfde straks niet gebeuren met al die beloftes over het schrappen van regels, namelijk dat als het erop aankomt, de politiek en met name de regerende partijen het niet durven?

De heer **Van Lanschot** (CDA):

De heer Van der Lee merkt terecht op dat er politieke moed nodig is om zaken te veranderen. Daarom heeft bijvoorbeeld mijn partij tijdens de verkiezingscampagne gezegd dat we de hypotheekrenteaftrek geleidelijk willen afbouwen en willen teruggeven via de inkomstenbelasting.

De heer **Flach** (SGP):

Ook de SGP is van mening dat we zo min mogelijk nationale koppen op Europese regels moeten zetten. Tegelijkertijd worden we niet primair vanuit Brussel geregeerd en zijn we gewoon een soeverein land binnen de EU. Betekent dit voor het CDA dat er helemaal geen nationale koppen meer zouden moeten zijn, op geen enkele manier, nergens, nooit?

De heer **Van Lanschot** (CDA):

In de basis is het antwoord daarop "ja".

De heer **Flach** (SGP):

Oké, dat is verstrekkend. Ik neem even als voorbeeld de bonuswetgeving bij banken. Daar hebben we een nationale kop op gezet om de bonuscultuur te beperken, omdat we grote schade hebben opgelopen door de bankencrisis. De impact op de overheid was destijds groot. Is de heer Van Lanschot van mening dat dat bijvoorbeeld wel een hele goede nationale kop was?

De heer **Van Lanschot** (CDA):

Ik ben niet van mening dat dat een hele goede kop is. Zie ook het voorstel dat hierover vorige week gedaan is, dat ook het CDA heeft gesteund. Ik wijs erop dat het voor bijvoorbeeld fintechstart-ups — u kunt allen de woorden van de heer Mol daarover lezen in de kranten — ook leidt tot allerlei negatieve effecten, waardoor fintechstart-ups hun medewerkers niet kunnen belonen met aandelen, waardoor ze talent mislopen en verkassen naar het buitenland. Dat moeten we tegengaan.

De heer **Flach** (SGP):

Afrondend, voorzitter. Geeft de heer Van Lanschot zich er rekenschap van dat er door die aangejaagde bonuscultuur ook concurrentie op de nationale markt plaatsvindt? Daardoor worden bijvoorbeeld de zo gewilde ICT'ers die bij banken aan de slag gaan,

weggetrokken bij omgevingsdiensten, ziekenhuizen en overheidsinstanties, waardoor er een soort braindrain plaatsvindt. Het kan dus wel degelijk nuttig zijn om hierop te sturen met nationale koppen.

De heer **Van Lanschot** (CDA):

Daar ben ik het niet mee eens. Natuurlijk is er altijd een spanning tussen de publieke en de private arbeidsmarkt. De publieke arbeidsmarkt heeft, zoals we weten, ook heel veel andere zaken te bieden. Verder zit hier ook de potentiële misvatting in dat het mogelijk maken van een meer variabele beloning zal leiden tot een hogere totale loonsom. Juist omdat je meer variabel kunt belonen, hoef je het vaste deel niet zo hoog te maken en kan dat dus naar beneden, wat bedrijven helpt om weerbaarder te zijn.

De **voorzitter**:

Ik verzoek u om door te gaan met uw betoog.

De heer **Van Lanschot** (CDA):

Het CDA snapt dat de overheid veilig zaken moet doen, maar ons bereiken zorgwekkende berichten over de Algemene Beveiligingseisen Rijksoverheid Opdrachten. Dat is een hele mondvul. Het wordt afgekort tot ABRO. Daarover is nog weinig bekend, behalve dat er 450 eisen in staan en dat er een screeningsperiode van drie tot negen maanden geldt voor bedrijven die zaken willen doen met de overheid. Dat was voorheen vooral van toepassing op defensie, maar dat is nu veel breder getrokken. Bij de totstandkoming hiervan is het bedrijfsleven niet betrokken. We vragen ons af of er een implementatietoets heeft plaatsgevonden en, zo niet, waarom dan niet. Kan de minister erop toezien dat zijn collega van Binnenlandse Zaken het bedrijfsleven er alsnog voldoende bij betreft, zodat er effectief en veilig zakengedaan kan worden? Denk aan het versimpelen van vervolgscreenings, zodat je niet iedere keer weer door die molen van drie tot negen maanden hoeft.

Voorzitter. Dan gaan we het hebben over aanbestedingen. De heer Van der Lee maakte daar een aantal zinnige opmerkingen over. Als we kijken naar de defensie-industrie, hebben we namelijk een prachtige kans om onze Europese en Nederlandse defensie-industrie te transformeren met de NAVO-gelden. Wat dan helpt, is natuurlijk een effectieve aanbestedingsmethodiek van de overheid. Hoe kijkt de minister van EZ ernaar om binnen de Europese kaders van aanbestedingsregels scherper aan de wind te varen en ons nationaal industriebelang sterker mee te laten wegen?

Dan ga ik door naar de AVG. Die is een grote bron van regeldruk. Daarom is het goed dat de Europese Commissie voorstelt om bedrijven onder de 750 medewerkers deels te ontzien. Als je het dan hebt over onze nationale invloed, is de lijst van verwerkingen waarvoor geen DPIA nodig is van de Autoriteit Persoonsgegevens van belang. DPIA is een administratieve handeling die je moet doen om te zorgen dat je een bepaalde persoonsgegevensverwerking kunt organiseren. Het is dus heel belangrijk dat bedrijven weten dat ze voor sommige van die handelingen geen DPIA nodig hebben en gewoon door kunnen. Wij vragen ons af wanneer in 2026 de AP deze lijst oplevert. Is de minister het eens met het CDA dat, om tempo te maken, deze lijst niet uitputtend hoeft te zijn, maar dat we gewoon kunnen beginnen en dat die later kan worden aangevuld?

Voorzitter. Over ondernemingen in moeilijkheden hebben we tijdens het start-updebat

gesproken. Ik heb daar nog een vraag over. Ziet de minister kans om parallel aan de nu te ontwikkelen EU-regels de Belgische remediëingsmethodiek explicieter door RVO te laten toepassen?

Dan kom ik bij colportage, een praktijk die veel Nederlanders vrij hinderlijk vinden. Mijn collega Bontenbal en GroenLinks-PvdA-collega Kröger hebben daar eerder in 2023 een motie over ingediend, die is aangenomen. In navolging daarvan zou ik vandaag een motie willen indienen die de regering vraagt om ongevraagde, commerciële deur-aan-deurverkoop maximaal te begrenzen. Let op: het gaat om commercieel. Kinderpostzegels moeten natuurlijk nog wel kunnen.

Dan onze vragen over bestrijding van fraude. Een effectieve manier om bankfraude via phishing tegen te gaan, is via de zogenaamde "Line Busy"-aanpak. Minister, wanneer kunnen we hiervoor de wijziging van de Telecomwet verwachten? Zou de minister in de tussentijd het gebruik daarvan al kunnen gedogen?

De heer **Flach** (SGP):

Ik heb nog een vraag over het punt over colportage dat naar voren werd gebracht. We kennen allemaal het filmpje van de meneer van DELTA die een abonnement probeert te verkopen. Betekent dit voor het CDA dat alle deur-aan-deurverkoop niet meer zou moeten kunnen? Bij mij komen er kinderen aan deur met eieren. Er rijden bijvoorbeeld ook nog SRV-wagens in bepaalde delen van het land. Trekt de heer Van Lanschot het zo ver of wil hij zich beperken tot het verkopen van kranten, energieabbonnementen en dat soort zaken?

De heer **Van Lanschot** (CDA):

We hebben het nu geformuleerd als "commercieel". Daarmee beogen we niet op te houden met dit soort sympathieke voorbeelden van kinderen die eieren verkopen voor de voetbalclub.

De heer **Flach** (SGP):

Dan zou ik de heer Van Lanschot willen vragen om toch nog eens goed te kijken naar de formulering, want dit gaat ook om commerciële eierenverkoop. Ook zo'n SRV-wagen heeft een commercieel doel. Ik snap wel wat de heer Van Lanschot probeert te voorkomen: die irritante druk aan de voordeur om in een paar seconden grote abonnementen af te sluiten. Zou hij toch nog eens goed willen kijken naar de begrenzing daarvan en of kleinschalige detailhandel aan de deur dan toch nog mogelijk zou zijn?

De heer **Van Lanschot** (CDA):

Ik vind dat een goede suggestie. De intentie van de motie is ook niet om dat te verbieden. U kunt dit interpreteren als ongevraagde commerciële deur-aan-deurverkoop. Deze zaken worden daardoor niet uitgesloten. Dat zou inderdaad nog het geval mogen blijven.

De **voorzitter**:

Gaat u verder.

De heer **Van Lanschot** (CDA):

Dan ga ik verder met talent.

De **voorzitter**:

Voordat u dat doet, heeft meneer Vermeer nog een interruptie.

De heer **Vermeer** (BBB):

Ik denk wel dat de heer Van Lanschot dat dan nadrukkelijk vast moet leggen in de beschrijving, want anders gaat dat in de toekomst tot verkeerde interpretaties leiden. In buitengebieden rijden bijvoorbeeld ook mobiele winkels rond. Dat kan gaan om groente en fruit, maar zelfs ook om spijkerbroeken, werkkleding en dat soort zaken.

De **voorzitter**:

En uw vraag?

De heer **Vermeer** (BBB):

Mijn vraag is of de heer Van Lanschot niet alleen de interpretatie die hij er zelf aan geeft, wil bevestigen, maar of hij dat ook wil vastleggen in alles wat hierover op papier komt.

De heer **Van Lanschot** (CDA):

Deze goede suggestie van collega Vermeer zullen we toevoegen aan de motie, zodat dat duidelijk is.

De heer **Jimmy Dijk** (SP):

Het is een goed idee om die agressieve deur-aan-deurverkoop aan te pakken. Ik ben benieuwd naar de mening van de heer Van Lanschot. Wat is de prikkel waardoor dit zo ontstaat? Er kwamen net namelijk zeer terecht collega's naar de microfoon die het hadden over de eierenverkoop. Dat is toch echt iets anders dan bijvoorbeeld per se internetkabels willen trekken.

De heer **Van Lanschot** (CDA):

Dat kunnen natuurlijk allerlei prikkels zijn. Zeer evident is het uitbesteden van deze taak aan bedrijven die vervolgens worden afgerekend op targets in volume en niet op klanttevredenheid.

De **voorzitter**:

Meneer Dijk voor een tweede interruptie.

De heer **Jimmy Dijk** (SP):

Daar ben ik het mee eens. Gaat het CDA dan ook een voorstel indienen om daar iets aan te doen? Naar mijn mening ligt daar het probleem. De agressieve verkoop zit toch in die heftige concurrentie, bijvoorbeeld wat betreft het snel willen trekken van die kabels? Er moet marktaandeel worden verworven. Dáár moeten we toch iets aan gaan doen? Het is dan erg goed om agressieve straatverkoop aan te pakken, maar de kern van het probleem ligt natuurlijk daar.

De heer **Van Lanschot** (CDA):

Het CDA gelooft dat concurrentie uiteindelijk ook goed is voor de consument. Als je die niet hebt, betaal je een hogere prijs. Wat ons betreft is er dus geen steun om in te grijpen in hoe bedrijven zichzelf organiseren, bijvoorbeeld in of ze wel of niet met targets werken of een competitie laten ontstaan.

De **voorzitter**:

Meneer Dijk met een laatste interruptie.

De heer **Jimmy Dijk** (SP):

Dan moet er nog even bewezen worden dat het inderdaad tot lagere prijzen leidt, zeker als we een aantal grote spelers op een markt hebben, die zich blijkbaar zo hufterig durven te gedragen via de uitbesteding van het werven van mensen. Dat moet dan nog maar blijken. Ik ben heel benieuwd naar het antwoord van de heer Van Lanschot op de vraag waaruit blijkt dat de prijzen lager zijn geworden dan in het verleden.

De heer **Van Lanschot** (CDA):

Over het algemeen is het natuurlijk zo dat als je monopolisten hebt, er geen druk is om prijzen te verlagen of andere meer klantgerichte zaken te ontwikkelen. Daar wil ik het eigenlijk bij laten.

De **voorzitter**:

Dan verzoek ik u om door te gaan met uw betoog.

De heer **Van Lanschot** (CDA):

Dan over talent. Het CDA maakt zich zorgen dat we met de-internationalisering op universiteiten het kind met het badwater weggooien. Ook Wennink pleitte onlangs voor meer internationaal talent en het belang daarvan. Zo zijn studenten economie aan de Universiteit Utrecht, waarvan ik zelf toevallig ook alumnus ben, in shock — ik moet eigenlijk "geschokt" zeggen — wegens de plotselinge aankondiging van het schrappen van de Engelstalige track ...

De **voorzitter**:

"Richting"!

De heer **Van Lanschot** (CDA):

... terwijl een oplossing met een Nederlandse en Engelstalige track met een numerus fixus naast elkaar ook een reële oplossing was. Nu verliezen ook Nederlandse studenten de kans om deze oplossing in het Engels te volgen, terwijl 80% van de begrippen in het Engels is. De voertaal van de bedrijven waar zij vaak gaan werken, is ook Engels. We snijden onszelf daarmee in de vingers. Het CDA roept daarom op tot bezinning en vraagt het kabinet om in gesprek te gaan met UNL om negatieve effecten hiervan te mitigeren.

Mevrouw **Martens-America** (VVD):

Niet heel lang geleden had het CDA op de voorpagina van zijn website nog staan dat we de verengelsing en internationalisering tegen moesten gaan. Volgens mij is die voorpagina twee jaar geleden, ergens rondom de OCW-begroting, bijzonder rustig verdwenen. Over een numerus fixus heb ik in deze Kamer een amendement laten aannemen. Tegelijkertijd vind ik het CDA ook aan mijn zijde als het gaat over het beter laten aansluiten van het onderwijs op de arbeidsmarkt van de toekomst. Ik hoor nu een drastisch ander verhaal, namelijk dat alle Engelstalige opleidingen mogelijk moeten blijven.

De **voorzitter**:
Uw vraag is?

Mevrouw **Martens-America** (VVD):
Hoe gaat u ervoor zorgen dat die opleidingen beter aansluiten op de economie van de toekomst?

De heer **Van Lanschot** (CDA):
De vraag die mevrouw Martens uiteindelijk stelt, is anders dan de inleiding daarvoor. Ik denk dat het heel belangrijk is om aansluiting te zoeken bij het bedrijfsleven. Waar is nou vraag naar? Je ziet dat er een enorm tekort is aan STEM. Dat is een afkorting voor de meer bètarichtingen. Wat ons betreft zou je moeten onderzoeken wat mooie instrumenten zijn om te stimuleren dat meer mensen die opleidingen gaan doen. Dat kan financieel zijn. Het kan een belofte van een baan zijn. Het kan gaan om het brengen van meer techniek in de klas. Er is eigenlijk een hele waaier aan initiatieven. Wat ons betreft moet je die echt najagen.

Mevrouw **Martens-America** (VVD):
Toen de heer Van Lanschot begon over regeldruk, vroeg ik hem natuurlijk welke regels hij wil schrappen. Nu de heer Van Lanschot begint over internationaal talent, vraag ik heel simpel wat hij wil doen om dat internationale talent aan te trekken. Eigenlijk hoor ik geen voorbeeld. Wij gaan niet over het ingrijpen binnen het onderwijs. Instellingen gaan zelf over hun eigen onderwijsaanbod, vandaar de numerus fixus en het ingrijpen in de verengelsing van opleidingen. Het klopt dat daar een nuance in moet blijven bestaan.

De **voorzitter**:
En wat is uw vraag?

Mevrouw **Martens-America** (VVD):
Heeft u een voorbeeld, buiten nieuwe onderzoeken, waarmee we er voor kunnen zorgen dat onderwijs beter aansluit op de banen van de toekomst?

De heer **Van Lanschot** (CDA):
Op het gebied van technologie en bètastudenten heb ik daar net al iets over gezegd. Op het gebied van economie in deze casus zou je dus gewoon kunnen denken: houd beide in stand, maar zet een numerus fixus op de Engelstalige kant, zodat je dat ook enigszins begrenst. Er zijn namelijk genoeg bedrijven die ook economiestudenten met een Engelse opleiding willen aannemen.

De **voorzitter**:
Mevrouw Martens-America voor een afrondende interruptie.

Mevrouw **Martens-America** (VVD):
Afrondend. Wat ik al aangaf: er is een amendement-Martens-America geweest om universiteiten de optie te geven een numerus fixus in te zetten op de Engelse tracks. Dit wordt minimaal tot niet in gezet door universiteiten, dus we hebben daar een uitdaging. Maar mag ik dan wel concluderen dat er dus eigenlijk geen voorstel is? Ik vind het altijd zo makkelijk als we roepen dat we daar wat aan moeten doen, zonder dat er voorstellen komen.

De heer **Van Lanschot** (CDA):

Ik begrijp de vraag van mevrouw Martens-America nu iets beter. Allereerst is dat een uitstekend idee. De universiteiten gaan zelf natuurlijk over hun curriculum. Wat ons betreft roepen we de minister op om met de koepel van de universiteiten in gesprek te gaan om de negatieve effecten waar hier sprake van lijkt te zijn, te mitigeren. Een mogelijke oplossing daarvoor is wat hier net is aangedragen.

De **voorzitter**:

Gaat u verder met uw betoog.

De heer **Van Lanschot** (CDA):

Erkenning van diploma's is ook belangrijk. Onze fractie las onlangs met verbazing in het FD dat meer dan 6.000 diploma's van andere EU-landen in Nederland niet erkend worden. Daarmee zijn we, op Italië na, het strengste land. Welke rol kan de minister spelen om, conform de aanbevelingen van Letta, diploma-erkenningen te verbeteren en dit aantal drastisch te verlagen?

Dan eindig ik met valorisatie. Daar is al wat over gezegd. Het is een belangrijk onderwerp. Kan de minister in zijn gesprekken met de TTO's expliciet aandacht vragen voor het werken met vaste bandbreedtes voor spin-offtransacties? Ik denk aan 1% tot 5% aandelen en single digit royalties, zoals bij ETH en Colombia. Het doel hiervan is zekerheid bieden aan startende ondernemers, waar ze aan toe zijn.

Dank u wel.

De **voorzitter**:

Dank u wel voor uw bijdrage. Dan wil ik graag mevrouw Nanninga uitnodigen voor haar bijdrage. Daarvoor heeft zij tien minuten. Dit doet zij namens de fractie van JA21.

Mevrouw **Nanninga** (JA21):

Dat klopt, voorzitter. Dank u wel.

Voorzitter. Met ongeveer 3,5 miljard euro is de EZ-begroting de kleinste begroting van het Rijk, maar de betekenis ervan is groot. Hoewel de huidige minister demissionair is, bespreek ik hier toch graag wat op dit moment een gigantisch probleem is in Nederland, met de hoop dat de opvolger van de minister — of hij dat nou zelf is of iemand anders — dit voortvarend zal aanpakken. Nederland heeft een enorm klimaatprobleem en dan bedoel ik hier, voor alle duidelijkheid, het investeringsklimaat.

Het lijkt wel alsof mensen soms denken dat onze vrijheid en welvaart vanzelf gaan. Die welvaart is de afgelopen eeuw met bloed, zweet en tranen opgebouwd, met zo veel vernuft en doorzettingsvermogen. Mensen denken soms dat we daar gewoon op de een of andere manier recht op hebben, omdat we hele aardige mensen zijn, of dat het komt aanwaaien. Maar dat is niet zo; het gaat niet vanzelf. Het verdienvermogen van Nederland staat onder druk en de alarmbellen klinken al jaren. In het kader daarvan ben ik de afgelopen jaren op heel veel werkbezoeken geweest bij allerlei bedrijven: KLM, Talpa, Yara in Zeeland, Shell, Boomsma Distilleerderij, aardappeltelers in Friesland, een peeskamertje op de Wallen, Damen Shipyards, grote bedrijven, kleine bedrijven, industrie, winkels enzovoorts. Al deze bedrijven, van hele grote bedrijven met

tienduizenden werknemers tot eenmanszaakjes, in alle sectoren ... Er is echt één rode lijn. Die gaat door drie punten die ze allemaal zonder uitzondering aan ons meegeven als we ze bezoeken: dereguleer, lage belastingen en hou het beleid stabiel. Hou op met de beleidsjojo. Het lijkt ons duidelijk dat dit prioriteit moet hebben.

De afgelopen jaren is pijnlijk duidelijk geworden dat we aantrekkingskracht verliezen voor grote bedrijven en industrie. In internationale ranglijsten zakken Nederlandse ondernemingen weg of verdwijnen ze geheel. Steeds meer bedrijven verplaatsen hun hoofdkantoor. Bedrijven zoals Shell, Unilever, DSM en RELX, het voormalige Reed Elsevier, zijn al weg uit ons land. Volgens onderzoek van VNO zou een op de vijf ondernemers overwegen te verhuizen. Andere bedrijven zijn er nog wel, maar breiden niet meer hier, maar ergens anders uit, of sluiten hier fabrieken om ze ergens anders op te bouwen. AkzoNobel wil verf gaan maken in Spanje en Polen. De topman van Boskalis — dat is toch echt Hollands glorie, met die grote baggerschepen op alle wereldzeeën — zei onlangs ook dat zijn bedrijf een vertrek moet overwegen. Ik citeer: het morele vingertje uit Europa wordt niet meer gepruimd. Techbedrijf Bird, ontstaan in de Amsterdamse buurt De Baarsjes, gaat naar Amerika. Ik citeer: we kunnen het ons niet veroorloven om in een land als Nederland te zitten. En dan Rotterdam, onze haven. Bedrijf na bedrijf kondigt aan investeringen af te blazen en fabrieken te sluiten. Ze kiezen voor Antwerpen, Azië of Canada, waar ze met open armen worden ontvangen. En dan wordt er soms ook nog eens lacherig over gedaan, alsof het prima is dat de industrie vertrekt. "Dat zijn toch een stelletje vervuilers." Wat een decadentie.

Niet iedereen kan een baan krijgen waarin je met een laptopje in de Bagels & Beans kan gaan zitten. Achter die grote bedrijven die we in de krantenkoppen zien, zit een enorme waardeketen, een heel groot industrie- en mkb-ecosysteem, met onder andere mkb-bedrijven, toeleveranciers, aanhangende diensten en noem maar op. En over die mkb'ers gesproken: de regelgeving rondom Nederlandse familiebedrijven, de ambachtslieden en de kleine maakindustrie is op lokaal niveau een lappendeken van overal andere en steeds verder uitbreidende regelzucht. Een spreker voor mij, ik meende van de VVD, stipte dit probleem ook al aan. Daarnaast ervaren familiebedrijven grote problemen met de overdracht en continuïteit van hun opvolging. Kortom, ons investeringsklimaat verslechtert, bedrijven verdwijnen en er lijkt nog geen licht aan het einde van deze tunnel.

Wat zet ons investeringsklimaat zo onder druk? Dat zijn hoge belastingen, te veel regels, eindeloze vergunningstrajecten, te weinig venture capital, ook voor start-ups, en absurd stikstofbeleid. Ik geef een voorbeeld. Europa heeft de hoogste energiekosten van de wereld. Vergeleken met Amerika en Azië betalen we twee keer zo veel en binnen Europa heeft Nederland inmiddels de hoogste energiekosten van heel Europa. Het mkb betaalt hier gewoon zes keer zo veel voor gas als in België of Duitsland. Dat geldt ook voor elektriciteit. Voor alle extra belastingen in Nederland betalen we nu drie keer zo veel voor elektriciteit als Frankrijk en twee keer zo veel als Duitsland of België. Dat zijn gigantische verschillen. Vinden wij het dan gek als bedrijven die veel energie gebruiken, verkassen? In het geval van Yara wordt gas niet gebruikt als brandstof, maar als grondstof. Die halen het gas chemisch uit elkaar en daar maken ze hun kunstmest van. Dat is niet meer betalen.

Mensen vergeten ook dat de hoge energiekosten zorgen voor een enorme inflatie. Dat raakt iedereen, maar vooral mensen met weinig geld. De bakker moet meer betalen om zijn brood te bakken. Alles wordt duurder. Onze welvaart staat onder druk, omdat door slecht beleid de kosten van de meest basale dingen voor mensen steeds hoger worden: wonen, energie en eten. Waarom is energie zo duur? Omdat Nederland massaal heeft ingezet op wind- en zonne-energie en torenhoge belastingen moet heffen om dat te betalen. Het probleem is niet alleen dat deze energievormen heel veel geld kosten en dat je alternatieven moet hebben voor als het niet waait, maar ook dat het leidt tot netcongestie, waar we nu mee kampen. Bedrijven kunnen niet meer worden aangesloten op ons stroomnet. Kortom, we kunnen het niet veroorloven om verder door te modderen. Het nieuwe kabinet moet hiermee straks echt integraal aan de slag, dwars door alle portefeuilles heen. Wat ik hiervoor noemde, slaat natuurlijk ook op bijvoorbeeld Klimaat en Groene Groei. Dit moet het kabinet doen voor ons bedrijfsleven, voor onze industrie en bijgevolg voor ons aller welvaart.

Het is hier inmiddels een cliché geworden, maar we moeten echt aan de slag gaan met het radicaal verminderen van regels. Nederland loopt vast in de uitdijende technocratie, waar creativiteit en ondernemerslust verstrikt raakt in bestuurlijke spaghetti. Bij elk incident of probleem is de pavlovreactie van een overheid: meer regels, meer controle en meer ambtenaren om die controles uit te voeren. Dat komt ook voort uit wantrouwen richting ondernemers. Dat moet stoppen. Minder regels betekent ook een efficiëntere overheid. Er zitten ruim een miljoen voltijdbanen bij de hele overheid. Bijna een vijfde van de overheidsuitgaven gaat naar de salarissen van de ambtenarij. De mensen die het geld moeten verdienen, die brood op de plank moeten brengen, die dingen maken, namelijk de boeren en de industrie, dreigen te vertrekken. Dan zakt uiteindelijk het hele stelsel in elkaar.

Ik zie de tijd ...

De voorzitter:

Mevrouw Nanninga, ik wil u erop wijzen dat de tijd nu vrij hard wordt verbruikt. U gaat nu al de tijd voor uw tweede termijn in. Houdt u daar rekening mee?

Mevrouw Nanninga (JA21):

Bedankt voor de waarschuwing. Ik zag het klokje terug tikken, maar ik maak dit nog wel even af.

Als we er niks aan doen, dan zakt het hele stelsel in elkaar. Zoals Margaret Thatcher al zei: "Socialism doesn't work. At some point you run out of other people's money." Dat geld wordt verdiend in het bedrijfsleven, niet bij de overheid. Ten tweede moeten we stoppen met ondoordacht milieu- en klimaatbeleid. Ik zeg niet dat je moet stoppen met milieu- en klimaatbeleid, maar wel met ondoordacht milieu- en klimaatbeleid. We moeten stoppen met al die nationale koppen, die een gelijk speelveld in Europa verstoren. Dat werd net ook al door de heer Van Lanschot van het CDA genoemd. We moeten beginnen met het realisme in de hele groene gekte. Los van deze punten draait het ook om mentaliteit. Nederland moet weer trots worden op ondernemers, handelsgeest en onze industrie. Ik hoop dat de nieuwe coalitie onze zienswijze deelt.

Voorzitter. Tot slot wil ik heel kort nog iets zeggen over het internationale speelveld, dat steeds verder onder druk komt te staan. Ik kan daar nu niet te lang op doorgaan, omdat er morgen nog een heel groot debat over dit onderwerp is, maar zoals we weten heeft Trump aangekondigd importtarieven van 10% in te voeren op producten uit Nederland. Deze heffingen zouden per 1 februari al in gaan. Ik zag net in de lunchpauze dat het hooggerechtshof van de Verenigde Staten er vandaag uitspraak over had kunnen doen, maar dat ze dat niet gedaan hebben. De eerstvolgende dag dat dat kan, is pas in februari. We kijken dus echt naar een probleem. Los van de juridische houdbaarheid van dergelijke maatregelen — dat oordeel van het Amerikaanse hooggerechtshof moet nog komen — vraag ik de minister alvast of hij een overzicht heeft van bedrijven en sectoren die hierdoor het hardst geraakt gaan worden en hoe we de schade kunnen minimaliseren of voorkomen. Hoe gaan we dat aanpakken?

Voorzitter, dank u wel.

De voorzitter:

Dank u wel, mevrouw Nanninga. Ik wil u er wel op wijzen dat u straks nog maar anderhalve minuut heeft voor de tweede termijn. Dat komt goed, hoor ik u zeggen. Dat is heel fijn. Dan wil ik de heer Jansen van Forum voor Democratie uitnodigen om naar het spreekgestoelte te komen voor zijn bijdrage.

De heer Frederik Jansen (FVD):

Dank u wel, mevrouw de voorzitter. Het ministerie van Economische Zaken zou zich bezig moeten houden met het scheppen van randvoorwaarden voor het kunnen bouwen van een gezonde markteconomie. Wie echter de begroting leest, ziet iets anders. Nog geen 15% van het budget is daadwerkelijk gericht op economische randvoorwaarden. Het overgrote deel wordt opgeslokt door één centraal thema dat is samen te vatten met één woord: duurzaamheid. Inmiddels wordt bijna de helft van ons nationale inkomen in de vorm van belastingen afgeroomd om door een inefficiënte overheid heen te halen. De minister van Economische Zaken geeft daarvan een fractie terug met de opmerking dat bedrijven moeten investeren in zogenaamde innovatie, alsof de overheid beter kan bepalen dan mensen zelf waar innovatie zou moeten plaatsvinden. Blijkbaar kan zij dat niet, want zij stuurt aan op het kapotmaken van goed functionerende industrieën en processen in het kader van zogenaamde duurzaamheid.

De Staat stelt zich met de duurzaamheidsagenda in feite boven de markt, en daarmee boven de bevolking, en zegt: jullie, ondernemers, fabrikanten en consumenten, kunnen jullie eigen belang niet zien of niet juist zien. Dat is een ontzettend paternalistische en denigrerende opstelling. Ik zat na te denken. Ik heb ook een bedrijf, Eerlijk Eten. Wij verkopen heel mooi grasgevoerd Nederlands vlees en heel veel andere producten.

De voorzitter:

Het is niet de bedoeling, wil ik toch even zeggen, om hier reclame te maken voor eigen bedrijven.

De heer Frederik Jansen (FVD):

Oké, excuus. Maar om het te betrekken op mijn bedrijf: ik zat erover na te denken in het kader daarvan. Wij moeten dat allemaal laten inpakken en zo. Stel dat wij als criterium ineens iets nieuws bedenken: het inpakproces moet minder paarstinten bevatten. Dan

gaan wij intern commissies opstellen en mensen aannemen om dat te gaan doen. Het is een totaal arbitrair criterium. Het heeft er helemaal niks mee te maken. Dan gaat ineens 20% van onze hele omzet daarheen.

De **voorzitter**:

Meneer Jansen, er is een interruptie van de heer Markuszower van Groep Markuszower.

De heer **Markuszower** (Groep Markuszower):

U kapte de spreker af toen hij over zijn eigen bedrijf begon. Ik vind het in dit debat op zich relevant dat Kamerleden die zelf van niets iets maken, dus geld maken, juist een enorm frisse kijk kunnen geven op een onderwerp als Economische Zaken. Ik wilde dus aan de heer Jansen vragen: wat is nou die website en kunt u de Kamerleden misschien een korting aanbieden?

De **voorzitter**:

Dat ga ik als voorzitter niet toestaan. Het is echt niet de bedoeling om hier reclame te maken voor websites of eigen bedrijven. Het is prima als een spreker zegt dat hij een eigen bedrijf heeft, maar ik sta niet toe dat hier dan ook de naam van het eigen bedrijf wordt genoemd.

De heer **Markuszower** (Groep Markuszower):

Op zich correct, voorzitter. Dan een wat serieuzer vraag. De heer Jansen is met een eigen bedrijf bezig. Kan hij misschien aangeven tegen welke problemen hij nou in de praktijk als ondernemer aan loopt en hoe de minister van Economische Zaken daar iets kan doen?

De **voorzitter**:

Dat is een heldere vraag aan de heer Jansen.

De heer **Frederik Jansen** (FVD):

Dat vind ik een hele leuke vraag, want in de praktijk loop je tegen ontzettend veel dingen aan. Dat gaat op het gebied van regelgeving vooral over compliant worden. Wij zitten in de foodsector — ik zal de naam van het bedrijf achterwege laten — en daarvoor moet je aan allerlei eisen van de NVWA voldoen. Wij hebben bijvoorbeeld looproutes moeten veranderen, muren moeten doorbreken en deuren moeten maken op plaatsen waarvan je denkt: je had ook wel zó kunnen lopen; zo erg is het nou allemaal niet. We hebben allerlei investeringen moeten doen in bepaalde typen vriezers en koelingen. Er is een oneindige lijst aan uitgaven die we hebben gedaan. We hebben personeel in dienst moeten nemen om allemaal formulieren in te vullen, die in mappen gaan die niemand nog een keer bekijkt. Het is superinefficiënt. We zijn een klein bedrijf, maar we zijn daar ontzettend veel geld aan kwijt geweest, alleen al aan personeelskosten. We hebben externe bureaus moeten inhuren om te checken of we compliant zijn. Labels moesten ineens worden aangepast. We moeten dan bijvoorbeeld ...

De **voorzitter**:

Meneer Jansen, ik wil u toch verzoeken om niet te lang te antwoorden op deze vraag.

De heer **Frederik Jansen** (FVD):

Oké. Ja, ik kan hier heel lang over praten, maar ...

De **voorzitter**:

Ja, dat hebben we in de gaten.

De heer **Frederik Jansen** (FVD):

Kort gezegd: er is een oneindige waslijst aan regels. Om daarmee compliant te zijn, moet je heel veel kosten maken die je anders niet zou hebben gemaakt en die je zou hebben gestoken in de ontwikkeling van het bedrijf.

De heer **Markuszower** (Groep Markuszower):

Ik vind het wel interessant. Ik zal de voorzitter er niet mee belasten dat de heer Jansen uitweidt, maar ik zou graag — ik zal zo ook een kleine eigen bijdrage doen — via de heer Jansen ...

De **voorzitter**:

Nee, via de voorzitter.

De heer **Markuszower** (Groep Markuszower):

Sorry, via de voorzitter, maar wel in deze interruptie. Ik zou graag aan de heer Jansen willen vragen of hij aan de minister wil vragen of de minister deze voorbeelden herkent — niet precies al die voorbeelden — en andere voorbeelden kent, en of hij of zijn opvolger bereid is om wat regels te schrappen. De ondernemers in Nederland rennen hier weg ...

De **voorzitter**:

Meneer Markuszower, u bent door de 30 seconden heen.

De heer **Markuszower** (Groep Markuszower):

Oké. Maar die rennen het land uit omdat het ondernemen in Nederland onmogelijk wordt gemaakt.

De **voorzitter**:

De vraag is helder. Ik wil de heer Jansen ook nog meegeven dat we het hier hebben over de begroting van Economische Zaken en dat artikel 8.15 van het Reglement van Orde aangeeft dat u zich bij het onderwerp moet houden. Ik weet dat er net een interruptie is gedaan door de heer Markuszower, maar wilt u het alstublieft kort doen en het bij het onderwerp houden?

De heer **Frederik Jansen** (FVD):

Ja, helemaal goed. Dat komt ook goed uit, want er was ook een stukje in mijn bedrage dat over regelgeving ging, maar dan in abstracte zin. De minister heeft namelijk aangekondigd 500 regels te willen schrappen. Dat vind ik een ontzettend bewonderenswaardige ambitie, dus complimenten daarvoor. We hebben in december ook een brief gekregen met de eerste 218, zeg ik uit mijn hoofd. Mijn vraag daarover aan de minister is op welke termijn die daadwerkelijk worden geschrapt en wanneer we de volgende 282 kunnen verwachten, want daar kijk ik met groot plezier naar uit.

De **voorzitter**:

Dat was uw bijdrage, meneer Jansen?

De heer **Frederik Jansen** (FVD):
Nee.

De **voorzitter**:
U gaat nog verder?

De heer **Frederik Jansen** (FVD):
Ja, heel graag. Ik wil het dus kort betrekken op mijn eigen bedrijf. Als wij ineens een willekeurig criterium introduceren aan de hand waarvan wij onze processen gaan beoordelen, dan is dat natuurlijk totaal inefficiënt. Volgens mij is dat wat er gaande is met onze visie op de economie, tenminste, de visie van andere partijen hier op de economie. De hele obsessie met duurzaamheid en het op alle mogelijke manieren terugdringen van CO₂ zorgt ervoor dat we de verkeerde keuzes maken. Dat zorgt ervoor dat we onze economie juist de verkeerde kant op sturen, inefficiënt gaan werken en niet meer kunnen concurreren met het buitenland. Juist in een tijd als nu zouden we bezig moeten zijn met bekijken wat onze concurrentiepositie verhoogt, en niet met: waarmee doen we onszelf te kort? Ik heb al best veel gehad. Dat stelt ons voor de volgende vraag: wat zou de verhouding tussen Staat en markt moeten zijn? Is het de taak van de Staat om te bepalen wat lucratieve investeringen zijn? Als het antwoord wel bevestigend luidt, welke investeringen zijn dit dan? Ik hoor graag een bespiegeling hierop van de minister. Wij denken bij FVD namelijk dat het marktmechanisme uitstekend in staat is om te bepalen wat een productieve investering is. Zou er namelijk bijvoorbeeld sprake zijn van een te snel uitgeputte fossiele energiebron, zoals kolen of zo, dan zou de prijs omhooggaan. Dan zouden ondernemers dus afstappen van het gebruiken van kool en overgaan op een andere energiebron. De markt reguleert dit dus zelf. We hebben helemaal geen overheid nodig die dat doet.

In het interruptiedebat met de heer Van der Lee, van GroenLinks-PvdA, ging het hier eigenlijk ook over. Er werd mij verweten dat ik terug wilde naar de negentiende eeuw, omdat ik pleitte voor het heropenen van de kolencentrales. Vooropgesteld, de negentiende eeuw was bij uitstek een eeuw van ongekende technologische en culturele vooruitgang. Dat is ontzettend inspirerend en zou ons moeten aansporen om te zeggen dat we het nog beter willen doen, maar wij pleiten natuurlijk niet voor het herinvoeren van de koets. Er is natuurlijk wel het een en ander gebeurd. Maar om een goedwerkend en goedkoop alternatief te vervangen door een alternatief dat duurder en minder efficiënt is en toevallig vorige week is uitgevonden, slaat natuurlijk helemaal nergens op. Als je een datacenter voor een fractie van de kosten van stroom kan voorzien met technologie die zogenaamd ouder is dan iets wat nieuwer is, is dat een volstrekt logische bedrijfskeuze. Dat is volgens mij wat hier continu gebeurt: in plaats van kijken naar wat er goed is voor ons land en voor onze economie worden er keuzes gemaakt door ideologie. Dat is geen vooruitgang; dat is in heel veel gevallen achteruitgang.

Stel je namelijk eens voor dat de overheid anders zou denken. Stel je voor dat de overheid niet onze nationale welvaart weggooit met volstrekt zinloze projecten. Stel je bijvoorbeeld eens voor dat we onze gasbaten goed hadden ingezet.

De heer **Van der Lee** (GroenLinks-PvdA):
Even over die ideologie. Forum voor Democratie bepleit de nextit, terwijl het Nederlandse bedrijfsleven als geen ander heeft geprofiteerd van het gegeven dat wij al vele decennia

deel uitmaken van de Europese Unie, de grootste vrijemarkteconomie ter wereld. Toch moeten wij uit ideologische overwegingen uit de Europese Unie.

De **voorzitter**:

Wat is uw vraag?

De heer **Van der Lee** (GroenLinks-PvdA):

Mijn vraag is: is dit geen idioot standpunt, ook gelet op de geopolitieke situatie waarin de wereld nu verkeert?

De heer **Frederik Jansen** (FVD):

Nee, dat is zeker geen idioot standpunt. Als je kijkt naar de Europese economische ontwikkeling ten opzichte van die van de Verenigde Staten, dan zie je een heel dramatisch effect. Europa had een grotere economie dan de Verenigde Staten tot ongeveer 2010. Vanaf dat moment is er iets interessants gebeurd. De Verenigde Staten zijn één kant opgegaan en wij een andere kant. Wij zijn de kant opgegaan van veel meer regels en hogere belastingen introduceren en zij zijn gaan dereguleren. Er zijn dus ook heel veel Europese regels; wij gaan in Nederland allang niet meer zelf over heel veel dingen. De Verenigde Staten zijn vervolgens doorgegroeid, ook na de economische crisis, en wij komen nu pas op het groeiniveau dat zij al begin jaren tien bereikten. Wij zijn dus volstrekt achtergebleven. Het is een volstrekte misvatting dat de Europese Unie economische groei veroorzaakt en goed zou zijn voor ons bedrijfsleven. Het staat ons ontzettend in de weg en we moeten er zo snel mogelijk uit.

De heer **Van der Lee** (GroenLinks-PvdA):

Ook hierbij is er een ideologisch verschil, denk ik. De Amerikaanse economische groei is terechtgekomen bij een groep oligarchen. De welvaart bij de elite is nu nog veel groter dan die in de golden age was. Universele gezondheidszorg en brede welvaart zoals wij die kennen, zijn afwezig in de Verenigde Staten. Als Forum dat ambieert, stel ik voor: migreer gewoon naar de VS en laat Nederland met rust.

De heer **Frederik Jansen** (FVD):

Zo kunnen we allerlei landen uitkiezen en elkaar aansporen daarheen te emigreren. Ik kan ook de heer Van der Lee vragen om naar Venezuela te emigreren, omdat ze daar wel een socialistische economie hebben. Het is natuurlijk zo dat er grote verschillen zijn tussen Amerika en Nederland. Misschien hebben wij sommige dingen beter geregeld, maar het staat als een paal boven water dat zij het economisch veel beter doen en industrieën hebben die wij überhaupt niet eens in ons land hebben, zeker als het gaat om technologie. Wij zijn gewoon ontzettend achtergebleven. Dat heeft voor een heel groot deel te maken met de ontzettend grote regeldruk, die zelfs voor het allergrootste deel uit Europa komt. Als je kijkt naar de ontwikkeling van AI nu, dan zie je dat wij geen groot AI-bedrijf hebben in Europa, ook niet in Nederland. Nederland zou bij uitstek zo'n bedrijf kunnen leveren. We hebben hier de slimste mensen en de beste universiteiten, maar het gebeurt niet omdat het nu al kapotgereguleerd is. Stel, je wilt een AI lanceren die dezelfde mate van FLOPS heeft als ChatGPT in 2022. Dan moet je dat gaan registreren bij de Europese Unie. Je moet oneindige formulieren invullen. Je moet een hele legal-afdeling gaan optuigen. Dat gaat niet voor start-ups. Dat gaat niet voor kleine bedrijven. Innovatie wordt gewoon in de kiem gesmoord.

De **voorzitter**:

Gaat u door met uw betoog.

De heer **Frederik Jansen** (FVD):

Ja, dank u wel. Stel je voor dat de overheid dit allemaal niet zou doen. Stel je voor dat wij dus heel anders zouden kijken naar wat wij met onze nationale welvaart kunnen doen. Ik vind de gasbaten daar zo'n goed voorbeeld van. Wij hebben in de hele periode waarin wij gas hebben gewonnen uit Nederlandse bodem, met name in Groningen, ongeveer 450 miljard euro aan welvaart uit de grond gehaald. De immigratie die sinds 1990 heeft plaatsgevonden, heeft ons 500 miljard euro gekost. Het gaat dus over baten van 450 miljard vanuit gas en kosten van 500 miljard aan immigratie. De overheid is totaal niet bezig met wat goed is voor de bevolking. Ze is alleen maar bezig met ideologie. Ter vergelijking: Qatar heeft een vergelijkbare hoeveelheid gas uit de grond gehaald, net iets meer dan wij, en zij hebben daar een absoluut paradijs op aarde gebouwd. Dubai is daar natuurlijk nog een ander voorbeeld van. Er was daar helemaal niets. Het was gewoon woestijn. Voor de menselijke geschiedenis was daar niets. Er liepen een paar kamelen rond. Toch hebben ze daar een absoluut paradijs van gemaakt, omdat hun regering rationele keuzes voor hun bevolking heeft gemaakt. Dat zou de rol van de overheid moeten zijn: niet het afromen van welvaart van burgers, maar het faciliteren van de mogelijkheden om het allerbeste uit ons land te halen.

De **voorzitter**:

Bent u daarmee aan het einde van uw betoog?

De heer **Frederik Jansen** (FVD):

Ik heb nog één puntje.

De **voorzitter**:

Ik wil u er wel op wijzen dat inmiddels de spreektijd van uw tweede termijn loopt.

De heer **Frederik Jansen** (FVD):

Ja, dank u wel. Ik heb nog een ander puntje in het kader van het allerbeste van ons land maken. We moeten natuurlijk ook weerbaar zijn tegen geopolitieke ontwikkelingen. Mijn fractiegenoot Ralf Dekker heeft al eens eerder gepleit voor het innemen van strategische aandeelhoudersposities in cruciale industrieën. Ik ben benieuwd wat de minister daar eigenlijk van vindt, zeker ook in het kader van wat er is gebeurd rondom Nexperia. Dat gaat dus niet over ideologie, maar over strategie. Daar zal ik mee afsluiten. Wij moeten de economische waarde van Nederland weer kennen. Wij moeten onszelf weer op de eerste plaats zetten voor de toekomst.

Dank u wel.

De **voorzitter**:

Voordat u het spreekgestoelte verlaat, zijn er een aantal interrupties. Ik begin bij mevrouw Martens-America.

Mevrouw **Martens-America** (VVD):

Dit was een bijzondere bijdrage, want volgens mij spreekt de heer Jansen zichzelf tegen. Enerzijds wordt er gepleit voor maximale marktwerking, waarbij de markt het zelf

veel beter weet dan de overheid. Anderzijds hoor ik de heer Jansen ervoor pleiten dat de overheid aandeel neemt in bedrijven. Ik ben dan wel heel erg benieuwd wie gaat bepalen over welke bedrijven dat dan gaat. En gaat de overheid dan alsnog op de stoel van deze bedrijven zitten? Misschien kan de heer Jansen deze tegenstrijdigheden even toelichten.

De heer **Frederik Jansen** (FVD):

Ja, dat vind ik een leuke vraag. Bedankt daarvoor. Ik zat daar zelf ook over na te denken. Aan de ene kant wil je het natuurlijk aan de markt overlaten, maar aan de andere kant hebben we wel te maken met staten in de wereld. We hebben ook te maken met andere staten die daar posities in innemen. Ik pleit dus niet voor een volledige vrijemarkteconomie. Ik pleit er wel voor dat de overheid, en dus uiteindelijk wij als Tweede Kamer en als hoogste orgaan, keuzes maakt in wat wij op nationaal niveau moeten beschermen. Dat betekent niet per se dat wij dat dan volledig moeten nationaliseren. Maar we moeten wel rationeel nadenken over wat er in Nederlandse handen moet blijven, en wat dus niet zomaar aan het buitenland verkocht kan worden.

Mevrouw **Martens-America** (VVD):

Ik vind dit toch bijzonder. Ik ken Forum voor Democratie ook als de partij die in verschillende actoren geen enkel risico ziet, terwijl de meerderheid van partijen in dit huis die actoren toch spannend vindt en daar liever niet afhankelijk van wil zijn. Misschien kan u dus nog even toelichten welke landen een risico zijn en in welke sectoren we dan een aandeel zouden moeten nemen.

De heer **Frederik Jansen** (FVD):

Goede vraag. Ik denk dat mevrouw Martens doelt op Rusland, want dat wordt ons vaak in de schoenen geschoven. Ik denk dat wij heel realistisch moeten kijken naar de wereld. Het is niet per se zo dat wij bepaalde landen leuker vinden dan andere landen; we moeten vooral kijken naar het Nederlands belang. Als het in ons belang is om met Amerika te handelen, dan moeten we zeker met Amerika handelen. Als het in ons belang is om met Rusland te handelen, dan moeten we dat ook doen. Dat geldt natuurlijk ook voor China. Maar zij kunnen belangen hebben die tegengesteld zijn aan die van Nederland. Dat is nu eenmaal de geopolitiek. Dat is realpolitik. Daar moeten we ons gewoon toe verhouden. Ik wil niet categorisch landen gaan uitsluiten of insluiten als het erom gaat met wie wij bevriend zouden moeten zijn. Ik geloof überhaupt niet in vriendschappen in de geopolitiek, maar wel in opkomen voor het Nederlands belang.

De **voorzitter**:

Mevrouw Martens-America voor een afrondende interruptie.

Mevrouw **Martens-America** (VVD):

Ik heb geen landen genoemd; dat laat ik aan de heer Jansen zelf. Het is wel een prachtig voorbeeld waaruit blijkt dat er bij Forum toch ook wel wordt gevoeld dat niet alles enkel vriendschappelijk is. Maar stel dat we het hebben over een bepaalde sector. Meneer Jansen is vrij overtuigd van zijn eigen bijdrage. Kan hij ons meenemen als het gaat om in welke sectoren de minister een belang zou moeten nemen, omdat we toch afhankelijk zijn van landen die niet het beste met ons voor hebben?

De heer **Frederik Jansen** (FVD):

Ik denk dat wat er gebeurd is met halfgeleiderbedrijven een heel goed voorbeeld hiervan is. Wij zijn ontzettend afhankelijk van het buitenland. Wij kunnen dat hier in Nederland niet zelfstandig produceren; we hebben daar gewoon de grondstoffen niet voor. Dus ja, we moeten heel sceptisch kijken naar wat er in het buitenland gebeurt en hoe we kunnen waarborgen dat onze economie daar nog ... Dus ik denk vooral aan de technologie, eigenlijk.

De heer **Jimmy Dijk** (SP):

De heer Jansen van Forum voor Democratie schetst een soort ideaalbeeld van de VS, namelijk dat er zo min mogelijk regels zijn. Maar is hij zich ervan bewust dat grote delen van de maakindustrie juist door die deregulering in de VS zijn verplaatst naar andere landen, waardoor keihard werkende mensen in de productie- en maakindustrie hun baan zijn kwijtgeraakt in de afgelopen jaren?

De heer **Frederik Jansen** (FVD):

Komt dat door deregulering? Is dat nou echt zo? Ik denk dat de loonkosten in Amerika een grote factor zijn geweest. Het is gewoon veel goedkoper om in het buitenland te produceren. Tegelijkertijd heeft het introduceren van vrijhandelsverdragen met bepaalde landen onmiddellijk geleid tot het verplaatsen van industrieën. De huidige Amerikaanse regering kiest een ander beleid en heeft nu dus die importheffingen ingesteld, waar wij als Nederland dan weer heel veel last van hebben. Dat is natuurlijk de keerzijde. Dat sluit eigenlijk aan bij de vorige vraag. Als landen doen wat goed is voor henzelf, dan kan dat ook weleens slecht uitpakken voor ons. Dat is wel het type denken waar we volgens mij aan moeten gaan wennen.

De heer **Jimmy Dijk** (SP):

Die vrijhandelsverdragen braken juist heel veel sociale verworvenheden af, zoals regels om werk te behouden, om de winsten die werkende mensen produceren in eigen land te houden en om de productie daar te houden. U noemde ook het voorbeeld van Qatar en Dubai. Bent u zich ervan bewust dat mensen daar door een gebrek aan regelgeving zestien- tot achttienurige werkdagen hebben, bij bosjes uit het buitenland gehaald worden en gewoon sterven op hun werk?

De heer **Frederik Jansen** (FVD):

In elk geval in mindere mate dan ... Nee, daar ben ik me niet zo van bewust. Ik weet wel dat zij een heel ander immigratiebeleid voeren. Mensen mogen daar tijdelijk komen en moeten daar bijdragen, en dan gaan ze weer weg. Ik denk dat het heel rationeel is om daar zo naar te kijken.

De **voorzitter**:

De laatste interruptie van de heer Dijk.

De heer **Jimmy Dijk** (SP):

Het hier in deze zaal, zoals Forum voor Democratie, gaan hebben over Qatar en Dubai als een soort ideaalbeeld, terwijl mensen daar bij bosjes sterven op hun werkplek ... Over hun rug zijn dingen daar opgebouwd. Dat hebben zij gedaan, met hun leven. Dit soort gedoe is gewoon echt rechtse corpballenpraat.

De heer **Frederik Jansen** (FVD):

Het is jammer dat het zo moet gaan. Ik denk dat die landen ontzettend mooie voorbeelden zijn van wat je kan doen als je echt iets uit de grond wil stampen. Ik zeg helemaal niet dat dan alles goed gaat. Ik zeg niet dat het een een-op-eenkopie moet worden. Dat kan ook helemaal niet. Wij hebben een heel andere demografische opbouw. Saudi-Arabië gaat daar ook mee te maken krijgen. Die kunnen dat niet op dezelfde manier doen als de Emiraten. Maar het is volgens mij superduidelijk dat we daar veel van kunnen leren. Zij hebben daar gewoon gecreëerd wat wij hadden kunnen hebben als wij niet een totaal verkeerde afslag hadden genomen in onze geschiedenis. Zij zijn daar bezig om paradijzen te bouwen en wij zijn bezig om het goede dat we hier hadden, langzaamaan steeds een stukje af te breken.

De **voorzitter**:

Meneer Dijk, heeft u een ander punt dan u net heeft gemaakt? Ik heb u namelijk drie interrupties toegestaan. Ja? Weet u het zeker?

De heer **Jimmy Dijk** (SP):

Dan blijkt uit de bijdrage van de heer Jansen van Forum voor Democratie dat hij tegen sociale wetgeving is voor hardwerkende mensen die een samenleving en een economie weten op te bouwen, want die bestaat namelijk niet in dat land. Dat hier als ideaalbeeld schetsen, demaskeert u volledig. U bent niet voor werkende mensen.

De **voorzitter**:

Meneer Dijk, interrupties zijn voor een ...

De heer **Jimmy Dijk** (SP):

U bent alleen maar voor oliebaronnen die daar enorm veel geld aan verdienen, over de rug van mensen. Nogmaals, daar sterven werkende mensen op hun werkplaats, omdat ze zo hard uitgebuit worden.

De **voorzitter**:

En uw vraag is?

De heer **Jimmy Dijk** (SP):

Ik vind het nogal wat. Bent u zich daarvan bewust? Bent u zich ervan bewust dat dat daar gebeurt?

De **voorzitter**:

Ik wil toch de Kamer er weer op wijzen dat interrupties er zijn om een vraag te stellen en niet om betogen te houden. Meneer Jansen, ik wil u ook vragen om af te ronden, want u bent ver over uw tijd.

De heer **Frederik Jansen** (FVD):

Ik heb niet zo veel met dit soort emopolitiek. Natuurlijk gebeuren er erge dingen in de wereld. Natuurlijk zijn op andere plekken dingen minder goed geregeld dan hier. Maar je kunt toch naar voorbeelden kijken van andere landen die dingen wel beter doen dan wij? Daar kunnen we toch van leren? Natuurlijk is er minder sociale zekerheid in Dubai en Qatar, maar zijn we hier niet een beetje te veel de andere kant op doorgeslagen? Hebben wij hier niet een groep van een miljoen mensen die eigenlijk wel aan de slag

zouden kunnen, maar die door een volledig pervers stelsel van toeslagen en rare belastingprikkelers aan de kant zitten? Wij zouden hier zo veel meer uit kunnen halen. Wij zouden naar de lichtende voorbeelden in de wereld moeten kijken om te zien: "Hoe kunnen wij Nederland zo goed krijgen? Hoe kunnen wij Nederland zover krijgen?" Daarvoor kunnen we van iedereen in de wereld leren. Dat het misschien dan ... Die dingen moeten we dan niet doen. Andere dingen moeten we wel doen. Zo simpel is het.

De voorzitter:

Dat was het einde van uw bijdrage. Dank u wel.

De heer Frederik Jansen (FVD):

Dank u wel.

De voorzitter:

Dan wil ik graag de heer Flach — hij stond al een tijdje klaar — uitnodigen om naar het spreekgestoelte te komen namens de SGP.

De heer Flach (SGP):

Voorzitter, dank u wel. Ik begin met het belangrijkste punt dat ik vandaag wil inbrengen, bij de eerste dag van de week: de zondag. Dat is een rustdag die God zelf gaf na de schepping om te rusten van alle arbeid en om hem te dienen. Het is de dag waarop Jezus opstond na zijn kruisiging en de dag waarop hij na zijn opstanding verscheen aan zijn volgelingen, die bij elkaar gekomen waren. Het is de belangrijkste dag van de week voor christenen, maar ook een gave voor onze hele samenleving als collectieve dag van rust. Een economie en samenleving die eindeloos doordraaien, draait op den duur dol. Rust op z'n tijd is goed voor iedereen. Vorige week kwam de minister met een brief met opties voor een nog verdere verruiming van de zondagsopenstelling van winkels. Laat ik duidelijk zijn: voor mijn fractie zijn alle genoemde opties sprekende stappen in de verkeerde richting. Gemeenten hebben nu de mogelijkheid om hierin hun eigen maatwerk te voeren. Hier landelijk overheen walsen met een verplichting om de zondagsopenstelling door te voeren, is niet alleen illiberaal, maar raakt de SGP ook in het hart van waar wij politiek voor bedrijven: een samenleving die gebaseerd is op Gods goede geboden. Daarom zeg ik tegen het huidige en toekomstige kabinet: bescherm en koester de zondag.

Voorzitter. De economie staat weer hoog op de agenda, niet omdat het zo goed gaat, maar omdat één handtekening in Washington hier direct voelbaar is. Amerikaanse importheffingen raken onze bedrijven, onze banen en onze welvaart hard. De vraag is simpel, maar urgent: hoe zorgen wij ervoor dat de Nederlandse economie niet het volgende slachtoffer wordt van een handelsoorlog die wij niet zijn begonnen? Het laat eens te meer zien dat een weerbare economie meer dan ooit noodzakelijk is, en op dat punt is er nog veel werk aan de winkel. Juist in tijden van onzekerheid en instabiliteit is het zaak om in te zetten op eigen kracht, bijvoorbeeld op onze oer-Hollandse maritieme maakindustrie, zoals in de regio Drechtsteden, waar ook ik vandaan kom, naast de heer Prickaert. De strijd met het water heeft ons land al veel gebracht. Vreemd genoeg komt deze sector in het nieuwe industriebeleid nauwelijks aan bod, terwijl hij van groot belang is voor onze strategische autonomie en er de afgelopen jaren een ambitieuze sectoragenda is opgesteld. Geeft de minister de maritieme maakindustrie en de sectoragenda alsnog een prominente plaats in het industriebeleid?

Het kabinet zou inzetten op een leidende rol voor Nederlandse bedrijven in de Europese maritieme-industriestrategie. Waar staan we nu? De sectoragenda loopt tot het eind van het jaar en verdient wat de SGP betreft een verlenging. Gaat het kabinet dit voortzetten? Ook kritieke grondstoffen spelen een grote rol in onze strategische autonomie. Nu zijn we nog te veel afhankelijk van China en andere Aziatische landen. Lithium, kobalt, nikkel, zeldzame aardmetalen en grafiet zijn onmisbaar voor batterijen, halfgeleiders, windmolens en defensietoepassingen. The Netherlands Materials Observatory speelt een sleutelrol, maar heeft nu onvoldoende middelen en een slechts tijdelijke financiering tot 2027. Daarom heb ik een amendement ingediend waarin het budget wordt uitgebreid en er toekomstperspectief wordt geboden. Is de minister daarnaast bereid om de taakopdracht van het NMO te verbreden, naast overheidsadvies, zodat ook bedrijven kunnen worden ondersteund bij onder meer substitutie en circulaire toepassingen?

Voorzitter, ik sluit af met een blokje over zakelijke kredietverlening. Vorig jaar maakte ik ook een punt van zakelijke kredieten met astronomische rentes — ook de heer Schoonis begon daarover — tot wel 50% of meer bij excessen. De markt voor zakelijke kredietverstrekking is op dit moment onvoldoende gereguleerd. Er wordt gewerkt aan zelfregulering, maar wat de SGP betreft mag daar wel een tandje bij, zeker als je de schrijnende verhalen hoort van ondernemers die hiervan afhankelijk waren en hierdoor aan de grond zijn komen te zitten. Wanneer komt er een renteplafond zoals dat voor consumptieve kredietverlening geldt? Ik hoor graag of de minister bereid is om stappen te zetten richting betere regulering en toezicht op deze markt. Anders kom ik in tweede termijn zelf met een voorstel.

Dank u wel.

De voorzitter:

Ik was even aan het kijken, meneer Grinwis, of u nou naar voren kwam voor een interruptie, maar u komt naar voren voor uw eigen bijdrage. Dank, meneer Flach, voor uw bijdrage. Ik geef nu graag het woord aan de heer Grinwis, namens de ChristenUnie. Ga uw gang.

De heer Grinwis (ChristenUnie):

Voorzitter, dank u wel. "Geef ons heden ons dagelijks brood". Dagelijks brood, voor de meesten van ons heel vanzelfsprekend. Tegelijk zijn wij zo afhankelijk — dat drukt die bede uit — van God en van de harde werkers, zoals in dit geval van boeren en bakkers. Die dankbaarheid in hun richting uitspreken aan het begin van mijn bijdrage leek mij wel gepast in deze Week van het Brood. Gisteren brachten de ambachtelijke meesterbakkers, meestal familiebedrijven, dat hier bij het Kamergebouw terecht onder de aandacht. Dat zijn ondernemers die wij willen koesteren, die we het ondernemen mogelijk willen maken, die we voor het bakken van brood of het maken van een ander prachtig product de ruimte willen geven om een goede boterham te verdienen.

Voorzitter. Wie zoekt op het woord "mkb" in de begroting van EZ, komt dat 177 keer tegen. "Ondernemers" staat er 123 keer in, "scale-ups" 30 keer, "start-ups" 27 keer en "grootbedrijf" en "grote bedrijven" samen 4 keer. Maar "familiebedrijf" of "familiebedrijven" is niet één keer te vinden in de begroting van Economische Zaken.

Echt geen enkele keer. Ik vind dat opmerkelijk, om niet te zeggen: schandalig. En dat terwijl het met 61,5% van alle ondernemingen de meest voorkomende ondernemingsvorm is. Ze zijn goed voor 2,8 miljoen banen, met een unieke focus, niet op het volgende kwartaal, maar op de volgende generatie. Ze zijn regionaal verankerd, vol karakter en pit.

Daarom heb ik een aantal vragen. Hoe vaak worden familiebedrijven in de volgende begroting genoemd? Moeten we niet een formele definitie voor familiebedrijven in wet- en regelgeving verankeren? Is het niet tijd om ze beter te betrekken bij de totstandkoming en uitvoering van het beleid? Is de minister bereid om inzichtelijk te maken in hoeverre instrumenten op het gebied van investeren, financiering en innovatie goed aansluiten bij het model van deze bedrijven? Ik zie uit naar een reactie op deze vragen én naar de volgende begroting.

De heer **Flach** (SGP):

De heer Grinwis en ik zijn allebei afkomstig uit een familiebedrijf, dus we kennen allebei ook de intrinsieke betekenis ervan. Ik ben het er dus van harte mee eens dat hij hier met een vlammend pleidooi opkomt voor de kracht van familiebedrijven en richting de minister de betekenis ervan nog eens benadrukt. Wat zou de ChristenUnie concreet willen voorstellen? Welke stappen moeten er gezet worden om familiebedrijven ook voor de volgende generatie vitaal te houden?

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):

Dank voor deze vraag. Ik denk dat er een aantal zaken mogelijk zijn, deels buiten het domein van EZ, namelijk in de fiscaliteit: zorg dat het overnemen van familiebedrijven aantrekkelijk blijft, met een goede BOR en een goede doorschuiffaciliteit. Maar ik vind dat familiebedrijven als entiteit door EZ ook beter betrokken zouden moeten worden bij de vorming en uitvoering van beleid. Een familiebedrijf is toch een specifieke categorie, die een beetje tussen de wal en het schip van mkb en grootbedrijf in valt, waar nu vaak een tweedeling tussen wordt gehanteerd. Misschien moeten we dus wel een formele definitie hanteren, zoals ik aan de minister voorstelde. Het begint met ze te benoemen en ze erbij te betrekken. Als je dat doet, komt denk ik vanzelf naar boven wat er specifiek nodig is om familiebedrijven in Nederland toekomst te bieden.

De heer **Flach** (SGP):

Geen speld tussen te krijgen. Ik denk daarnaast dat die familiebedrijven ook erg op zoek zijn naar zekerheid over de jaren heen, juist omdat ze in generaties denken en niet bezig zijn met het volgende kwartaal. Om die reden heb ik een aantal maanden geleden een voorstel gedaan aan het nieuwe kabinet om te komen met een ondernemersakkoord. Zou dat een stap kunnen zijn waarmee je voor een jaar of tien zekerheid biedt aan een sector zoals die van familiebedrijven, die de heer Grinwis beschrijft?

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):

Ik vind het een goed idee van collega Flach. Ik heb die oproep ook wel gesteund, denk ik. Anders doe ik het bij dezen alsnog: dikke streep eronder. Dat kan deze minister mooi in zijn binnenzak meenemen naar een volgend kabinet. Ik denk dat het heel belangrijk is. Het is heel waardevol en hartstikke goed voor ons land als er stabiliteit is in regelgeving, in het creëren van randvoorwaarden, zodat je dat waar je goed in bent, namelijk op lange termijn ondernemen, in de praktijk kunt brengen. Het is heel

waardevol dat we juist die bedrijven koesteren die niet op jacht zijn naar het volgende kwartaal, maar aan de lange termijn, in generaties, denken. Dus heel veel dank en zeer veel steun voor de vragen van de heer Flach.

De voorzitter:

Gaat u verder met uw betoog. Nee, voordat u dat doet, is eerst het woord aan de heer Kisteman voor een interruptie.

De heer Kisteman (VVD):

Hoe kijkt de heer Flach — sorry, de heer Grinwis — aan tegen familiebedrijven die heel graag op zondag open willen? Die zijn er ook. Die zitten ook in kleine dorpen waar ze dat niet mogen. Zij krijgen ook niet de ruimte om te ondernemen op de manier waarop ze dat graag zouden willen. Is de heer Grinwis hier niet een beetje aan het meten met twee maten?

De heer Grinwis (ChristenUnie):

Ik denk dat ik wel mede namens de heer Flach kan antwoorden op deze vraag. Ik vind dat collega Kisteman hier met een valse tegenstelling komt. Dat wij het familiebedrijf koesteren, willen koesteren, de ruimte willen geven in dit land, veel meer willen waarderen en daarom een oproep doen aan de minister om ze te betrekken bij beleid, ze te waarderen en te benoemen, en ze de ruimte te geven om te ondernemen, is nog wat anders dan dat je alles offert op het altaar van de 24 uren economie van onze liberale vrienden. Er is meer in het leven dan alleen maar economie. Er is ook zoiets als samenleven. Er is ook zoiets als het beschermen van zachte waarden, van rust in deze overstreste tijd. En alsjeblieft, van een collectieve rustdag worden we niet minder. Daar worden we beter van.

De voorzitter:

Dat leidt tot een vervolginerruptie van de heer Kisteman.

De heer Kisteman (VVD):

Die ondernemers, die familiebedrijven, kunnen er ook voor kiezen om bijvoorbeeld op maandag hun rust te pakken, omdat de omzet dan misschien lager is of omdat er dan minder toeristen in hun dorp zijn. Ze zijn capabel genoeg om zelf te bepalen wanneer zij kunnen werken en wanneer zij willen rusten. Zij hoeven er niet toe verplicht te worden om zeven dagen in de week, 24 uur per dag te werken. Eigenlijk zegt de heer Grinwis: geef de ondernemers heel veel ruimte, behalve als het om de zondag gaat, want dan moeten ze gewoon rusten. Dat blijft toch een raar verhaal?

De voorzitter:

Meneer Grinwis, wat vindt u daarvan?

De heer Grinwis (ChristenUnie):

We zijn niet geboren in een wereld zonder traditie, geschiedenis of cultuur. We zitten hier in een land met een christelijke cultuur en geschiedenis, met heel veel erfenissen uit die tijd. Die zou ik niet zomaar overboord willen gooien. Bovendien spreekt er uit de vraagstelling van de heer Kisteman een enorm individualisme, terwijl wij geloven in gemeenschappen. Je moet met elkaar zorgen voor een maatschappelijke orde waarin je enerzijds ruimte laat, maar anderzijds ook regels stelt. Dit lijkt mij een fantastische regel:

dat je één dag in de week even wat rustiger aan doet. Wat mij betreft doet de heer Kisteman dan wat hij wil. Ik beveel iedereen aan om dan eens naar de kerk te gaan. Dat mag iedereen zelf weten. Dan zijn er zes dagen waarop we kunnen werken, arbeiden en al ons werk kunnen doen. Daar is niks mis mee. Dat heeft jarenlang goed gefunctioneerd. Misschien gaat meneer Kisteman weleens op vakantie naar een buurland, naar Duitsland bijvoorbeeld. Daar is het zondags heerlijk rustig in heel veel van de dorpen. Daar is helemaal niks mis mee. Rust is waardevol. Ik kan het iedereen aanbevelen.

De voorzitter:

Wilt u verdergaan met uw betoog?

De heer Grinwis (ChristenUnie):

Voorzitter. Ik kom bij een heel ander onderwerp: de consument. Deze komt er minder bekaaid van af dan het familiebedrijf en wordt 52 keer genoemd. Ondertussen maken we het voor de consument te vaak wel heel ingewikkeld, of beter gezegd, geven we bedrijven de ruimte om het voor consumenten heel ingewikkeld te maken. Afgelopen maandag was ik te gast bij het consumentenprogramma Radar. Zij legden de vinger weer eens op de onmogelijke chatbots van veel bedrijven, het ontbreken van een benaderbaar echt mens en het ontbreken van een fysiek postadres. Kunnen we dat niet beter regelen, minister?

Nog wranger is het dat een nabestaande maar niet van een abonnement op Microsoft Office van haar overleden echtgenoot afkwam. Zij kwam ook niet af van oude accounts waar ze als nabestaande niet in wist te komen. Zeker als inloggegevens ontbreken, lukt dat niet. Erkent de minister dit? Is het niet nodig om met bedrijven af te spreken om het heel eenvoudig te maken voor nabestaanden om accounts of abonnementen van hun dierbaren te verwijderen? In Duitsland accepteert Microsoft bijvoorbeeld een overlijdensakte, maar in Nederland niet. Ga op z'n minst in gesprek met Microsoft om het in ons land net zo te regelen. Of moeten we misschien zelfs een verplichting overwegen? Ik begon mijn bijdrage met brood, maar het kan toch niet zo zijn dat de een zijn dood de ander zijn brood is? Dat is toch al te cru? Graag een reactie.

De heer Frederik Jansen (FVD):

Wat bedoelt de heer Grinwis met zijn woorden over chatbots? Wat moet daarmee gebeuren?

De voorzitter:

Heldere vraag. Meneer Grinwis, wat moet er met de chatbots gebeuren?

De heer Grinwis (ChristenUnie):

Ik denk dat heel veel burgers in dit land, ook de heer Jansen, als een bankpas is geblokkeerd of als een postpakket terug moet worden gestuurd of weet ik veel, weleens terechtkomen bij een platform waarop je niet te woord wordt gestaan door een echt mens, maar door een chatbot. Op een gegeven moment ben je die chatbot die maar geen antwoord geeft, helemaal zat en ga je op zoek naar een echt mens, maar die echte mens is bijna niet te vinden.

De heer **Frederik Jansen** (FVD):

Ja, ik vind dat ook vreselijk irritant. Stelt de heer Grinwis dan voor dat bepaalde vormen van communicatie, zoals een klantenservice met echte mensen, wettelijk verplicht moeten worden?

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):

Wat ik vroeg aan de minister, is ... Wat vroeg ik ook alweer? Ik vroeg wat hiervoor geregeld zou moeten worden, wat hieraan gedaan zou moeten worden. Ik heb niet een bepaalde oplossing voorgeschreven. Ik heb de suggestie gedaan dat er, als een chatbot met klanten, met mensen, communiceert, in laatste instantie ook een echt mens beschikbaar en benaderbaar zou moeten zijn. Daarnaast heb ik gevraagd of er niet ook sprake moet zijn van een fysiek postadres. Dat zijn twee suggesties die ik aan de minister heb meegegeven. Ik ben benieuwd naar zijn reactie. Ik ga nu niet zomaar uit de losse pols zeggen dat dit of dat geregeld moet worden. Feit is wel dat het voor heel veel mensen ongelooflijk irritant is dat ze het bos in worden gestuurd, nooit een antwoord krijgen op hun vraag en het ten langen leste soms maar opgeven, waardoor ze vast blijven zitten aan een abonnement of product waar ze vanaf willen. Ik heb het er niet voor over dat onze burgers hiermee te maken krijgen.

De **voorzitter**:

Meneer Jansen voor een afsluitende interruptie.

De heer **Frederik Jansen** (FVD):

Ik deel deze irritatie. Het is ontzettend vervelend. Ik denk dat het voor bedrijven economisch gezien ook gewoon goed is om een goede klantenservice te hebben. Maar ik ben zo bang dat hier weer zo'n regel uit voortkomt die straks op het lijstje komt van de minister. Dit is namelijk typisch zoiets waar heel veel kosten in kunnen gaan zitten en waarvan we ons achteraf afvragen: hadden we dit eigenlijk wel zo moeten doen?

De **voorzitter**:

En uw vraag is?

De heer **Frederik Jansen** (FVD):

Zouden we dit niet toch beter gewoon lekker aan de markt kunnen overlaten?

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):

In de markt heb je gelukkig veel heel goede voorbeelden van hele bonafide ondernemers en consumentvriendelijke bedrijven. Maar we hebben ook bedrijven die dat minder goed doen. Dan kun je inderdaad meerdere maatregelen overwegen. Dat was mijn oproep aan Microsoft: ga maar in gesprek om te zorgen dat het opsturen van een overlijdensakte genoeg is om het abonnement van je overleden partner te beëindigen, net zoals in Duitsland. Dat is het meest laagdrempelige. In the end gaat het wel om het beschermen van onze manier van samenleven. Soms is er met een goede, beschermende regel niet zoveel mis als de markt het op eigen initiatief niet helemaal goed regelt. Ik ben dus niet op voorhand wars van regels. Maar als het zonder regels kan — dat ben ik helemaal met meneer Jansen eens — heeft dat mijn voorkeur.

De **voorzitter**:

Meneer Grinwis, gaat u door met uw betoog. Ik wil u erop wijzen dat u nog één minuut heeft in de eerste termijn.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):

Voorzitter, dank u wel. Tot slot. Ik begon met het gebed om dagelijks brood. Uit die bede spreekt ook vertrouwen dat we als mens op gezette tijden rust mogen nemen. Ik gun elke winkelier dan ook een parlement dat daar de ruimte voor biedt. Ik had het er net al over met collega Kisteman. Ik lees dat er geen problemen bekend zijn. Vervolgens worden er opties uit de brief van de minister over mogelijke aanpassingen van de Winkeltijdenwet geopperd, in reactie op een aangenomen motie van collega Kisteman. Zelden heb ik een motie zo gretig uitgevoerd zien worden. Was dat maar bij alle aangenomen moties het geval. Erkent de minister dat eigenlijk elke geschetste optie óf kleine winkeliers uit de grote winkelstraten jaagt óf meer druk legt op zeven dagen per week opengaan? Hoed u voor drammerige liberale etalagepolitiek, met name bij winkels. Vergeet de waarde van rust niet, van collectieve rustpunten in het jachtige ritme van onze economie. De wijze Prediker zei het immers al: beter is één hand gevuld met rust dan beide vuisten vol gezwoeg en najagen van wind.

De **voorzitter**:

Dank u wel, meneer Grinwis. Dan wil ik graag nu de heer Jimmy Dijk van de Socialistische Partij uitnodigen om naar het spreekgestoelte te komen. Meneer Dijk, gaat uw gang.

De heer **Jimmy Dijk** (SP):

Dank u wel, voorzitter. Met één druk op de knop kunnen de VS computersystemen van onze bedrijven en onze overheid blokkeren. Dat heeft Trump ook bij het Internationaal Strafhof gedaan. Zonder pardon kunnen de VS de data van onze burgers blokkeren, omdat veel data daar opgeslagen liggen. Onze F-16-straaljagers kunnen met één Amerikaanse druk op de knop onschadelijk worden gemaakt. Reserveonderdelen voor onderhoud kunnen ons met één druk op de knop onthouden worden. Veel cruciale medicijnen worden in het buitenland gemaakt. Hoogtechnologische sectoren hebben patenten en kwetsbare productielijnen die via de VS lopen.

Gezien de ontwikkelingen in de Verenigde Staten zou je denken dat onze regering werkt aan het afbouwen van de afhankelijkheid, maar niets is minder waar. Het verplaatsen van cruciale bedrijven of productie naar het buitenland is aan de orde van de dag. Dat hebben we gezien bij recente voorbeelden. Meer en meer wapens worden uit de VS geïmporteerd. De DigiD wordt verpatst aan Amerika, met nog meer risico's van dien. De gang van zaken rondom Nexperia is te lang op zijn beloop gelaten. Daar is een reden voor, want de liberale globalisten hebben hier jarenlang voor gepleit. Daar hebben aandeelhouders goed aan kunnen verdienen. Nu zitten onze samenleving en onze economie echter in onzekerheid. Ziet de minister in dat onze strategische sectoren, vitale goederen, kennis, banen en economie beschermd moeten worden? Gaat hij een plan maken om dit in kaart te brengen, zodat we onze strategische afhankelijkheden onmiddellijk kunnen afbouwen en de democratische zeggenschap terug kunnen pakken? Zijn er meer interessante wetten, zoals de ongelofelijk oude wet die hij onlangs toepaste bij Nexperia?

Voorzitter. Ik heb in het debat hier niemand gehoord over de boodschappen. Dit jaar zijn de kosten van boodschappen weer keihard gestegen. De inflatie wordt daarnaast nog voor een belangrijk deel gedreven door enorme huurstijgingen. In 2025 was er weer een hoge huurstijging, net als het jaar daarvoor, toen er een recordhuurverhoging was. Gewone mensen kunnen de rekening niet meer betalen. Daarom vraag ik de minister of hij alsnog aan de slag gaat met de aangenomen motie om de ACM de bevoegdheid te geven de prijzen van de boodschappen te controleren, te reguleren en, indien nodig, te blokkeren.

Voorzitter. Afgelopen maandag was ik op bezoek bij het sociaal ontwikkelbedrijf iederz. Daar doen mensen belangrijk werk, ook voor het mkb. Het werk dat deze mensen doen, geeft hun voldoening en is van grote toegevoegde waarde. Het gaat hier om echte banen. Daarom vraag ik de minister of hij bereid is om een maatschappelijke kosten-batenanalyse te maken, samen met VWS en Sociale Zaken, over deze werkontwikkelbedrijven. Ik stel de vraag bewust hier, want het gaat over echte banen.

Voorzitter. Onze campings staan onder druk door privatiseringen, winsthonger en Roompottisering. Simpel gezegd: kamperen wordt van ons afgepakt.

De heer **Flach** (SGP):

Sorry dat ik het betoog over de campings onderbreek.

De heer **Jimmy Dijk** (SP):

Daar kom ik zo meteen graag op terug; geen enkel probleem.

De heer **Flach** (SGP):

Mijn vraag gaat over de werkontwikkelbedrijven. Ik hoor inderdaad de terechte oproep, namelijk dat dat belangrijke pijlers in onze samenleving zijn. Er wordt echt werk verricht. Mensen hebben daar een dagritme en vinden er zingeving in hun leven. Wat is het doel achter de vraag om te komen met een maatschappelijke kosten-batenanalyse?

De heer **Jimmy Dijk** (SP):

Voor sommige mensen in ons land met een psychische of fysieke beperking is een beetje begeleiding nodig. Soms gaat het om een steuntje in de rug. Dat kan soms op de sociale werkplaats zijn of in het midden- en kleinbedrijf. Het gaat dan om een beetje begeleiding. Wij zien dat de deuren de afgelopen jaren gesloten zijn geweest voor mensen met een arbeidsbeperking. Zij zijn thuis komen te zitten. Dat heeft, naast het persoonlijke leed, geleid tot hogere zorg- en welzijnskosten. Als wij deze kosten kunnen meerekenen in een maatschappelijke kosten-batenanalyse, dan kunnen we ook aantonen dat het nut heeft om te investeren in sociaal ontwikkelbedrijven, zodat mensen uiteindelijk aan het werk gaan in plaats van dat ze thuis komen te zitten. Dat is beter voor mensen zelf. Ik ben er sterk van overtuigd dat het goed is voor onze samenleving en voor onze economie dat we iedereen die het kan, zo goed mogelijk laten werken op een plek. We hebben die kosten-batenanalyse nodig om sommige partijen daarvan te gaan overtuigen. Nu worden mensen met een arbeidsbeperking die een baan moeten hebben, toch een beetje als kostenpost gezien in plaats van als mensen die op de lange termijn ook veel kunnen opleveren voor onze samenleving.

De **voorzitter**:

Meneer Flach voor zijn tweede interruptie in dit blokje.

De heer **Flach** (SGP):

Ik ben het van harte eens met de heer Dijk dat deze groep mensen een schitterende aanvulling is op het bestaande arbeidspotentieel. Sterker nog, ze zijn daar volwaardig onderdeel van. Ik ben jaren bestuurslid geweest bij Drechtwerk. Dat is een bedrijf zoals u het beschrijft. Alleen, ik heb de indruk dat juist in de laatste jaren het zicht op die groep is toegenomen en bedrijven heel goed beseffen dat ze die mensen met kleine aanpassingen prima kunnen inzetten. Ze hebben dat potentieel juist een beetje ontdekt. Met die achtergrond vraag ik of u signalen heeft dat het ergens stukt of dat er problemen zijn.

De heer **Jimmy Dijk** (SP):

Ja, zeker. Je hoort ...

De **voorzitter**:

Meneer Dijk.

De heer **Jimmy Dijk** (SP):

Ik wacht rustig af!

De **voorzitter**:

Nu krijgt u het woord.

De heer **Jimmy Dijk** (SP):

Ik kan niet wachten over dit onderwerp te spreken. U weet dat ik daar ongeduldig van word. Ik heb er passie voor.

Ik zei het net: met name in het midden- en kleinbedrijf zien we soms dat de begeleiding op de werkplaats zelf onvoldoende is, bijvoorbeeld omdat gemeenten onvoldoende middelen hebben om daarin te investeren. We zien het helaas ook op sociale werkplaatsen zelf. Lange tijd zijn de deuren gesloten geweest. Vanochtend had ik een debat over de WIA. We zien dat daar soms mensen in zitten die via een sociaal ontwikkelbedrijf wel aan een reguliere baan zouden kunnen komen. We moeten daar dan wel iets meer in investeren. Er zijn onderzoeken, bijvoorbeeld ook van de vakbeweging, waaruit blijkt dat 40.000 mensen op een plek zitten te wachten. Met iets meer begeleiding kunnen we ze aan het werk helpen. Dat zou echt goed zijn voor de mensen zelf, voor de economie en voor onze samenleving als geheel.

De **voorzitter**:

Meneer Flach is tevreden met uw antwoord, dus u kunt verdergaan met uw betoog.

De heer **Jimmy Dijk** (SP):

Voorzitter. Terug naar de campings. De oplossing ligt voorhanden, zoals mijn collega Beckerman in een initiatiefnota duidelijk heeft gemaakt. Daar is ook een motie over aangenomen. Maar wat betreft die aangenomen motie worden wij steeds van het kastje naar de muur gestuurd, van VRO naar EZ en van EZ weer naar ons terug. Nu willen we weten hoe het ervoor staat met de uitvoering van deze aangenomen motie, die ertoe

oproep om met een nieuwe campingwet te komen.

Voorzitter, ik sluit af. Ik verwacht dat de minister in de beantwoording overal op ingaat, want ik kom met nog een aangenomen motie, die door ons is ingediend, waarvan de uitvoering tot nu uitblijft. Die gaat over loondoorbetaling bij het midden- en kleinbedrijf als er sprake is van zieke werknemers. In de motie stond nadrukkelijk verwoord — ik benadruk het nogmaals — dat het tweede jaar collectief georganiseerd moet worden zonder afbraak van werknemersrechten.

Dank u wel.

De **voorzitter**:

Keurig binnen de tijd. Dank u wel, meneer Dijk. Ik wil graag de heer Dassen namens Volt uitnodigen om naar het spreekgestoelte te komen. Gaat uw gang, meneer Dassen.

De heer **Dassen** (Volt):

Dank, voorzitter. Hoe geven we de toekomst van morgen vorm? Hoe lossen we de uitdagingen van vandaag op? Hoe bouwen we aan een duurzaam en innovatief Europa? Binnen Nederland en Europa zijn veel ondernemingen onvermoeibaar aan de slag met de antwoorden op deze vragen, zoals Cradle, een start-up in biotechnologie. Of denk aan CuspAI, dat met kunstmatige intelligentie nieuwe fysieke materialen creëert voor batterijen. Zo zijn er vele andere bedrijven. Daarmee verdienen we het geld waarmee we onze kinderen naar school kunnen laten gaan en waardoor onze ouders de juiste zorg kunnen krijgen.

Maar waar verdienen we over twintig jaar ons geld mee? Amerika en China investeren miljarden in innovatie en strategische sectoren zoals kwantum, chips en AI. Dat doen zij omdat ze doorhebben dat hun investeringen op meerdere manieren renderen. Dat gaat dus niet alleen om wat van de begroting af te lezen is. Het koopt controle, dwingt afhankelijkheid af bij zowel vijand als bondgenoot en zorgt voor economische weerbaarheid. Het is het resultaat van langetermijninvesteringen die niet na 4 jaar maar soms zelfs na 40 jaar hun waarde onthullen. Het vergt eensgezindheid en politiek leiderschap. Dat willen wij in Nederland en Europa ook. Is de minister bereid om bij de kosten- en batenanalyses van overheidsaanbestedingen investeringen op korte termijn te accepteren om te kijken of we op die manier buitenlandse afhankelijkheden kunnen afbouwen?

Steeds meer landen, zoals België en Duitsland, halen de Lissabonnorm van 3%, de NAVO-norm voor innovatie; we hebben het er vandaag vaker over gehad. Maar Nederland haalt die bij lange na niet. Welke stappen moet een volgend kabinet volgens de minister, terugkijkend op de afgelopen jaren en vooruitkijkend naar de toekomst, nemen om te zorgen dat we die Lissabondoelstelling wel gaan halen?

Wie nog steeds denkt dat het zonder Europa kan, leeft in een andere werkelijkheid, een werkelijkheid waarin geen oorlog op ons continent woedt, waarin we nog steeds profiteren van het vredesdividend en waarin de Verenigde Staten en China niet ontzettend hard investeren in hun toekomstige concurrentievermogen. Zo investeren de Verenigde Staten ruim acht keer meer in start-ups dan wij in Europa. Dat is alsof je een

roeiboot laat racen tegen een speedboot. Ook wij moeten daarom eindelijk de stap maken naar een federale unie, want een beetje Europa is in dit geval géén Europa. Onderkent de minister inmiddels ook de absolute noodzaak tot meer Europese integratie? Welke stappen is hij hierin bereid te nemen, juist in het belang van het Nederlandse verdienvermogen?

Ons continent barst van de veelbelovende start-ups en scale-ups, maar zij lopen tegen verdeeldheid en inefficiëntie aan. Wat betreft regeldruk verminderen ligt hier een enorme kans. Het is ontzettend belangrijk, juist omdat we hier het debat zo vaak over voeren. Ik ben dus ook benieuwd hoe de minister daarnaar kijkt.

Veel kennis en talent vertrekt naar andere landen omdat hier te weinig wordt geïnvesteerd in innovatie-ecosystemen. Vaak stroomt geld weg omdat we die kapitaalmarktunie nog steeds niet afgemaakt hebben. We zijn wel blij dat Ursula von der Leyen gisteren EU INC heeft aangekondigd. Dat is volgens mij echt een stap in de goede richting. Hoe kijkt de minister naar de verdere implementatie van het 28ste regime in Europa? Ziet hij daar ook kansen voor een mogelijke voorlopersrol als het gaat om de Beneluxlanden? Kijkt de minister in Europees verband ook naar andere opties om Europese start-ups en scale-ups beter te betrekken bij Europese aanbestedingsprojecten ten opzichte van grote en niet-Europese bedrijven? Graag een reactie.

Voorzitter. Meerdere fracties verwezen er al naar, maar mijn fractie was ook erg blij met de conclusies van het Wennink-rapport. Dat sprak over de noodzakelijke oprichting van een investeringsbank. Dat is een stap die veel medelidstaten al hebben gezet. Daarmee verhelpen we coördinatiefalen en fragmentatie in het investeringslandschap. Het is nodig om grootschalig te investeren in nieuwe technologieën, maatschappelijke infrastructuur en toekomstig verdienvermogen. Deelt de minister mijn enthousiasme voor een nationale investeringsbank? Is hij het eens met de conclusie dat het gefragmenteerde investeringslandschap onder deze instelling moet komen te vallen? Hoe ziet de minister de relatie en samenwerking voor zich tussen een eventuele investeringsbank en het aangekondigde Nationaal Agentschap voor Baanbrekende Innovatie?

Mevrouw **Martens-America** (VVD):

De heer Dassen en ik delen het enthousiasme voor de investeringsinstelling, -maatschappij, -bank et cetera, in welke vorm die er ook zou mogen komen. Dit is natuurlijk niet nieuw. Ook de minister van Financiën is hier volgens mij al enige tijd mee bezig, samen met de minister van Economische Zaken. Ik heb wel een vraag. De heer Dassen houdt ontzettend vast aan het woord "bank", terwijl juist vertegenwoordigers vanuit de start-up- en scale-upscene zeggen: doe het alsjeblieft niet, want de bankvergunningen en de verplichtingen die die met zich meebrengen vertragen en we hebben de snelheid nodig. Kan de heer Dassen dan toch een keer, voor mij persoonlijk, verhelderen waarom hij zo vasthoudt aan die bank?

De heer **Dassen** (Volt):

Wij kijken ook naar wat er in andere landen gedaan wordt. Daar zie je juist dat er investeringsbanken zijn. Kijk naar de oproep die een jaar geleden ook is gedaan door onder andere Wennink en consorten. Zij pleiten juist niet voor een investeringsinstelling.

Zij zeggen: dat is juist één van de problematieken die we daar gaan krijgen; je hebt juist een volledige bank nodig om echt te kunnen voldoen aan de investeringen die op dit moment nodig zijn. Ik hoop ook niet dat wij als Kamer dadelijk met een halfslachtig voorstel gaan komen, dat het net niet gaat zijn. Daarom pleit ik hier continu voor een investeringsbank. Ik ben ook blij dat dat wederom in het rapport-Wennink staat. Ik hoop ook dat de VVD zich daarachter zal gaan scharen.

Mevrouw **Martens-America** (VVD):

Absoluut, met groot enthousiasme. Ik heb dus alleen, nogmaals, niet heel concreet een antwoord gekregen op die vraag over de bank. Ik weet dat een aantal grote bedrijven en grote namen met grote belangen zich achter het initiatief voor een bank hebben geschaard, terwijl juist die kleine belangen, van de kleine groeibedrijven, zeggen: doe het alsjeblieft niet. Misschien kan de heer Dassen dan toch gewoon een aantal argumenten delen voor zo'n bank, om ook borgstelling, garanties et cetera bij zo'n instelling neer te leggen. Wat is dan die plus van een bank? We willen wel hetzelfde; laten we dat even benadrukken.

De heer **Dassen** (Volt):

Uiteindelijk gaat het er ook om dat je ervoor zorgt dat je zelf voldoende kapitaal kunt ophalen van de markt. Een van de manieren waarop je dat kunt doen, is dus met een bankinstelling. Dat is de reden dat wij daar ook voorstander van zijn.

De **voorzitter**:

Mevrouw Martens-America, uw laatste interruptie.

Mevrouw **Martens-America** (VVD):

U wordt steeds strenger, voorzitter. Heel goed.

De **voorzitter**:

Ja, ik wil het graag redden voor 15.00 uur.

Mevrouw **Martens-America** (VVD):

Dan heb ik ook een afrondende oproep, aan de hele Kamer en ook de heer Dassen: zullen we nu niet de vorm vastleggen met z'n allen en ons daarin vastbijten, maar kijken welke opdracht er ligt en welke vorm daar uiteindelijk het beste bij past? Volgens mij is die namelijk het minst belangrijk.

De heer **Dassen** (Volt):

We gaan hier volgens mij met elkaar nog een heel debat over voeren. Dit debat heb ik juist aangevraagd vanuit de gedachte dat we dit allemaal goed met elkaar moeten doordenken. Dit is het uitgangspunt dat mijn fractie op dit moment neemt. Wij zeggen: een investeringsbank is hetgeen waar we met elkaar op moeten inzetten. Ik hoor graag van de minister of hij dat anders ziet. Maar in mijn ogen moeten we daar wel tempo mee gaan maken en moeten we voorkomen dat we dadelijk met een instituut komen te zitten dat het eigenlijk net niet is.

De heer **Van der Lee** (GroenLinks-PvdA):

Ik heb toch een vraag in het verlengde hiervan, want dit is een interessante discussie. Een paar jaar geleden verscheen het WRR-rapport Geld en schuld. Dat hekelde

eigenlijk het gebrek aan concurrentie in de bankensector in Nederland. Is dat ook een van de redenen waarom Volt denkt, net als mijn partij, dat we beter een investeringsbank kunnen hebben dan een investeringsinstelling?

De heer **Dassen** (Volt):

Ik ben het erover eens dat we voldoende concurrentie moeten hebben, juist in de bancaire wereld, om ervoor te zorgen dat die investeringen gedaan kunnen worden. Dat zou een additioneel punt zijn. Maar ik denk dat het andere punt dat ik net noemde ook zeer relevant is, namelijk dat je zorgt dat je voldoende geld op de kapitaalmarkten kunt ophalen, juist om voldoende investeringen te kunnen doen.

De heer **Van der Lee** (GroenLinks-PvdA):

Daar ben ik het ook heel erg mee eens. Ik denk dat de volgende vragen straks in de discussie over de vorm nog wel een kwestie gaan worden. Wat vinden we additioneel? In hoeverre mag de bank concurreren met private instellingen of louter dingen doen die privaat niet lukken? Hoe stellen we dat eigenlijk vast? Die vragen heb ik zelf ook. Ik hoor graag de gedachten van de minister daarover. Ik denk dat beide argumenten valide zijn om voor een bank te kiezen. Maar ik zie ook uit naar de uitwerking, net als de heer Dassen, waarschijnlijk.

De heer **Dassen** (Volt):

Absoluut. Daar gaan we nog een debat en rondetafelgesprek over voeren met elkaar, juist om dit soort vragen goed uit te diepen en ons daarover te informeren, om te voorkomen dat we dadelijk een instelling met elkaar opzetten die niet aan de verwachtingen voldoet en die de verwachtingen niet waar kan maken, waardoor we na een tijdje als politiek toch weer gaan zeggen: het moet weer anders. Deze investeringsbank moet, volgens mij, juist voorkomen dat we de hele tijd gaan draaien aan knoppen, zoals we de afgelopen jaren bijvoorbeeld met het Nationaal Groeifonds hebben gezien, waar de politiek toch weer in ging graaien. Dat willen we, volgens mij, voorkomen met elkaar.

De **voorzitter**:

Gaat u verder met uw betoog.

De heer **Dassen** (Volt):

Dank, voorzitter. Vandaag hebben we een beleidsarme begroting. De reden is natuurlijk de aankomende formatie. Mijn hoop is dan ook gevestigd op een nieuw kabinet dat wel de keuze durft te maken en inziet dat we niet meer alleen kunnen rekenen op de oude economie. We hebben te lang een gebrek aan keuzes gehad. Langzaam maar zeker beginnen we de gevolgen van die stilstand te voelen. Als we het huidige niveau van welvaart willen behouden, moeten we vol inzetten op nieuwe technologieën, sterke randvoorwaarden voor bedrijven en onze strategische onafhankelijkheid. Dat zijn moeilijke keuzes, in lijn met een economische visie die toewerkt naar een welvarend Europa.

Tot slot, voorzitter. Dit is een beetje wat ik vandaag merkte in het debat. Ik denk dat we onszelf niet te klein moeten maken. We zien wat China en de Verenigde Staten doen, maar we hebben als Nederland natuurlijk zelf ontzettend veel kunde, goed opgeleide mensen en een sterke, stabiele en weerbare samenleving. Kijkend naar wat we allemaal

hebben bewerkstelligd in de afgelopen jaren, welke ondernemingen we hier hebben, wat voor ontzettende kracht en kunde we in Nederland tot onze beschikking hebben en welke middelen we hebben, dan zijn we volgens mij in staat om met elkaar in Europa een enorme innovatievoorsprong op te bouwen. We zullen dan wel echt andere keuzes moeten maken dan we de afgelopen jaren hebben gedaan. Mijn oproep aan de formerende partijen is: durf die keuzes te maken en durf vooral met elkaar te investeren in Europa. Ik denk namelijk dat we het, gezien deze tijd, niet anders kunnen dan met 450 miljoen euro per jaar.

De voorzitter:

Een van de formerende partijen is al naar voren gekomen.

Mevrouw **Oualhadj** (D66):

Dat was niet zo gepland. Ik heb een vraag aan de heer Dassen over het aantrekken van talent, waar ik hem net even over hoorde. Ik weet dat Volt zich inzet voor het gelijktrekken van de expatregeling in de EU-lidstaten. Mijn vraag is dan ook, in het kader van het aantrekken van talent, of dat betekent dat Volt de 30%-regeling wil loslaten, wat in sommige gevallen kan betekenen dat de regeling zelfs verlaagd wordt. Dat is dus mijn vraag aan de heer Dassen.

De heer Dassen (Volt):

Ik denk dat we in Europa moeten stoppen met een race to the bottom wat betreft het aantrekken van talent. Volgens mij zijn we elkaar op die manier helemaal verkeerd aan het beconcurreren. Het zou dus heel goed zijn als we daar we in Europa gezamenlijke afspraken over maken. Als dat dan betekent dat dat lager wordt dan 30%, dan zij dat zo..

Mevrouw **Oualhadj** (D66):

Is de heer Dassen er dan van overtuigd dat als we die regeling verlagen, we dan nog steeds in staat zijn om überhaupt talent aan te trekken, ook van buiten de EU?

De heer Dassen (Volt):

Kijk naar al het talent dat op dit moment vanuit de Verenigde Staten naar Europa komt, omdat ze zien wat er in de Verenigde Staten aan de hand is. Veel mensen denken: dit is niet meer het land waar ik aan wil bijdragen. Heel veel onderzoekers, wetenschappers en experts zeggen dat ze zich juist heel graag in Europa zouden willen doorontwikkelen. Hetzelfde geldt voor heel veel start-ups en scale-ups die in Europa zitten. Die worden soms gedwongen om weg te gaan omdat ze hier de financiering niet rond krijgen. Ik denk dus zeker dat we dan nog in staat zijn om die mensen aan te trekken, maar het moet niet zo zijn dat we in Europa allemaal verschillende regelingen hebben waardoor Duitsland aan het concurreren is met Nederland. In plaats daarvan zouden we ervoor moeten zorgen dat we Duitsland, Nederland en al die andere landen gezamenlijk sterker maken.

De voorzitter:

Dit is uw laatste interruptie, mevrouw Oualhadj.

Mevrouw **Oualhadj** (D66):

Dat was 'm. Dank u wel.

De **voorzitter**:

Meneer Dassen, bent u aan het einde gekomen van uw betoog?

De heer **Dassen** (Volt):

Ja, hoor. Dank u wel.

De **voorzitter**:

Oké. Dank u wel. Tot slot wil ik de heer Markuszower uitnodigen voor zijn bijdrage namens de Groep Markuszower.

De heer **Markuszower** (Groep Markuszower):

Goedemiddag, mevrouw de voorzitter. Dank u wel. Allereerst wil ik de heer Prickaert hartelijk feliciteren. Hij heeft net zijn maidenspeech gehouden. Ik wens hem heel veel ... O, meneer Schoonis ook, hoor ik nu. Wat een feest. Ik heb beide speeches gemist, maar ik wens u beiden heel veel succes in de Tweede Kamer. Ik zal de maidenspeeches later terugluisteren. Ik weet zeker dat het mooie verhalen waren.

Voorzitter. Het is voor mij de eerste keer op deze portefeuille, maar het is misschien wel de laatste keer voor deze minister. We zijn namelijk aan het einde gekomen van een periode met een dubbeldemissionair kabinet. Toch gaan we kijken of we er een mooie begroting van kunnen maken. Wie weet wat de toekomst voor deze minister nog in petto heeft? In ieder geval dank ik hem voor alles wat hij op deze portefeuille de afgelopen periode heeft gedaan. Dat doe ik ook namens mijn fractie.

Voorzitter. Nederland staat op een kruispunt. Ons land, dat ooit bekendstond als een paradijs voor ondernemers en investeerders, ziet nu een zorgwekkende uittocht van bedrijven. Het vestigingsklimaat in Nederland is precair geworden. Dat is niet leuk en ook geen toeval. Jarenlang links beleid, met alle verstikkende regeldruk die daarbij hoort, met torenhoge belastingen en met absurde klimaatobsessies, hebben onze economie uitgehold en onze bedrijven dus in de verdrukking geholpen. We moeten onze bedrijven koesteren in Nederland en niet weggagen, bedoeld of onbedoeld. Zij maken de economie. Niet de minister, maar de bedrijven zorgen voor bedrijvigheid. In deze begrotingsinbreng pleit ik voor een koerswijziging die de economie een boost kan geven, banen kan beschermen of misschien zelfs kan creëren en onze welvaart kan herstellen of sterker kan maken. Want zonder sterke bedrijven geen sterke samenleving.

De heer **Van der Lee** (GroenLinks-PvdA):

Toch even een vraag, omdat het met nogal een doemverhaal begon. Ik hoor graag wat er in de toekomst beter kan, maar hoe kan de heer Markuszower verklaren dat Nederland het hoogst gewaarde bedrijf in Europa heeft voortgebracht, namelijk ASML, als het er allemaal zo slecht voorstaat?

De heer **Markuszower** (Groep Markuszower):

Heel soms zijn ondernemers of slimmeriken sterker dan een hele verdrukkende en verstikkende overheid. Soms heb je van die ondernemers die ondanks zo'n overheid toch tot bedrijvigheid komen. Het is echter een stelregel in de economie: hoe minder de overheid zich bemoeit met het bedrijfsleven, hoe minder belastingen en hoe minder regeldruk, des te makkelijker ondernemers het hebben. De minister was zelf ondernemer. Hij kan er denk ik over meepraten. ASML is een pareltje. In een vorig leven

was het nog een klant van mij. Het is een parel van een bedrijf en dat soort bedrijven moeten we koesteren. We moeten een klimaat creëren, zeg ik tegen de heer Van der Lee, waarin bedrijven als ASML hier blijven en waarin bedrijven die nog niet zijn ontstaan of slimmeriken die in Nederland wonen of studeren denken: ja, ik wil ook na mijn studie hier blijven werken of hier een bedrijf oprichten.

De **voorzitter**:

De heer Van der Lee voor een tweede interruptie.

De heer **Van der Lee** (GroenLinks-PvdA):

Misschien voert het wat ver, maar het beeld neerzetten alsof ASML zich geheel tegen de verdrukking in heeft ontwikkeld, ondanks tegenwerking van de Nederlandse overheid ...

De heer **Markuszower** (Groep Markuszower):

Dat heb ik helemaal niet gezegd.

De **voorzitter**:

Meneer Markuszower, via de voorzitter.

De heer **Van der Lee** (GroenLinks-PvdA):

... klopt niet helemaal. Het komt voort uit Philips.

De heer **Markuszower** (Groep Markuszower):

Zeker.

De heer **Van der Lee** (GroenLinks-PvdA):

In de beginperiode heeft het heel veel moeilijkheden gehad en toen heeft het veel steun gekregen van Philips, maar ook van de Nederlandse overheid, op allerlei momenten, tot nog heel recent, met Project Beethoven. Het is juist de kracht van Nederland dat wij in een gestuurde markteconomie werken.

De **voorzitter**:

En uw vraag is?

De heer **Van der Lee** (GroenLinks-PvdA):

Het zou goed zijn om iets meer nuance in dat doemverhaal aan te brengen. Dat raad ik de heer Markuszower aan.

De heer **Markuszower** (Groep Markuszower):

Weet u, meneer Van der Lee, ik neem uw tip graag over. Laten we kijken of we tot een compromis kunnen komen. In het algemeen kunnen bedrijven floreren als de overheid zich er zo min mogelijk mee bemoeit, zo min mogelijk regels geeft en zo min mogelijk belastingen heft. Dat is een prettig ondernemingsklimaat.

De **voorzitter**:

Dan kunt u door met uw betoog.

De heer **Markuszower** (Groep Markuszower):

Maar het kan zijn dat sommige sectoren baat hebben ... Het is een belangrijk antwoord.

Het kan in sommige sectoren nut hebben om daar als overheid in te investeren en extra aandacht aan te geven. Je moet wel de balans houden en zorgen dat het geen planeconomie wordt, want u moet maar eens kijken wat er gebeurt met al die landen die van bovenaf gereguleerd zijn. Die zijn allemaal failliet of heel arm.

De voorzitter:

Gaat u verder met uw betoog.

De heer Markuszower (Groep Markuszower):

Laten we beginnen met wat feitjes. Het Nederlandse ondernemingsklimaat is de afgelopen jaren dramatisch verslechterd. Volgens recente analyses is de aantrekkelijkheid van Nederland voor bedrijven sinds 2018 gedaald tot een mager zesje. Ondernemers zijn onverminderd negatief. 67% vindt dat het ondernemingsklimaat de afgelopen vijf jaar achteruit is gegaan. Grote concerns als Aegon, Vattenfall en Chemelot waarschuwen voor een sluipmoordenaar. Bijvoorbeeld netcongestie, stikstofregels en veel te hoge energiekosten maken uitbreiding onmogelijk of helemaal niet opportuun. Bedrijven stellen investeringen uit of vertrekken simpelweg naar landen met een beter investeringsklimaat en een beter klimaat voor ondernemers. De overheid wil steeds meer, wordt steeds groter, wil zich steeds meer bemoeien met bedrijven, wil steeds meer regels opleggen en heft ook steeds meer belasting. We creëren uiteindelijk nog amper echte banen.

Voorzitter. Het is niet alleen een Nederlands probleem, dat geef ik ruiterlijk toe, maar we maken in het Nederland soms misschien onnodig erger. Wat zijn een aantal kernproblemen? Ten eerste de regeldruk, die ik net al noemde, en de vergunningverlening. Ondernemers verdrinken in bureaucratie. Stikstofregels blokkeren bouwprojecten, terwijl de netcongestie — ik noemde die ook al — voor zo'n overvol stroomnet zorgt dat uitbreiding gewoon niet mogelijk is.

Mevrouw Martens-America (VVD):

Welkom aan de heer Markuszower. Het lijkt me ontzettend lastig om zo snel te schakelen en hier toch te staan, dus ontzettend fijn. Dit biedt misschien ook wel de kans aan de collega zelf om te benadrukken waar dan het verschil zit met zijn vorige fractie, waar op economisch vlak soms met de linkerkant van deze Kamer werd meegestemd. Ik noem regeldruk, het minimumloon en fiscale zaken als de expatregeling. Kunt u wellicht al een tipje van de sluier oplichten en zeggen wat we van uw fractie zouden kunnen verwachten? Maar ik begrijp het als ik u op dit moment overvraag.

De heer Markuszower (Groep Markuszower):

Nou, ik ken ...

De voorzitter:

Meneer Markuszower, ik geef u het woord.

De heer Markuszower (Groep Markuszower):

Wat bent u streng vandaag, voorzitter. Maar het is ook wel leuk om dat een keer mee te maken.

Ik ken de VVD-woordvoerder als altijd zeer goed voorbereid, dus zij is mijn meerdere in

dit debat. Ze noemde ook een aantal zaken die niet per se deze begroting betreffen, dus dat is een kleine escape voor mij. U zag net al hoe ik naar de heer Van der Lee acteerde. Ik dacht: die moet ik deels gelijk geven, want ik wil ook met die kant van de Kamer in overleg blijven over deze onderwerpen en zaken als fiscaliteit. Dat is, denk ik, het allergrootste verschil met mijn vorige rol. We willen met meerdere partijen kijken hoe we tot de beste dingen voor Nederland kunnen komen. Maar algemeen kan ik u zeggen dat het verkiezingsprogramma van de PVV — op dat platform was ik gekozen — niet zo verkeerd was. Een op de drie Nederlanders heeft een tijd geleden in de peilingen aangegeven dat ze dat wel zagen zitten; het zijn er nu wat minder. Dat programma zou ik in grote lijnen omarmen, maar ik wil u wel beloven, want u bent van de VVD, dat ook mijn fractie begrijpt dat Nederland zonder een gezond ondernemingsklimaat niet kan overleven, zeker niet met de verzorgingsstaat zoals wij die hebben ingericht. Het geld dat wordt verdiend door de bedrijven en alle mensen die bij die bedrijven werken, en die door die bedrijven kunnen werken, zorgt ervoor dat het kabinet goede dingen kan doen voor Nederland. Ik denk dat wij wat dat betreft misschien wel veel dichter bij elkaar staan dan vorige woordvoerders op dit onderwerp.

De voorzitter:

Dat is voldoende voor mevrouw Martens-America. Het leidt wel tot een nieuwe interruptie van meneer Van der Lee.

De heer Van der Lee (GroenLinks-PvdA):

Ik ben wel benieuwd hoe de Groep Markuszower zich gaat opstellen als de PVV-lijn wordt gevolgd. Is dat een heel kritische opstelling tegenover de bezuinigingen op sociale zekerheid en zorg? We hoorden net ook kritiek op belastingverhogingen. Maar toch is het noodzakelijk om te investeren. Betekent dat voor de Groep Markuszower dat de staatsschuld belast mag worden met extra investeringen?

De heer Markuszower (Groep Markuszower):

Dat is een goede vraag. Sowieso moet alles bij ons via de fractie; dat is misschien ook nieuw. Ik zal zeker datgene wat ik moeilijk vind met de fractie bespreken. Ik denk dat u een goed punt heeft, want bezuinigen is nooit leuk. Niemand hier, van rechts tot links, wil bezuinigen. Wat je als overheid al een keer aan mensen hebt gegeven, wil je niet zomaar afpakken. Ik denk wel dat de minister van Economische Zaken, misschien samen met zijn collega van Financiën, een moeilijke taak krijgt. Ik herken wel wat de heer Van der Lee zegt over de uitgaven, want waar haal je het geld in godsnaam vandaan? Ik ben geneigd om in dit debat in ieder geval te zeggen dat ik er niet zo bang voor ben om de staatsschuld wat te verhogen. Is dat een antwoord waar u tevreden mee bent?

De voorzitter:

Dat lijkt mij een antwoord. Maar ik weet niet of de heer Van der Lee ...

De heer Markuszower (Groep Markuszower):

Dat wil nog niet zeggen dat dat het eindoordeel is. Het is wel de richting die wij op willen. Ik vind dat geen gevaarlijke richting. De Nederlandse staatsschuld is nu onder de 50%. In Frankrijk en in België is die volgens mij rond de 120%, of misschien wel hoger. Wij kunnen dus best wat met onze staatsschuld doen. De VVD doet daar misschien soms een beetje nerveus over, maar volgens mij is daar wat ruimte.

De **voorzitter**:

Dank u wel, meneer Markuszower. Meneer Van der Lee voor zijn tweede interruptie.

De heer **Van der Lee** (GroenLinks-PvdA):

Fijn dat ik daar een antwoord op krijg. Deze richting spreekt mij aan. Het klopt trouwens dat Frankrijk en België boven de 100% zitten. Gemiddeld zitten we op 88% in Europa, en Nederland zit op 44%. Er zit dus inderdaad ruimte om te investeren. We spreken elkaar daar nader over.

De heer **Markuszower** (Groep Markuszower):

Dank u wel. Ik gaf u net al toe dat sommige sectoren ...

De **voorzitter**:

Meneer Markuszower, we praten hier via de voorzitter. Ik ben streng op het moment dat men zich niet aan de orde houdt. Ik geef u opnieuw het woord, meneer Markuszower.

De heer **Markuszower** (Groep Markuszower):

Sorry, u heeft groot gelijk. Dank u wel. Ik zei net ook tegen de heer Van der Lee dat ik in het begin iets te ongenueanceerd was. Je moet investeren in sommige sectoren, omdat andere landen dat ook doen. Het is dus niet gunstig voor het ondernemersklimaat als je niet met die investeringen meegaat.

De heer **Jimmy Dijk** (SP):

De heer Markuszower had het net ook even over Chemelot, het grote industrieterrein in Limburg. Voor een heel groot deel is dat in handen van Saoedi-Arabië. We hebben het net ook gehad over strategische onafhankelijkheid. Is hij het dan met de SP eens dat we daar meer zeggenschap over moeten hebben, zodat bedrijven, zoals hij net zegt, niet zomaar wegtrekken omdat ze ergens anders meer winst kunnen maken? Het is belangrijk voor zo'n regio dat die sectoren hier blijven en niet om het minste of geringste vertrekken. Het is belangrijk dat we daar zeggenschap over en grip op hebben.

De heer **Markuszower** (Groep Markuszower):

Ik vind dit een hele moeilijke vraag. Toen u begon over Saoedi-Arabië dacht ik: nee, dat is niet goed. We willen natuurlijk niet dat die industrieën en bedrijven die belangrijk zijn voor de Nederlandse economie in handen vallen van andere eigenaren. De minister lag laatst ook met een andere eigenaar van Chinese bodem overhoop. Dat willen we natuurlijk zo veel mogelijk in eigen handen houden. Aan de andere kant heb ik ook in dit debat gezegd dat, als je te veel aan planeconomie doet, zo'n land uiteindelijk failliet gaat. Je moet ergens een balans vinden. Het spreekt mij aan, hoor, dat je zo veel mogelijk essentiële industrie en essentiële bedrijven in Nederland houdt, maar je kan dat niet ten koste van alles doen. Je moet daar intelligent in opereren.

De **voorzitter**:

Meneer Dijk voor een tweede interruptie.

De heer **Jimmy Dijk** (SP):

We gaan het hier niet over vijfjarenplannen of een planeconomie hebben. Dat is ook geenszins de strategie die de SP bepleit. Maar we hebben het wel over cruciale sectoren waar je een belang in zou kunnen nemen. Dan ben ik benieuwd naar uw

mening in dit debat over het nemen van een belang als Staat in bijvoorbeeld deze sectoren, zodat je zekerheid houdt op het gebied van zowel de banen als de productie van cruciale sectoren.

De heer **Markuszower** (Groep Markuszower):

Ik wil toezeggen in dit debat dat ik, als u een motie indient of iets anders, daar goed naar ga kijken. Ik ben ook wel echt benieuwd naar wat de minister ervan vindt en naar wat andere fracties ervan vinden. Ik ben net nieuw op dit terrein, moet ik u zeggen. Deze smoes kan ik misschien nog één week gebruiken. Ik gebruik 'm nu dus wel. Ik wil me daar wel even in verdiepen, maar ik vind het een moeilijk verhaal. Aan de ene kant deel ik uw zorgen namelijk, maar aan de andere kant wil ik niet zomaar ingrijpen bij allerlei bedrijven. Want ik denk dat dat uiteindelijk ook niet geweldig gaat uitpakken voor het vestigingsklimaat.

De **voorzitter**:

Meneer Dijk voor een laatste interruptie.

De heer **Jimmy Dijk** (SP):

Ik begrijp de situatie van de heer Markuszower donders goed. Daarom stelde ik de vraag ook zo open. Maar ik stel 'm ook omdat ik hier aan de rechterkant van de Kamer een beetje een zwalkend beleid op zie: moet je nou wel of niet ingrijpen? Sommigen zeggen: laat het helemaal de vrije loop. Dan wordt Saudi-Arabië als voorbeeldstaat genoemd. Ik ben dus erg benieuwd naar waar u uiteindelijk uitkomt.

De heer **Markuszower** (Groep Markuszower):

Ik voelde dan goed aan dat ik in mijn antwoord ook moest zwalken. Maar we gaan daar goed naar kijken, meneer Dijk. Ik hoop dat we tot een vergelijk kunnen komen.

De **voorzitter**:

Gaat u verder met uw betoog.

De heer **Markuszower** (Groep Markuszower):

Dank u wel. Ik zei net wat over netcongestie. Dat maakt het vestigen van nieuwe bedrijven vaak onmogelijk. De Prinsjesdagbegroting van 2025 beloofde veel, maar loste uiteindelijk niks op. De krapte op de arbeidsmarkt en de regeldruk blijven bedrijven beknellen. Ten tweede zijn de belastingen te hoog. Nederland heeft een oneerlijk stelsel dat ondernemers nu eigenlijk straft. De heer Jansen gaf net al wat praktijkvoorbeelden. Ik vond het toch fijn dat de voorzitter hem dat een beetje toestond. Want als we de praktijk niet kennen, hebben we het te veel over de theorie. Uiteindelijk is economie niet alleen theorie, maar gaat het vooral over wat er underground gebeurt. Loonkosten en werkgeverslasten zijn torenhoog en premies exploderen. We lopen vast in een vicieuze cirkel: hogere belastingen jagen bedrijven weg en dat leidt tot werkloosheid, wat uiteindelijk de grote killer is van de economie. Voor het eerst in vier jaar zijn er meer werklozen dan vacatures.

Ten derde: het energiebeleid. Door een dwangmatige groene transitie zijn de energiekosten onbetaalbaar geworden. We concurreren ons dus uit de markt, met Duitsland vergeleken niet helemaal, want die concurreren zichzelf ook totaal uit de

markt. Kolencentrales sluiten, maar China importeert het heel goedkoop. We doen dus iets verkeerd.

De **voorzitter**:

Meneer Markuszower, u heeft nog een halve minuut in deze termijn.

De heer **Markuszower** (Groep Markuszower):

Mooi, ik heb hierna ook een andere afspraak, dus dat komt goed uit.

De **voorzitter**:

Heel goed.

De heer **Markuszower** (Groep Markuszower):

Nou ja, weet u wat, voorzitter? Ik heb nog heel veel spreektekst, zie ik, maar laat ik het volgende vragen. Het zal allemaal wel beschreven zijn, maar kan de minister in zijn beantwoording nog een keer goed uitleggen wat hij gaat doen aan de regeldruk? Wat gaat hij doen? Gaat hij iets doen aan de hoge belastingen? Kan hij ingaan op mijn vraag over netcongestie? Dat is echt een heel groot probleem. Dan heb ik nog een vraag met een wat langer antwoord. Er is dus druk, ook in de onderhandelingen, denk ik, op de beoogde coalitiepartijen om mee te doen aan de groene transitie. Nou weet ik dat de oude ...

De **voorzitter**:

Meneer Markuszower, ga nou niet weer helemaal opnieuw ...

De heer **Markuszower** (Groep Markuszower):

U kunt het afhalen van mijn andere dingen.

De **voorzitter**:

Graag afronden.

De heer **Markuszower** (Groep Markuszower):

Dat mag ik nu zelf beslissen, als het goed is. Is deze minister dus groen links, wil ik eigenlijk zeggen ... Nee, sorry, "groen rechts", wilde ik zeggen.

(Hilariteit)

De heer **Markuszower** (Groep Markuszower):

Is hij nou van de school groen rechts, dus kan je groeien met dat groen? Hoe ziet hij dat? Hoe gaan wij die groene transitie doen, als de minister en het volgende kabinet dat willen, en hoe zorgen we dan tegelijkertijd dat dat lukt met behoud van een goed vestigingsklimaat? Dat is een groot probleem. Ik wil ook dat hij ingaat op de problemen die er nu zijn. Ik noemde de netcongestie en de concurrentiepositie ten opzichte van andere landen die er niet aan meedoen. Ik hoor graag zijn betoog en kijk daarnaar uit.

Ik dank u hartelijk.

De **voorzitter**:

Dank u wel, meneer Markuszower. Succes met uw antwoord zo meteen. Het antwoord

van de demissionair minister komt morgenavond. Ik schors de beraadslaging dus tot de voortzetting van morgenavond. Dan beginnen we met de eerste termijn van de demissionaire minister en daarna komt de tweede termijn van de Kamer.

De algemene beraadslaging wordt geschorst.

De **voorzitter**:

Dan wil ik graag even terugkomen op de vraag die de heer Flach stelde bij de regeling van werkzaamheden. Hij had helemaal gelijk: er wordt gesplitst gestemd. Dat gezegd hebbende schors ik de vergadering tot 15.15 uur, waarna we verdergaan met een debat over geweld tegen de politie en hulpverleners en de hufferigheid in de samenleving.

De vergadering wordt van 15.05 uur tot 15.15 uur geschorst.